

KISEBBSÉG- KUTATÁS

MINORITY STUDIES

22. évfolyam, 2013. évi 1. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztők:

Kántor Zoltán, Ferenc Viktória, Halász Iván

Szerkesztőbizottság:

*Pomogáts Béla (elnök),
Kántor Zoltán, Miskolczy Ambrus,
Szarka László, Szász Zoltán, Tóth Ágnes,
Doncsev Toso, Péntek János, Kocsis Károly,
Tóth Pál Péter, Halász Iván.*

Kiadja a Lucidus Kiadó
1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: (+36-1) 282-2250.

Szerkesztőségi titkár: Vágó Pálné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

HATÁRON TÚLI MAGYAR KULTÚRA ÉS KAPCSOLATOK

Ferenc Viktória: A határon túli magyar felsőoktatás tannyelve – interjúelemzések Dél-Szlovákiából és Kárpátaljáról	7
Hannák Ancsa–Vancsó Anna–Vásárhelyi Orsolya–Ruppert Péter: A massachusettsi, magyarság kapcsolathálózatának elemzése	33

KATALÁNOK, KATALÓNIA

Sipos Katalin: Katalónia: az autonómia-statútum 2006-os reformja (történelmi előzmények, jogi háttér)	60
Farkas Vajk: Az autonómia folyamat Spanyolországban	91

MAGYAR MŰLT

Kovács Kálmán Árpád: A kisebbségi jogok problémaköre a tereziánus korszakban az erdélyi románok példáján II. rész	121
--	-----

KRITIKA

Tutuskó Ágnes: Szabó Oreszt könyve a magyar oroszokról	149
--	-----

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Beischl, M.: Euroszepticismus – EU-csatlakozás előtt és után lengyel, bolgár és horvát politikai minták példáján (Komáromi Sándor)	155
Brubaker, R.: Kategóriák az elemzésben és a gyakorlatban: gondolatok az európai muszlimok vizsgálatával kapcsolatban (Pethő-Szirmai Judit)	159
Van Meurs, W.: Úton Európa felé? A 2012. évi szerbiai választások mérlege (Komáromi Sándor)	162
Dolenc, E.: Szlovének, jugoszlávok – A szlovénkérdés alakulása a világháborút Megelőző délszláv közeledéstől a jugoszláv királyi diktatúra végéig (1912-1934) (Komáromi Sándor)	164
Wojnowski, Z.: Hazafias színjáték: népi reakciók a Szolidaritásra szovjet Ukrajnában (Pethő-Szirmai Judit)	167
Zakaria, F.: Meg lehet-e még javítani Amerikát? (Pethő-Szirmai Judit)	171

Tipográfia: *Drobek Ödön*

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.
1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Tel.: (+36-1) 349-5494

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83.
Tel./fax: (+36-1) 225-2866.
Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas>
E-mail: cholnoky@mol.gov.hu

A lap megjelenik negyedévenként.
Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfa-val),
külföldön 24 euro (+postaköltség: 12 € tengerentúlra, 8 € Európába).
Lapszámonkénti ár: 1200 Ft.
Előfizethető a kiadónál
a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.
Nyomás és kötés: Oliton Kft., 1104 Budapest, Kada utca 149.
Felelős vezető: *Balogh Antal*.

HU ISSN 1215-2684

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Bűžek, V.: A történezművészet változásai és távlatai a rendszerváltás utáni Csehország újonnan létrejött egyetemén (Komáromi Sándor)	175
--	-----

KISEBBSÉGI POLITIKA

Baier, H.: Ceaușescu és a romániai németek kitelepedése (Komáromi Sándor)	177
---	-----

KISEBBSÉGI JOG

Siegrist, H.-Troebst, S.: Jogintézményi változások, intézménytranszfer a 20. századi Kelet-, Közép- és Délkelet-Európában (Komáromi Sándor)	180
---	-----

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Pál-Antal S.: Népesedés a Székelyföldön a 18. század elején (Cholnoky Győző).....	183
Ferenčuhová, B.: Népszövetség és magyar kisebbségek Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában (Császári Éva)	185
Fabricsius, M.: A pozsonyi terménytőzsde 1922 és 1952 között (Császári Éva)	188
Ciociltan, A.: Német telepések a Kárpátok déli részén (Holka Aranka)	191
Hinz-Wessels, A.: „Eutanázia” és népirtás – Elmeegógyintézeteki fogvatartottak és betegek elpusztítását célzó náci intézkedések zsidó áldozatai (Komáromi Sándor)	196
RESUME	200

CONTENTS

ESSAYS

HUNGARIAN CULTURE AND CONNECTIONS OUTSIDE THE BORDERS OF HUNGARY

Ferenc, Viktória: The language of instruction in minority Hungarian higher education – interviews from South-Slovakia and Subcarpathia	7
Hannák, Anca–Vancsó, Anna–Vásárhelyi, Osolya–Ruppert, Péter: An analysis of the networks of Hungarians in Massachusetts	33

CATALANS AND CATALONIA

Sipos, Katalin: Catalonia: The reform of the statute of autonomy in 2006 (historical antecedents, legal background)	60
Farkas, Vajk: The autonomy process in Spain	91

HUNGARIAN PAST

Kovács, Kálmán Árpád: Problems of minority rights during the rule of Maria Theresia as represented by the example of the Romanians in Transylvania. Part 2. ...	121
---	-----

CRITIQUE

Tutuskó, Ágnes: Oreszt Szabó on Ruthenians	149
--	-----

REVIEW

NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Beischl, M.: Euroscepticism – examples of the Polish, Bulgarian and Croatian political patterns before and after joining the EU (Komáromi, Sándor)	155
Brubaker, R.: Categories of analysis and categories of practice: a note on the study of Muslims in European countries of immigration (Pethő-Szirmai, Judit)	159
Van Meurs, W.: On the way towards Europe? A summary of the 2012 elections in Serbia (Komáromi, Sándor)	162
Dolenc, E.: Slovenians, Yugoslavs - the development of the Slovenian problem since the Southern Slav approach before WWI, to the end of the Yugoslavian royal dictatorship (1912-1934) (Komáromi, Sándor)	164
Wojnowski, Z.: Staging Patriotism: Popular Responses to Solidarność in Soviet Ukraine, 1980-1981 (Pethő-Szirmai, Judit)	167

Zakaria, F.: Can America Be Fixed? The New Crisis of Democracy (Pethő-Szirmai, Judit)	171
--	-----

CULTURE OF MINORITIES

Bůžek, V.: Changes and perspectives in the education of historians at the newly founded universities in the Czech Republic after the change of regime (Komáromi, Sándor)	175
--	-----

MINORITY POLICY

Baier, H.: Ceaușescu and the exodus of the Germans from Romania (Komáromi, Sándor)	177
---	-----

MINORITY RIGHTS

Siegrist, H.-Troebst, S.: Changes of the legal institutions, transfer of institutions in Central and Eastern Europe in the 20th century (Komáromi, Sándor)	180
---	-----

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Pál-Antal, S.: Changes in the population of early 18th c. Seklerland (Cholnoky, Győző)	183
Ferenčuhová, B.: The League of Nations and the Hungarian minorities in Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia (Császári, Éva)	185
Fabricsius, M.: The produce exchange of Pozsony between 1922 and 1952 (Császári, Éva)	188
Ciociltan, A.: German settlers at the southern regions of the Carpathian range (Holka, Aranka)	191
Hinz-Wessels, A.: „Euhtanasia” and genocide - Jewish victims of Nazi attempts at destroying mental patients and the sick (Komáromi, Sándor)	196
RESUME	200

TANULMÁNYOK

Határon túli magyar kultúra és kapcsolatok

Ferenc Viktória

A határon túli magyar felsőoktatás tannyelve – interjúelemzések Dél-Szlovákiából és Kárpátaljáról

1. Bevezetés

A nyelv tannyelvként alkalmazva közvetíti a tudást: minden szak valamennyi óráján, az oktatási folyamat minden elemében jelen van. Az előadások, témájuktól függetlenül, mindig valamilyen nyelven hangzanak el, az önálló ismeretszerzés folyamatában mindig valamilyen konkrét nyelven lehet hozzáférni a szakirodalomhoz, a vizsgáztatás során is valamely nyelven kéri számon a tudást.

A tannyelv egyik fontos funkciója a hatékony ismeretátadás. Ahhoz, hogy egy bizonyos nyelven folyó oktatás hatékony lehessen, az oktatási folyamat résztvevőinek (mind a tanárnak, mind a diáknak) kognitív nyelvi kompetenciával kell rendelkezniük a tannyelv szerepét betöltő nyelvben. Cummins (2008) igazolta azt a tézist, miszerint egy nyelvben elért ismereti szintek között két lépcsőt különíthetünk el: az alapvető személyközi kommunikációs készségek (angolul: *basic interpersonal communication skills*, BICS) és a kognitív tanulási készségek (angolul: *cognitive academic learning proficiency*, CALP) csoportját.¹ Cummins szerint a tanulás csak akkor lehetséges egy bizonyos tan-

¹ Ugyanezt Göncz Lajos újvidéki magyar pszichológus, a kétnyelvűség pszicholingvisztikai dimenzióinak ismert kutatója felszíni nyelvi kompetenciának, illetve kognitív nyelvi kompetenciának nevezi. Lásd pl. Göncz (2005).

nyelven, ha a diákok már a kognitív tanulási készségek (CALP) birtokában vannak az adott nyelven. Ha a diákok ezzel a kompetenciával nem rendelkeznek az oktatás nyelvét illetően, akkor hátrányba kerülnek, az oktatás alapvető funkciója, az ismeretátadás sikere pedig kérdésessé válik. Ebből a szempontból a kisebbségi diákok számára legideálisabb saját anyanyelvükön megszervezett oktatásban részesülni, hiszen a megértés ezen a nyelven a legbiztosabb.

A tannyelvnek azonban nem csak funkcionális (ismeretátadó) szerepe van az oktatásban, hanem szimbolikus jelentőséggel is bír. Az oktatásban a nyelv szerepe nem szűkül le csupán kommunikációs eszköz voltára. Tannyelvként alkalmazva „a nyelv korántsem csak technika, nem steril eszköz, hanem kontextusérzékeny, kultúraérzékeny, kultúrafüggő” (Péntek 2005: 239). Emiatt mind a többségi nemzet, mind a kisebbség etnopolitikájában hangsúlyos szerepet kap az oktatás nyelvének megválasztása. Kymlicka és Straehle (2005) szerint az oktatást is befolyásoló állami nyelvpolitika az egyik színtere az „állami nacionalizmus” és a „kisebbségi nacionalizmus” összecsapásának. A felsőoktatásban az állami nacionalizmus abban érhető tetten, hogy az itt végbemenő számos változás ellenére „az egyetem megmaradt a nemzetépítés egyik fontos eszközének: egyik fő célja továbbra is a politikai-kulturális berendezkedés számára lojális elitet, illetve szakértői réteget képezni” (Salat 2012: 49).

Ugyanezen elv mentén a kisebbségek anyanyelvű oktatása a kisebbségek nemzeti reprodukciójában is fontos szerepet játszik, hiszen az oktatás hagyományos szerepe mellett hozzájárul a kisebbség önértékeléséhez, identitásának fenntartásához és megerősítéséhez, a kisebbségi közösségi élmény megéléséhez. Axiómaként tekinthetünk arra, hogy az iskola tannyelve közvetlen összefüggést mutat a kisebbségben élő emberek identitásával, anyanyelvükhöz való viszonyával s ezáltal a nyelv megtartásával (Csernicskó 2008, Bárdi et al. 2008: 382). Különösen a Kárpát-medencei magyarság szempontjából fontos az anyanyelvhez való pozitív viszonyulás támogatása, mert ebben a régióban a nyelv az identitás egyik központi eleme (Gereben 1999).

Mindemellett azt is látni kell, hogy a jól megszervezett, tannyelvpolitikában rögzített többnyelvű oktatás nem ellentétes a kisebbségben élő magyarok nemzeti érdekeivel (Kontra 1997, 2005), különösen, ha a két-

nyelvűség additív, hozzáadó típusában (Lambert 1978) gondolkodunk. Nyelvi tervezéssel lehetséges, és szükséges is befolyásolni a modern társadalom nyelvi folyamatait (Cooper 1989, Haugen 1987, Spolsky 2004, Szépe 1984, 2001, Beregszászi 2002). A nyelvi tervezés egyik ága, az elsa-játítás-tervezés pedig módot ad arra, hogy az oktatásban a nyelvek szerepének meghatározásával valamilyen előre meghatározott cél mentén érjünk el eredményeket. A többnyelvű kompetenciák kialakításának ma már számos tannyelvi módját ismerjük (Baker 2006, 2007, Bartha 2000, Vámos 1993, 2000, 2008), melyek céljait, a megvalósítás módjait írott tannyelvpolitikákban lehetséges rögzíteni.²

A tannyelv sokrétű hatásának mérlegelése a határon túli kisebbségi magyar felsőoktatás kapcsán is jogosan merül fel (vö. Kontra 2005). A megváltozott felsőoktatási célok, struktúrák következtében egyre inkább megkérdőjeleződni látszik a kilencvenes évek egyetemalapításai-kor fontos (kizárólagosan) magyar tannyelvű felsőoktatás ésszerűségének kérdése. Egyre erőteljesebben jelenik meg igényként a kisebbségi felsőoktatással szemben az is, hogy az identitásörzés mellett a képzések kimeneti szakasza valamilyen mértékben nyelvileg is összhangban legyen a munkaerő-piaci igényekkel (Csete et al. 2010: 131). Mindez a magyar nyelven oktató kisebbségi egyetemek tannyelvválasztásának átgondolását sürgeti, egyetemi tannyelvpolitikák kidolgozását indokolja.

2. A kutatásról

Empirikus kutatásom segítségével arra törekedtem, hogy megvizsgáljam a határon túli (részben) magyar nyelvű felsőoktatás tannyelvválasztási gyakorlatát és az egyetemi tannyelv-politikai döntések meghozatalának lépéseit, hátterét. Hipotézisként fogalmaztam meg, hogy a Kárpát-medencei felsőoktatási intézmények által kitűzött intézményi célok és feladatok között a többnyelvűséget ösztönző tannyelvi kérdések egyelőre

² Lásd például a Helsinki Egyetem írott tannyelvpolitikáját: *University of Helsinki Language Policy (2007)*. University of Helsinki. Administrative Publications 45. Strategies and Plans. Letöltve: http://www.ub.edu/slc/socio/Policy_Helsinki.pdf, letöltés napja: 2008.09.10.

nem elsőrendűek, a kialakuló többnyelvű gyakorlatok nem hosszú távú stratégiai célok elérése érdekében, tudatos lépésként születnek, hanem kényszeres módon, külső körülmények hatására alakulnak.

A kérdést két határon túli régióban, Dél-Szlovákiában és Kárpát-alján, összesen hét intézményben³ vizsgáltam meg, amelyek többféle intézménytípust és még annál is változatosabb tannyelvi gyakorlatot képviselnek (lásd 1. táblázat).

A kutatás alapvető módszere az interjú⁴ volt. Interjúalanyaim Kárpátalja és Dél-Szlovákia tekintetében az intézmények tannyelvi ügyeiben döntéshozói jogkörrel rendelkező vezetők (elnök, rektorhelyettes, dékán, tagozatvezető, tanszékvezető), az intézményi tannyelvi gyakorlatot megvalósító tanárok, illetve a gyakorlat hasznosulásáról nyilatkozni tudó diákok, vagy azok szervezeteit képviselő diákvezetők voltak. A terpmunka alatt összesen 15 kárpátaljai és 12 dél-szlovákiai mélyinterjút készítettem. Interjúalanyaim intézményenkénti megoszlását a 2. és 3. táblázat foglalja össze.

Az interjúk segítségével egyrészt olyan konkrét, intézményekhez köthető információkat gyűjtöttem, amelyekkel leírható az egyes régiók és az adott intézmények szintjén a tannyelvválasztás, a nyelvoktatás gyakorlata, másrészt arra is kíváncsi voltam, hogy az adatközlők hogyan vélekednek a tannyelvvél kapcsolatos kérdésekről, milyen a viszonyulásuk a többnyelvű oktatáshoz.

Az interjúkat Atlas.Ti interjúelemző szoftver segítségével kódoltam, mely során a szövegeket kisebb narratív egységekre bontottam, és olyan címkékkel (kódokkal) láttam el, amelyek röviden és lényegretörően fejezik ki az egyes szövegrészek tartalmát. Arra törekedtem, hogy az intézmé-

³ Itt jegyzem meg, hogy mindkét régióban voltak olyan magyarul is oktató intézmények, amelyekre a kutatás nem terjedt ki. Ezek Szlovákiában és Ukrajnában olyan, a fentebb nevesített két tanszék mellett működő magyar nyelv-szakos képzést kínáló tanszékek voltak (Eperjesen, Besztercebányán és Kijevben), amelyeken belül alapvetően nem is nagyon merülhet fel a tannyelvválasztás mint önálló döntés lehetősége. Ezzel együtt egy-egy intézménnyel ezt a típust is érdemes megvizsgálni, amit meg is tettem (Szlovákiában a CE, Kárpátalján pedig a KSZE képviseli ezt a típust).

⁴ Az interjú adatgyűjtés széles körben elterjedt kutatási módszer a szociológiában, az antropológiában (Kvale 2005, Feischmidt 2007, Papp 2008) és a nyelvészet azon területein is jól alkalmazható, ahol attitűdöket, sztereotípiákat, ideológiákat vizsgál a kutató.

1. táblázat. A megvizsgált intézmények típusai

Intézmény-típus	Intézmény neve (rövidítése a továbbiakban)	Intézmény székhelye (ország, város)	Intézmény neve (rövidítése a továbbiakban)	Intézmény székhelye (ország, város)
Önálló magyar tannyelvű intézmény	Selye János Egyetem (SJE)	Szlovákia, Komárom	II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (KMF)	Ukrajna, Beregszász
Állami fenntartású egyetemeken belüli működő „magyar kar”	Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara (KETK)	Szlovákia, Nyitra	Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kara (UNE magyar kar)	Ukrajna, Ungvár
Állami egyetem bölcsészkarán működő magyar nyelv és irodalom tanszék	Comenius Egyetem (CE) Magyar nyelv és irodalom tanszék	Szlovákia, Pozsony	Kijevi Szlavisztikai Egyetem Kárpátaljai Fiókintézete (KSZE) Magyar nyelv és irodalom tanszék	Ukrajna, Ungvár
Állami intézmény magyar csoportja	–	–	Munkácsi Állami Egyetem Humán-pedagógiai Főiskolája (MÁE)	Ukrajna, Munkács

ny tannyelvpolitika különböző aspektusait képviselő személyektől származó idézetekből összeállítsak egy összefüggő szövegtörzset, melynek elemzése révén képet nyerhetünk a kutatás tárgyáról. A feldolgozás eredményeképpen Kárpátalján összesen 110 kódot, Dél-Szlovákiában pedig 140 kódot hoztam létre. A létrehozott kódokat az említések száma alapján hierarchikus sorrendbe rendeztem, ami önmagában is érzékelteti egy-egy téma súlyát, fontosságát egy régió belül.⁵ A kódokat továbbá

⁵ A tíznél többször említett kódok listáját az említések száma szerint rendezve jelen munka mellékletében közlöm.

2. táblázat. A kárpátaljai intézményekben készült interjúk

Intézmény neve	Interjúalanyok	Hivatkozási azonosító
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (KMF)	A főiskola elnöke Földrajz terminológia tanár Történelem terminológia tanár Matematika terminológia tanár Művészettörténet tanár Hallgatói Önkormányzat, elnök	KMF_elnök KMF_földr.term. KMF_tört.term. KMF_mat.term. KMF_tanár KMF_hök
Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelvű Humán- és Természet- tudományi Kar (UNE magyar kar)	A kar dékánja A magyar kar és a főiskola egy közös oktatója A magyar karon oktató történelemtanár A Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szövetségének elnöke	UNE_dékán UNE_KMF_tanár UNE_tanár UNE_KMDFKSZ
Munkácsi Állami Egyetem, Humánpeda- gógiai College (MÁE)	A főiskola magyar tagozatának vezetője A magyar csoportban oktató tanár	MÁE_tagozatvezető MÁE_tanár
Kijevi Szlavisztikai Egyetem Kárpátaljai Fiókiintézete (KSZE)	A tagozat vezetője A magyar tanszék tanára Nyolcfős diákcsoport	KSZE_tagozatvezető KSZE_tanár KSZE_diákok

3. táblázat. A dél-szlovákiai intézményekben készült interjúk

Intézmény neve	Interjúalanyok	Hivatkozási azonosító
Selye János Egyetem (SJE)	Az egyetem alapító rektora Az egyetem rektorhelyettese A Tanárképző Kar dékánja A Gazdaságtudományi Kar dékáni hivatal vezetője Hallgatói Önkormányzat, elnök	SJE_alapító rektor SJE_rektorhelyettes SJE_TKK_dékán SJE_GTK SJE_hök
Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-eu- rópai Tanulmányok Kara (KETK)	A kar alapító dékánja A kar jelenlegi dékánja A kar dékánhelyettese A magyar tanszék vezetője A Juhász Gyula Ifjúsági Klub elnöke A Juhász Gyula Ifjúsági Klub korábbi elnöke	KETK_alapító dékán KETK_dékán KETK_dékánhelyettes KETK_magyar tanszék- vezető JUGYIK_elnök JUGYIK_korábbi elnök
Comenius Egyetem, Magyar nyelv és iro- dalom tanszék (CE)	A tanszék vezetője	CE_tanszékvezető

nagyobb kódcsaládok szerint is szétválogattam, ahol egy családba kerültek az olyan kódok, amelyek tartalmuk alapján egymáshoz közel állnak.

3. Eredmények

A kódok csoportosítása alapján két olyan alapvető dimenziót (kódcsaládot) azonosítottam be, amelyek közül az egyik közvetlenül „nyelvi dimenzióra”, azaz az intézményi nyelvhasználatra, az oktatott idegen nyelvekre, a hallgatók/oktatók nyelvtudására vonatkozik, míg a másik olyan egyéb „oktatáspolitikával” vagy „oktatásfejlesztéssel” összefüggő kérdéseket, problémákat tartalmaz, amelyek közvetetten ugyan, de hatással vannak az intézményi tannyelvpolitikák kialakítására. Ebből kifolyólag az interjúelemzés egyik legfontosabb tanulsága, hogy a határon túli magyar egyetemek tannyelvének ügye korántsem „csak” nyelvi kérdés, hiszen számos olyan motívumcsoportot sikerült beazonosítani az egyes régiókban, amelyek a kisebbségi oktatás rendkívül átpolitizált voltára, vagy olyan oktatásfejlesztési kihívásokra utalnak, amelyek felülírhatják a nyelvi szempontok érvényesülését. Jelen tanulmányban területi korlátok miatt csupán egyik nagyobb kódcsaláddal, a *nyelvi dimenzióra* vonatkozóval kívánok részletesebben foglalkozni.

3.1. A tannyelvválasztás gyakorlata

Az intézmények szintjén végzett elemzésből kiderül, hogy a megvizsgált Kárpát-medencei egyetemeken teljes értékű írott tannyelvpolitikát egyáltalán nem, a nyelvek szabályozására vonatkozó egy-egy dokumentumot, rendelkezéseket pedig csak elvétve találtunk. Ennek ellenére igyekeztünk minden olyan nyelvpolitikai döntést tetten érni, ami alkotóeleme lehet egy ilyen nyelvpolitikának, azaz megvizsgáltuk, hogy a nyelvoktatás órarenden belül vagy kívül jelenik-e meg, ha van szaknyelvoktatás, az hogyan zajlik, illetve a magyartól eltérő nyelven oktatott kurzusok esetében milyen motivációk állnak a tannyelvválasztási döntések hátterében.

Kutatásom alapján világossá vált, hogy a megvizsgált intézmények között nincs olyan, amelynek nyelvoktatási gyakorlatában ne jelenne meg a többségi és valamely idegen nyelv bizonyos arányban (lásd a 4. táblázatot).

4. táblázat. Tannyelvi, nyelvoktatási és szaknyelvoktatási gyakorlatok a megvizsgált intézményekben

Intézmények	Nyelvoktatás		Tannyelvek		Szaknyelv
	Többségi	Idegen nyelv	Többségi	Magyar	
CE	(+)	+	+	+	–
KSZE	+	+	+	+	–
MÁE	+	+	+	+	–
KETK	–	+	+	+	–
UNE	(+)	+	+	+	–
SJE	(+)	–	+	+	+ (angol, német)
KMF	+	+	+	+	+ (ukrán)

+ van; (+) van, de fakultatív, vagy eseti; – nincs

A többségi nyelv oktatása csak három kárpátaljai intézményben zajlik órarenden belüli foglalkozásként. Ebből kettőben, a MÁE magyar tanítóképzésében és a KMF-en, számonkéréssel (szigorlattal vagy belső nyelvvizsgálattal) zárul a képzés. Három intézményben eseti vagy fakultatív jelleggel oktatják az államnyelvet. A CE magyar tanszéke például nem zárkózik el attól, hogy a diákok a szlovák tanszéken nyelvet tanuljanak, ugyanakkor nem is teszi ezt kötelezővé. A SJE-en órarenden belüli nyelvoktatás csak a magyarországi diákok számára van, a többi diák, a CE-hez hasonlóan, azzal a lehetőséggel élhet, hogy a szlovák nyelvi tanszék kurzusaira jelentkezik. Az UNE esetében egy másféle megközelítésről van szó: itt a diákszervezet szervez ukrán nyelvkurzusokat, ahol egymást oktatják a diákok. Mindez azonban pályázati forrásokból, eseti jelleggel valósul meg.

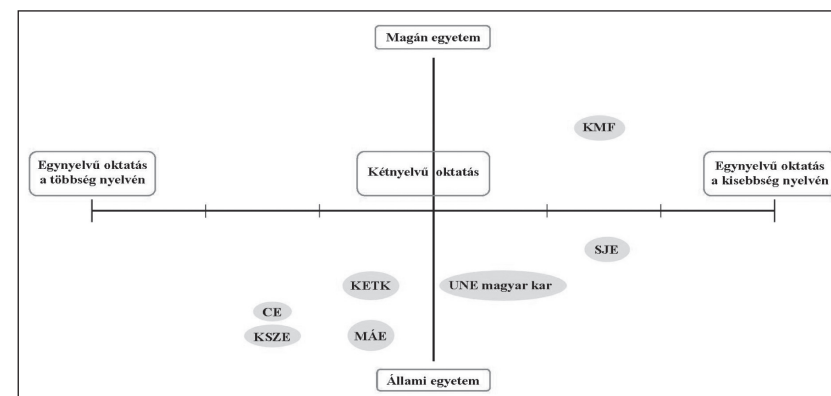
A különböző idegen nyelvek tekintetében a helyzet némiképp egyszerűbb. Itt a SJE kivételével, valamilyen mértékben (1–6 szemeszter erejéig) minden intézmény kínál órarenden belüli nyelvoktatást diákjai számára. A nyelvek között nemcsak a nagy világnyelvek, mint az angol,

a német, francia jelennek meg, de egy-egy intézményben találunk példákat különböző szláv és finnugor nyelvek oktatására is.

A két nagy önálló intézményben külön szaknyelvoktatás is van, azzal az eltéréssel, hogy míg a KMF-en ukrán terminológiát oktatnak, addig a SJE-en főleg az idegen nyelvi (angol, német) szakszókincs fejlesztésére koncentrálnak. Ez utóbbi gyakorlat ugyanakkor csak a SJE Gazdaságtudományi Karán jelenik meg, az egyetem többi karán nem szerveznek ilyen kurzusokat.

Ahogy a 4. táblázatból jól látszik, az intézmények tannyelvi gyakorlata mindenütt kétnyelvű, viszont a kéttannyelvű oktatáson belül a tannyelvi arányok megoszlása eltérő lehet. Az alábbiakban az intézményeket két tannyelvű oktatási mintázataik alapján megpróbáltuk egy olyan koordináta-rendszerben modellezni, ahol az X tengely a tannyelvi skálát jelképezi (balról jobbra haladva tart az egynyelvű többségi oktatástól az egynyelvű kisebbségi oktatás felé), az Y tengelyen pedig az intézmények tannyelv választási szabadságát befolyásoló állami és magán-egyetem státusok közötti kategóriák jelennek meg. Az ábrán az előbbi táblázathoz képest már a nyelvek használatának arányait is megpróbáltuk szemléltetni (lásd 1. ábra).

A különböző mértékben kétnyelvű gyakorlatok tehát már megjelennek az intézményi szinteken. Ugyanakkor problémaként definiáljuk, hogy ezek az intézkedések, kevés kivételtől eltekintve (KMF, SJE Gazdaságtudományi Kar) nem egy átgondolt koncepció részei, a döntéseket

1. ábra. Tannyelvi arányok az egyes állami és magán felsőoktatási intézményekben

nem tudatosan, és főleg nem szakmai megalapozottsággal hozzák meg, így nem várható el, hogy a kéttannyelvű gyakorlatok valóban kétnyelvű kompetenciákat eredményeznek majd. Az intézmények nyelvi viszonyainak koordinálásában az egyik legnagyobb problémának az látszik, hogy az oktatók szintjén is hiányoznak a többnyelvű kompetenciák. Ennek kétféle típusa is van: az intézmények egy részében a többségi nyelven oktatni képes tanárok hiányoznak, míg a többségi egyetemeken belül működő karok, tanszékek esetében épp a magyarul is tudó tanárokból van hiány. Ez egyrészt megnehezíti a többnyelvű oktatás belső arányainak átalakítását, másrészt a diákok sem láthatnak pozitív példákat maguk előtt, ami növelhetné a hallgatók nyelvi tudatosságát, ösztönözné őket a többnyelvű kompetenciák kialakítására.

3.2. Nyelvoktatással és tannyelv-választással összefüggő attitűdök

A tannyelvi gyakorlatok elemzése mellett arra is figyelmet szenteltünk, hogy megtudjuk, az intézmények vezetői, tanárai és diákjai hogyan vélekednek a többnyelvűségről, az anyanyelv, a többségi nyelv és más idegen nyelvek oktatásáról, tannyelvként való alkalmazásáról, egyáltalán arról, hogy a felsőoktatásnak feladata-e foglalkozni nyelvoktatással. E kérdés elemzése azért is figyelmet érdemel, mert az előzőekben ismertetett, a valóságot leképező gyakorlati tannyelvi viszonyok mellett az itt elemzett interjúrészletek a *vágyak* kategóriáját képezik, melyek segíthetnek megérteni a jelenlegi tannyelvi gyakorlatokhoz vezető utat, a tannyelv-választás hátterét, a döntések mögötti motivációkat, a tannyelvpolitikák esetleges jövőbeni irányait.

Kárpátalja tekintetében a többségi nyelv középiskolai oktatása, s ennek következtében a felsőoktatásba bekerülő hallgatók gyenge államnyelvi kompetenciája jelenti a legnagyobb problémát a tannyelvi tervezésben (ez a kód szerepel a régiós lista első helyén 62 említéssel). Ez a probléma két dolgot implicál: egyrészt a felelős felsőoktatási vezetés nem tekinthet el attól, hogy a középiskolai oktatás okozta lemaradást a munkaerőpiacra való kilépés pillanatáig valamilyen módon javítani próbálja, másrészt hiába volna szükség a kétnyelvű kompetenciák kialakításához államnyelvű kurzusokat is bevezetni, ezt a hallgatók nyelvtu-

dása nem teszi lehetővé, csak abban az esetben, ha egy felkészítő, nyelvi felzárkóztató szakasz előzi meg az államnyelvi kurzusok bevezetését.

Kárpátaljai adatközlők szinte kivétel nélkül fontosnak tartják a nyelvoktatási tevékenységet a felsőoktatásban (a lista hatodik helye, 33 említés), de a fentiek ismeretében nem meglepő az sem, hogy az ide tartozó interjúrészletekből kiderül, ez a kérdés az államnyelv oktatására vonatkozik, és csak nagyon kis részben esik szó más, idegen nyelvek oktatásáról.

„Ez egy megkerülhetetlen tény. A felsőoktatás nem létezhet nyelvi képzés nélkül.” (KMF_hök)

„A felsőoktatásban (...) már felnőttek vannak, érett felnőttek, akiknek, akik saját jól felfogott érdekükben kell is, hogy, hogy az ország dolgiban is tájékozódjanak, azért elolvassák azt a napi sajtót esetleg ukránul is... Tehát szerintem a felnőttoktatásban ennek helye van.” (MÁE_tanár)

Egyik adatközlő fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a felsőoktatásban a nyelvoktatást inkább csak mint lehetőséget, fakultatív módon kellene biztosítani, s nagyon hatékony módszerrel javítani a középiskolából hozott gyenge kompetenciákat. Az azonban kérdéses, hogy egy fakultatív kurzus esetén működne-e a hallgatók nyelvi tudatossága, s élnének-e a kínálkozó lehetőséggel.

„A nyelvtudás szükséges, az egyetemnek szerintem nem feltétlen feladata, ám lehetőséget kellene biztosítania erre, én azt gondolom. Mert én mondjuk örülnék annak, hogyha mondjuk a főiskolán vagy az egyetemen indulna egy nagyon hatékony ukrán nyelvkurzus, de félek attól, hogy nem járnának el.” (UNE_KMDFKSZ)

Az adatközlők véleményei között markánsan elkülönül egy típus, amely az államnyelv oktatását szembehelyezi az államnyelv mint tannyelv bevezetésével, és mintegy védekező álláspontból közelíti meg a nyelvoktatás kérdését. Az adatközlők a magyar nyelven folyó képzés keretében megvalósuló hatékony ukrán nyelvoktatás mellett foglalnak állást. Érdekes módon a vélemények tekintetében nem csak az önálló magyar tannyelvű főiskola tartozik ebbe a csoportba, hanem olyan állami fenntartású intézményekben működő magyar egységek is, ahol a gyakorlatban viszonylag sok államnyelven oktatott tantárgy kerül be az órarendbe.

„Szerintem minden tudomány alapját anyanyelven kell megtanulni, és az ukránt meg kell tanítani rendesen.” (MÁE_tanár)

„Nyelvtanítás legyen. Természetes, nyelvtanítás, tehát ne fizikát tanítsanak ukránul, s főleg ne, mit tudom én, biológiát. Tehát a nyelvet sajátítsák el, ne pedig ismereteket szerezzenek ezen a nyelven.” (KSZE_tanár)

A gyakorlatból tudjuk, hogy a KMF-en van ukrán szaknyelvoktatás, érdekes módon azonban a szaknyelvoktatás mint módszer nem jelenik meg dominánsan a véleményekről szóló interjúrészletek között. Amellett, hogy a kárpátaljai intézményekben fontosnak tartják az államnyelv oktatását, ezt kiegészítendő a szaknyelvi ismeretek szempontjából az látják szükségesnek, ha a szaktantárgyak egy kisebb részét ezen a nyelven oktatják.

„Mert mondjuk a nyelvtudás, az egy, de mondjuk a szakmai tudásra mégis kell, hogy szakmai tantárgyakat is halljanak valamilyen százalékba azon a nyelven. Ez nem jelenti azt, hogy 50%-ban, legalább úgy 20-25%-ban a tantárgyak mégis menjenek ukrán nyelven.” (MÁE_tagozatvezető)

Az idegen nyelvek fejlesztése a kárpátaljai interjúkban az említések számát tekintve viszonylag elől, (28 említéssel) a kódlista hetedik helyén szerepel. Közelebből megvizsgálva a kérdést azonban azt kell látnunk, hogy ezekben az intézményekben egyrészt az alacsony államnyelvtudás olyan nagy gondot okoz, hogy más nyelvek fejlesztésére nem jut idő, energia, másrészt pedig az intézmények hallgatói egyelőre nem annyira motiváltak egy-egy idegen nyelv elsajátításában, mert gyakorlati hasznát (pl. mobilitási programokban való részvétel) még nem érzékelik.

A szlovákiai interjúkat elemezve a kódlista kilencedik helyén (31 említéssel) jelent meg a nyelvoktatás kérdése, ami azt bizonyítja, hogy az intézmények képviselői fontosnak tartják ezt a kérdést. Ugyanakkor a kárpátaljai helyzettől eltérően itt a legtöbb interjúalany az idegen nyelvek oktatásával kapcsolatban fogalmazott meg véleményt. Ebből is látszik, hogy Szlovákiában nem okoz olyan nagy gondot a hallgatók bemeneti államnyelvtudása, mint Kárpátalján, ráadásul Szlovákia európai uniós tagállamként egyszersmind egy európai mobilitási dimenziót is kínál a hallgatók számára. Ezzel összefüggésben több interjúalany azon a véleményen van, hogy szlováknyelv-oktatásra nincs szükség a szlovákiai magyar felsőoktatásban. Természetesen itt is előfordul, hogy gyengébb államnyelvtudású diákok kerülnek az egyetemre, de ezek az in-

tézmények az államnyelvi kompetenciák fejlesztését a hallgatók egyéni felelősségére bízák.

„Na most, ha úgy alaposabban belegondolunk, akkor megint csak nem az egyetemnek a feladata volna az sem, hogy az államnyelvet, hogy alkalmazzon egy olyan hallgatónál, aki nem ilyen szakos képzésben vett részt.” (SJE_rektorhelyettes)

„Én úgy gondolom, hogy tulajdonképpen ilyen általános, tehát mondjuk az államnyelv oktatását, mint mondjuk a szlovák nyelvet tanítani a hallgatóknak, azt mind el kéne végezzék az alap meg a középiskolában. (...) Tehát nem hiszem, hogy ilyen általános szlováknyelv-oktatás kéne.” (KETK_dékán)

„Azt el kell ismerni, hogy sajnos nem mindenki tudja olyan jól az államnyelvet, hogyha mondjuk, elkerülne egy teljesen szlovák környezetbe, akkor gond nélkül, problémamentesen érvényesülni tudna. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy aki akar, vagy szüksége van rá, az meg tudta vagy meg tudja tanulni az államnyelvet ez nélkül is. (...) Tehát nem tartanám rossz ötletnek, mert ha valaki szeretne, akkor legyen rá lehetősége. Tehát az egyetemnek lehetőséget lehetne, vagy kéne biztosítani, de nem tartom teljesen szükségszerűnek.” (SJE_hök)

Amellett, hogy az államnyelvoktatást, mint lehetséges nyelvpolitikai opciót szinte mindegyik intézmény elutasította, a szakterminológia oktatását a vélemények szintjén fontosnak tartják néhányan. A KETK dékánja éppen abban látja az ilyen kurzusok fontosságát, hogy a képzésből kikerülő pedagógusi pályára lépő fiatalok meg tudják oldani a két nyelv közötti fordítás során gyakran felmerülő problémákat. A gyakorlati részben láthattuk ugyanakkor, hogy a szlovákiai intézmények közül egyikben sem zajlik szlovák terminológiaoktatás.

„Szaknyelvet nyilván [kellene oktatni], ilyen szakterminológiát igen. Már csak azért is, hogy legalább amikor fordítani kell, mondjuk magyarra, és akár valamilyen szlovák tankönyvből, vagy versenyfeladatot, akkor legalább a tanár föl tudja mérni, hogy ha ő megkapja az eredeti szlovákot, és annak a magyar nyelvű fordítását, hogy akkor most a diák azért nem tudja megoldani esetlegesen, mert nem tudja, és nem érti a feladatot, vagy mert rosszul van fordítva a feladat, és nem is arról szól az eredeti szöveg, ami a fordításba van.” (KETK_dékán)

Szlovákiai adatközlőim szinte egyöntetűen úgy vélik, hogy az államnyelv oktatásánál sokkal fontosabb a felsőoktatásban az idegen nyelv-oktatásra figyelmet fordítani. Az előző fejezetből tudjuk, hogy a SJE kivételével mindez a gyakorlatban is megmutatkozik. A pozsonyi egyetem magyar tanszékének vezetője a nyelvoktatással kapcsolatban olyan javaslatot fogalmazott meg, hogy minden intézményen belül a bölcsészkarokon amúgy is létező nyelvi képzések segítségével kell a diákok kompetenciáit fejleszteni. Ennek kivitelezésében, azaz az első lépés megtételében, a lehetőség felajánlásában és népszerűsítésében azonban nagy szerepe van az intézménynek is.

„Én úgy gondolom, hogy lehetőségként mindenféleképpen fel kell kínálnunk a diákoknak, hogyha bekerülnek a felsőoktatásba, hogy azon a karon, ahol tanulnak, azokat a világnyelveket, amelyeket a kar egyébként kínál, mondjuk, saját szakos hallgatóinak, azokat a többi hallgatónak is felkínálja, mert ez szerintem ugyanolyan, mintha az ember lakik valahol, és valamelyik szobát nem használja, csak azért, mert az, mondjuk, a tiszta szoba. Én úgy gondolom, hogy egy épületet be kell lakni, és ha az ember egyetemista, akkor az egyetem, illetve mondjuk a kar kínálta lehetőségeket mindenféleképpen ki kéne tudni használni, és ebben szerepe van a karnak is, hogy felkínálja, felhívja a hallgatók figyelmét rá, hogy ilyen lehetőségek vannak.” (CE_tanszékvezető)

Érdekes ennél a kérdésnél megfigyelnünk a diákképviselők véleményét is, akik úgy érzik, a jelenlegi idegen nyelv-oktatási gyakorlat nem elég hatékony, és sok esetben az egyetemi évek alatt inkább elkopik a hozott nyelvtudás, mintsem hogy fejlődne. Ez a probléma főleg a nem nyelv szakos hallgatókat és azokat sújtja, akik valamilyen okból kifolyólag nem vesznek részt mobilitási programokban, nem utaznak külföldre.

„Hát én angol szakos vagyok, úgyhogy én fontosnak tartom az idegen nyelveket, de úgy gondolom, annál, aki nem angol szakos és egyáltalán nem is nyelveket tanul, nagyobb hangsúlyt kéne fektetni legalább erre az angolra. Tehát, hogyha lehet választani, és azt hiszem kötelező legalább egy szemeszter angolt felvenni, de az öt év alatt, szerintem, az semmi. Tehát azt bevezetném, hogy igenis, ugyanúgy, mint a pedagógiai tantárgyak, lenne minden szemeszterben, és akkor az úgy megmaradjon. Mert szerintem mindenki középiskolában valamilyen szinten megtanul angolul, és

akkor szépen elsorvad, hogyha nem megy ki sehová külföldre tanulni. (...) És ez olyan, mintha az ember eldobna magától egy idegen nyelvet, és ez nagyon bánt.” (JUGYIK_korábbi elnök)

Ahogyan a szlovák nyelv esetében, úgy az idegen nyelveknél is felmerült a szaknyelvoktatás gondolata. Adatközlőink egyik része szerint a középiskolából hozott idegen nyelvi szint sajnos nem elégséges ahhoz, hogy arra már komolyabb szaknyelvi kurzusokkal lehessen építkezni a felsőoktatásban.

„Hát ugye jó lenne, hogyha tehát a közoktatás ezt teljes mértékben el tudná látni, akkor itt már csak az adott szakterület szaknyelvére lehetne összpontosítani, hogy tudjanak idegen nyelvű szakirodalmat olvasni, de azt hiszem, hogy nem tartunk még itt.” (KETK_magyar tanszék)

A SJE esetében ezt a problémát áthidalni látszanak, hiszen ebben az intézményben, legalábbis ami a Gazdaságtudományi Kart illeti, találunk pozitív példát a magas szintű idegen nyelv-oktatásra és szaknyelvi képzésre.

„Ugye itt lett kimondva a kulcsszó: egy közgazdásznak azért a nyelvtudásának helyén kell lennie. Tehát mindenképpen fontos az, hogy legyenek idegen nyelvű kurzusok, tehát a nyelvoktatás is ezek közé tartozik. Ami miatt ezt ingyenesen tudjuk biztosítani, meg akarjuk biztosítani. (...) Tehát kötelezzük is a hallgatókat, hogy felvegyenek egy nyelvet, tehát a nyelvoktatás keretébe. Ez mellett meg vannak szabadon választható, még külön szaknyelvi képzések.” (SJE_GTK)

A többi kar esetében a tanulmányi programok zsúfoltságára és az akkreditációs szabályozásra hivatkozva, bár fontosnak tartják, de a gyakorlatban mellőzik mind az idegen nyelv-oktatást, mind pedig a szaknyelvoktatást.

„És hogyha azt vesszük, hogy 18, heti 18-20 órába egy matematika-informatika szakos hallgatót akarunk képezni, akkor ez is egy eléggé szűk keret, mert hogy ebbe férjünk be. Egyrészt a matematika, az informatika, ugyebár tanár szakos hallgatóról van szó, tehát a pedagógia, pszichológia tárgyak is férjenek bele, alkalmanként lehetősége legyen arra, hogy valami testmozgás, és ezek mellé már államnyelv, vagy idegen nyelv, az nem férne bele.” (SJE_rektorhelyettes)

A kárpátaljai interjúk során a nyelvoktatási gyakorlatokhoz viszonyítva dominánsabban jelentek meg olyan modellek, amelyek lényege a

tannyelv megosztásában van. Mind a diákok, mind az intézmények vezetői úgy vélik, ezzel a módszerrel lehetséges a nyelvtudás szintjét emelni. Mindemellett azt is megtudhattuk, hogy ezt a helyzetet legtöbbször a kényszer szüli, a többségi nyelv tannyelvként való bevezetése nem fokozatos, és a diákok nyelvi felzárkózására nem hagy időt, s veszélyezteti a képzés hatékonyságát is.

„Én gondolom, hogy kellene, hogy ukránul is menjen, legalább, köztünk mondva, a társadalmi diszciplínák (...) azokat akármilyen nyelven lehetne, de ha ukránul, akkor legalább fogják hallani az ukrán nyelvet. Hogy elsajátítják-e, vagy nem, az más dolog, de ők fognak hallani valamit ukránul. És akkor nekijek kellesz majd valamit felelni, fognak igyekezni jobban egy kicsit.” (UNE_dékán)

„K: Tanultatok már valamit ukránul is?

A2: Több tantárgyat is. Igen, igen. Több tantárgyat is tanulunk ukránul.

K: Többiek? Jó az, hogy vannak tantárgyak ukránul?

A3: Szerintem csak hasznunkra válik az, hogyha ukránul tanulunk. Sajnos egyre kevesebb ukrán tantárgyunk van.” (KSZE_diákok)

Az egyik diákképviselő azt is elmondta, hogy fontos volna intézményi szinten tudatosítani a diákokban is, hogy mit miért oktatnak anyanyelven vagy többségi nyelven a tantárgyaik közül. A többségi nyelvű kurzusok nyelvtanulási lehetőségként való felfogását ugyanis a diákok egy része nem tudatosítja, így azok eredményessége is megkérdőjelezhető.

„Jónak jó lenne, ha hatásos lenne. Olyas szinten hatásos, hogy a diákok az ukránul hallgatott tantárgyat előnyként és nem nyüggént fognák fel. Tehát én örültem neki, hogy volt, mert így mind a két nyelven ismerem a szakkifejezéseket, tehát mind az ukrán, mind a magyar, mind az orosz szaknyelvet ismerem történelem szintjén, meg pedagógia, pszichológia terén is, ami nekem fontos és örülök neki, hogy ismerem.” (UNE_KMDFKSZ)

A beregszászi főiskola diákképviselőjétől egy a többségi tannyelvű tantárgyak bevezetését ellenző vélemény is megfogalmazódik, annak ellenére, hogy mind közül ebben az intézményben oktatják a legkevesebb tantárgyat többségi nyelven. Adatközlőm ezt a véleményét azal indokolja, hogy a nyelvtudás megszerzésének nem szabadna alárendelni a diákok szakmai felkészültségét, illetve a tannyelvi arányok eltolásával magyar identitásukat veszélyeztetni. A főiskola elnöke is

úgy véli, a szakmai kompetenciák megszerzése fontosabb a nyelvtudás megszerzésénél.

„Véleményem szerint elsősorban igazán jó szaktudású emberekre van szükségünk, amit leginkább mindenki anyanyelvén sajátíthat el. Akiben megvan a készség, értelmiségi képzésben részesülő hallgatóként átláthatja a helyzet komolyságát és szükségességét. Nem tartom célszerűnek a különösen kiemelt óraszámok oktatását a magyartól eltérő nyelven. Indokoltnak igen, de célszerűnek nem. Mivel könnyen átbillenhet a lécz.” (KMF_hök)

„Most éppen egy mélyponton vagyunk, mert most ugye az van, hogy nem tanul meg esetleg a gyerek (...) ukránul. Mintha a felsőoktatás feladata lenne, hogy megtanítsuk ukránul. Ugye középiskolában kéne megtanulni ukránul. Márpedig, ha ő az ungvári egyetemen úgy tanul most két évig, hogy ő nem érti, mit tanul, akkor el tudom képzelni, milyen szakember lesz belőle.” (KMF_elnök)

A tannyelv megosztásáról a szlovákiai intézményekben is megpróbáltunk információkat begyűjteni. A nyitrai kar esetében a magyar tanszék vezetője úgy véli, ha a magyar tannyelvű órák száma még tovább csökken az intézményben, az negatívan hathat a diákok anyanyelvi szaknyelvi kompetenciáira. A tanszékvezető azt is hozzátette, hogy a teljesen magyar nyelvű oktatást sem tartaná helyénvalónak, mert a szlovák szaknyelv magabiztos használatára ugyanúgy szükségük van a jövőbeli pedagógusoknak.

„Jó lenne, hogyha nagyobb arányban lenne a magyar órák száma, és jobban megerősítenék az anyanyelvi kompetenciájukat, főleg a szaknyelvi kompetenciájukat, mert itt nagyok a hiányosságok, és ez azért is van, mert a tankönyveink is fordítások, és a fordítók, azok nem mindig rendelkeznek olyan szaknyelvi ismeretekkel. Már több alkalommal vizsgálták, vizsgáltuk a tankönyveknek a fordítását, és hát bizony nagyon sokszor nem a megfelelő terminus technicust használják.” (KETK_magyar tanszék)

„De nem szeretném azért azt se mondani, hogy csak magyarul legyen. Tehát én úgy gondolom, hogy nagyobb a mozgástere annak a hallgatónak, aki azért megtanulja bizonyos szinten a szlovák nyelvet is, a szakterminológiát is, hogy ez nem lesz semmiképp a kárára. Mert hiszen, akár ha Szlovákiában különböző tanfolyamokat szerveznek, szlovák képzéseket, ezt ha a Központi Pedagógiai Intézet szervezi, akkor ott nem

tartanak külön ilyen továbbképzéseket a magyar meg a szlovák tanárok számára, hanem együtt tartják. Tehát ne legyen az, hogy nem mer megszólni, vagy nem tud hozzászólni, mert nem ismeri a szlovák terminológiát.” (KETK_magyar tanszék)

A SJE hallgatója úgy vélte, az egyetem tannyelvi gyakorlatán nem szükséges nagy változtatásokat végrehajtani. Az esetleges szlovák tannyelvű órákat is csak fakultatív jelleggel vezetné be az intézményben, mondván, hogy a komáromi székhelyű egyetem különlegessége éppen az, hogy Szlovákiában egyedülálló módon itt mindent magyar nyelven lehet tanulni.

„Ha lehetőségként, akkor azt mondanám, hogy igen. Ha kötelezővé tennék, akkor azt mondanám, hogy nem. Úgy gondolom, ha valaki szlovákul akar megtanulni, akkor Szlovákiában nagyon sok egyetem van, ahol, sőt ezen kívül csak olyan egyetem van, ahol szlovákul tanulhat az ember. Tehát, ha öneki nem a magyar nyelven való továbbtanulás a fontos, akkor választhat, akár Pozsony, akár Nyitra, színvonalasabbnál színvonalasabb egyetemek.” (SJE_hök)

A dél-szlovákiai régió tannyelvi szempontból különleges vonása, hogy a tervezgetés, az elmélet síkján az intézményvezetőkben már felmerül az idegen nyelven oktatott kurzusok bevezetésének lehetősége is.

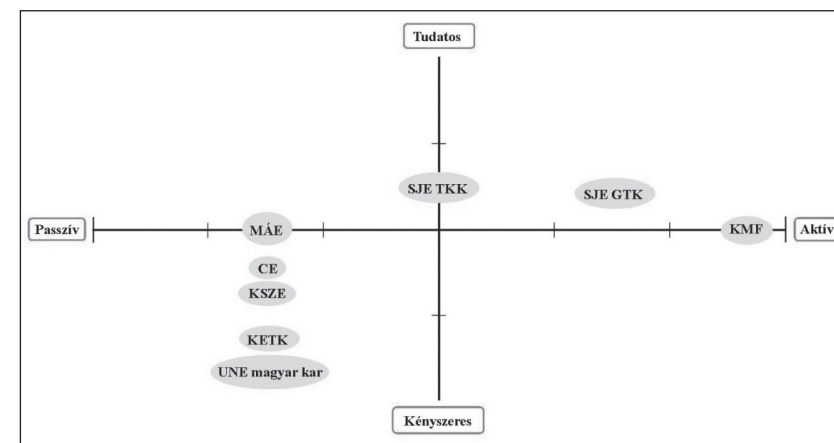
„Összpontosítani az energiákat, és a mindenféle-fajta eszközöket, ami rendelkezésre áll olyan képzésekre kellene, ahol ténylegesen jogos igényként jelenik meg az, hogy az a képzés többnyelvű képzés legyen. Most a többnyelvű alatt azt értem, hogy magyar és szlovák is, meg értem mellette még nyilván az idegen nyelv. Az az ideális, én úgy gondolom.” (KETK_dékán)

„A nyelvhasználati kérdésekben, azt hiszem, hogy liberális alapokra kell helyezni a képzéseket. Tehát amire igény van, meg úgy látják az oktatók és az ezért felelősök, mondjuk az akkreditációs programokért felelős személyek, akkor nyilvánvalóan el fognak mozdulni idegen nyelvű képzések felé. Ezt meg ugye az igény dönti el, tehát nagy a verseny, tehát a színvonal irányába mozdulnak a jelentkezők is, ez egyértelmű. Megfelelő technikai háttér, képzési programok irányába, én így gondolom, megfelelő oktatói kar irányába mozdulnak majd el, akik a jövőben jelentkeznek. Tehát itt biztosan fog kelleni idegen nyelvű képzés. Itt most, ugye, az idegen nyelv-oktatásról már beszéltünk, tehát most a szaktárgyaknak az idegen nyelvű oktatása az, amire gondolok.” (SJE_GTK)

3.3. A tannyelvi tervezés esetei

A kutatás célja az volt, hogy tisztább képet alkossunk a Kárpát-medencei kisebbségi magyar felsőoktatási intézmények tannyelvi gyakorlatáról, az ezzel kapcsolatos attitűdökről. Az empirikus adatgyűjtés alapján láthatóvá vált, hogy az interjúkból kirajzolódó nyelvoktatási és tannyelvi gyakorlat intézményenként más és más, melynek tágabb, régiós befolyásoló tényezői éppúgy vannak, mint lokális intézményi okai. A két vizsgált régió nyelvi, nyelvpolitikai környezete leginkább abban különbözik, hogy míg Kárpátalján a legnagyobb problémát az ukrán nyelv középiskolai oktatásából fakadó problémák okozzák, addig Dél-Szlovákiában az intézmények inkább az idegen nyelvek, szaknyelvek oktatására koncentrálnak, illetve idegen nyelvű programok indításában gondolkodnak.

A szlovákiai és kárpátaljai intézményeket az ismertetett nyelvpolitikai gyakorlat és a tannyelvi viszonyokról alkotott vélemények alapján modellezni próbáltam. A modellezés során egyrészt azt értékeltem, hogy a kialakult nyelvoktatási, tannyelvi helyzet mennyire köszönhető az intézmények aktív szerepvállalásának, vagy épp a külső körülmények hatásának, másrészt ezt a képet azzal próbáltam meg árnyalni, hogy az egyes lépések, vagy a *laissez faire* típusú elfogadó, passzív nyelvpolitikai viselkedés tudatos-e az intézmény részéről, vagy kényszeres reakciókról van szó (lásd 2 ábra).

2. ábra. A megvizsgált intézmények tannyelvpolitikájának dimenziói

Adataink alapján úgy tűnik, hogy a legösszetettebb tannyelvi koncepciója a KMF-nek van, amelynek célja a bekerülő diákok ukrán nyelvtudásának javítása. Az intézmény nyelvoktatással, szaknyelvoktatással és bizonyos tantárgyak ukrán tannyelven való oktatásával próbálja a célt elérni. Bár a KMF a legaktívabb minden megvizsgált intézmény közül a nyelvpolitikai lépések meghozatalában, de ezek a lépések sok esetben kényszeres reakcióként jelentkeznek, a beszélgetésekben is így verbalizálódnak. Maga a koncepció szó is csak ennél az intézménynél jelenik meg, ugyanakkor a szóhasználat – pl. *„ez nem egy kőbe vésett koncepció”, „évente a kihívásokra adott válaszként próbáljuk hozzáigazítani a realitásokhoz”, „a jövő pedig majd meghozza, hogy itt milyen arányban és hogyan fognak változni”, „hogy tud-e ez az intézmény válaszolni arra a pillanatnyi kihívásra”, „az intézmény megtalálja-e az adott pillanatban azt az optimális utat”* (KMF elnök) – a koncepció eseti voltára utal.

A KMF esetében, amely a kárpátaljai magyar közösség magyar tannyelvű felsőfokú intézményeként jött létre, nem derül ki egyértelműen, hogy az intézmény szerint valóban helye van-e a felsőoktatásban a nyelvoktatásnak, a tannyelvi arányok variálásának. Ehelyett egyfajta kényszeres többnyelvűség van kialakulóban. Az intézmény besorolásánál leginkább arra támaszkodtam, hogy a többségi nyelv oktatásával az intézmény csak a középiskolai nyelvoktatás rossz helyzete miatt foglalkozik, másrészt pedig az ukrán tannyelvű órák bevezetését is az indokolta elsősorban, hogy az el nem fogadott magyarországi PhD fokozatok miatt olyan ukrainai fokozattal rendelkező tanárokkal kell javítani az intézmény minőségi mutatóit, akik esetleg nem beszélnek magyarul. A KMF ugyanakkor tudatosan próbál reagálni a kihívásokra, fokozatosan készíti fel a diákokat az ukrán tannyelvű órákra, magyarul is beszélő tanársegédekkel segíti az ilyen órák hatékonyságát. Az intézmény tehát valamennyire közelíti a tudatos cselekvési irányt is.

Az aktív és tudatos dimenziók közös mezőjében helyezkedik el a SJE. Bár Szlovákiában nem jelent olyan nagy gondot a hallgatók államnyelvtudása, mint azt Kárpátalja esetében tapasztaltuk, ugyanakkor vannak diákok, és különösen a SJE egyetem hallgatói között, akik gyengébb államnyelvi kompetenciákkal rendelkeznek, s így fejlesztésre szorulnának, illetve vannak olyan magyarországi hallgatók is az egyetemen, akik az egyetemre készülési előtt nem tanultak szlovákul. Azonban az egyetem ezzel a prob-

lémával nem kíván foglalkozni. Az intézmény esetében nem azonosítottunk be olyan kényszeres hatásokat, amelyek a nyelvoktatásra, tannyelv-választásra befolyásoló hatással lennének. Bár az intézményben megjelenő nem szlovák anyanyelvű, és szlovákot sosem tanuló magyarországi diákok számának növekedése felfogható ilyen kényszernek, de ez egyelőre még nem olyan erős. Azt azonban éreztetni szerettem volna, hogy karonként eltérő aktivitás jellemző a tannyelvpolitikában. Az idegennyelv-oktatás az intézmény indulásakor nagyon fontos szempontként jelent meg, mára viszont elhalt, többek között olyan állami akkreditációs megszorítások miatt, amire az egyetemnek nincs befolyása. Ugyanakkor az egyetem egyes részei, mint például a Gazdaságtudományi Kar, ettől eltérően tudatos nyelvi, szaknyelvi felkészítésben részesíti diákjait. Mindebből az derül ki, hogy a nyelvoktatás megszervezése a többi kar esetében sem lehetetlen.

A 2. ábra azt szemlélteti, hogy a legnagyobb tannyelv-politikai döntéshozatali köre a két önálló intézménynek van, amelyek eltérő aktivitással, eltérő külső körülmények hatására alakítják ki tannyelvi profiljukat. A másik négy intézmény állami egyetemek magyar egységeként más kiindulópontból közelíti meg a tannyelv-választás kérdéskörét: kisebb a mozgásterük, ami passzivitást eredményez, másrészt a nagyobb anyaintézményen belül a többségi érdekek is erősebben érvényesülnek.

Az UNE magyar karán leginkább az érvényesül, hogy alapvetően a magyar nyelv és irodalom szakon kívül, amely már bejáratott többségében magyar nyelvű gyakorlatot követ, a másik három szakon (fizika, matematika, történelem) főleg az egyetem más karain oktatók nyelvi kapacitását veszik alapul. Ezek között az oktatók között viszont igen kevés magyarul is beszélő professzor van. A kar alkalmazásában álló magyar tanárok inkább fiatalok, akik még nem rendelkeznek fokozattal, így a minőségi mutatók megtartása érdekében a magyar tannyelvi arányok növelése nem lehetséges. Itt is érvényesül egyfajta kényszer, de ez esetben más a kiindulási pont. A kar vezetésére, a tanárookra, akik ebben a kontextusban élnek mindennapjaikat, leginkább az elfogadás, a helyzetbe való belenyugvás jellemző. Tudják, hogy az arányok megváltoztatása hatáskörüket meghaladja, ezért komoly tannyelv-politikai „elmélkedésekkel” nem is igazán foglalkoznak. Ez a magatartás a diákokat is jellemzi. Kevés kivételtől eltekintve nem kívánnak beleszólni az oktatás tannyelvi ügyeibe, és úgy tűnik, a két tan-

nyelvű gyakorlat előnyeit nem érzékelik, a többségi tantárgyakat nyűgként, szükséges rosszként fogják fel. A diákok bemeneti nyelvtudására az egyetem meg sem próbál differenciált lépésekkel reagálni, a felzárkózást a diákok egyéni problémájának tekintik. Bár a diákképviselő megerősítette a gyakorlat számos pozitív hatását a nyelvi, szaknyelvi kompetenciák fejlesztésére, de az sehol nem hangzik el konkrétan, hogy az ukrán tannyelv alkalmazása az oktatásban nyelvi fejlesztő céllal történik.

A nyitrai KETK esetében is hasonló gondok vannak: nincsenek magyarul oktató tanárok, alacsony a diáklétszám ahhoz, hogy magyar csoportokat szervezhessenek a magyarral párban tanulható szakirányokon is. A diákok ezért általában a páros szakokon egyik szakjukat szinte teljesen szlovákul tanulják. Ezzel kapcsolatban ők is passzívak, nem feltétlenül foglalkoznak azzal, hogy a tannyelvi arányokat bolygassák, sőt, még abban az esetben sem mindig élnek a magyar nyelvű oktatás lehetőségével, ha arra van oktató és (általuk lehetne) létszám is. Bár az intézmény esetében kétnyelvű oktatás folyik, de hiányzik egy olyan konkrét tervezet, amelynek célja a diákok magas szintű kétnyelvűségének elérése, ezért a legtöbb felmerülő nyelvi kérdést ad hoc módon, a személyi feltételektől függően oldják meg (Sándor–Vančóné Kremmer 2005: 165–166). Figyelemreméltó kezdeményezés a nyitrai kar azon igyekezete, hogy idegen nyelvű kurzuskínálattal bekapcsolódjon az európai mobilitási vérkeringésbe.

A MÁE-t tannyelvpolitikája és a beszélgetésekben tetten ért szándékok szerint valahol a kényszeres és a tudatos dimenzió között félúton helyezték el, de sokkal közelebb a passzív, mint az aktív végponthoz. A besorolás alapját az szolgáltatja, hogy a munkácsi tanítóképzőben is küzdenek a magyarul beszélő tanerő hiányával, de azt fontosnak tartják, hogy a szaktantárgyak oktatását nagyrészt magyarul, ezzel párhuzamosan (a későbbi munkahelyi elvárásoknak megfelelően) ukránul is megszervezzék.

A két magyar tanszék (CE és KSZE) tannyelvi döntései elég korlátozottak. A két magyar tanszék munkatársai a kétszakos tanárképzésben részt vevő diákok képzésének csak a magyar nyelv és irodalom szakkal kapcsolatos oktatási feladatait látják el. A diákok tantárgyaik egy részét egy másik, a szakjuknak megfelelő tanszéken végzik valamely idegen nyelven, vagy nem nyelvi szakok esetében többségi nyelven. Ezenkívül a bölcsészkar minden hallgatója számára kötelező a pedagógia-pszichológiai alaptantár-

gyak felvétele, ami az egyszerűbb kivitelezhetőség miatt szintén a többségi nyelven zajlik. A tanszékek ilyen formában nyelvoktatási és tannyelv-politikai döntéseket nem tudnak eszközölni, hiszen a kétszakos képzésből, csak a magyar szak tannyelvi ügyeire van hatásuk, ott pedig nem indokolt a kétnyelvűsítés. De mivel különböző nyelveket oktató bölcsészkarok keretében folynak ezek a képzések, az interjúkban elhangzott véleményekből kiderül, hogy lehetne nyitni az együttműködésre más tanszékekkel, és jobban szorgalmazni az egyetem részéről is, hogy a diákok éljenek a nyelvtanulás lehetőségével. Bár ez még nem gyakorlat, de emiatt a CE és KSZE elhelyezését egy kicsivel feljebb toltuk a tudatos cselekvés irányába.

4. Következtetések

A kutatás alapján világossá vált, hogy bár már a két régió mindegyik megvizsgált intézményében jelen van a kétnyelvű oktatás valamilyen formája, de ennek céljait, körülményeit, a kivitelezés módjait tisztázó tudatos, aktív és minden nyelvi vonatkozású kérdésre kiterjedő klasszikus értelemben vett egyetemi tannyelvpolitikával egyik intézmény sem rendelkezik. A kutatás hipotézise igazolódni látszik, ugyanis a gyakorlatban a nyelvi célok érvényesítésénél más célok elsődlegesebbnek tűnnek. Nehéz például helyet és időt találni nyelvoktatásra, szaknyelvoktatásra a szlovákiai magyar felsőoktatás egyik fő ágazatában, a tanárképzésben, hiszen a szakok (mivel kötelező jelleggel csak és kizárólag párban tanulhatók) már eleve zsúfolt tantervvel rendelkeznek. Az is problémaként adódik, hogy a személyi feltételek, a megfelelő szaknyelvi nyelvtudással rendelkező tanárok száma sem elégséges minden tárgyból a többnyelvű modell megvalósításához. Problémaként definiáljuk továbbá, hogy az intézmények nagy részénél a külső körülményekre való kényszeres tannyelvi reakciók egyfajta passzivitással társulnak, ami szöges ellentétben áll a kisebbségek társadalmi és nyelvi jogainak megvalósításáért való aktív és tudatos tannyelv-politikai fellépéssel.

Beregszászi (2002) szerint nyelvi tervezési koncepció, hatékony nyelvi stratégia kidolgozása lehetetlen anélkül, hogy ismerjük a célközösség társadalmi, politikai, gazdasági, demográfiai helyzetét, nyelvi folyama-

taít. Az eredményes nyelvi tervezést empirikus kutatások segítségével kell megalapozni, majd ezeket figyelembe véve kerülhet sor a kívánt nyelvi tervezési stratégia és a hozzá tartozó módszertan kidolgozására. Szükséges továbbá egy olyan intézményi háttér, amely a kijelölt feladatokat képes végrehajtani (vö. Wardhaugh 1995, Tolcsvai Nagy 1998, Kiss 2012).

A Kárpát-medencei magyar közösségek társadalmi, politikai, demográfiai és nyelvi helyzetének empirikus kutatásokkal történő feltárásában jelentős eredményeket tud felmutatni a magyar tudományosság. Ehhez a folyamathoz kapcsolódva kutatással olyan problémákra próbáltam rávilágítani a Kárpát-medencei kisebbségi felsőoktatással kapcsolatban, amelyek felkelthetik a közösségek társadalmilag felelős vezetőinek figyelmét, és kiindulási pontként szolgálhatnak egy tudatosabb és aktívabb tannyelv-politikai cselekvés kialakításában.

Bibliográfia

- BAKER, COLIN (2006) *Foundation of Bilingual Education*. 4th edition. Multilingual matters, Bristol Buffalo – Toronto – Sydney.
- BAKER, COLIN (2007) Becoming bilingual through bilingual education. In: PETER AUER – LI WEI (eds.) *Handbook of multilingualism and multilingual communication*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 131–152.
- BARTHA CSILLA (2000) Kétnyelvűség, oktatás, kétnyelvű oktatás és kisebbségek. *EDUCATIO* 2000/4, 761–775.
- BÁRDI NÁNDOR – FEDINEC CSILLA – SZARKA LÁSZLÓ (szerk.) (2008) *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. MTA Nemzeti és Etnikai Kisebbségkutató Intézet – Gondolat, Budapest.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ (2002) *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák és feladatok*. Doktori értekezés. Kézirat.
- COOPER, ROBERT L. (1989) *Language planning and social change*. Cambridge University Press.
- CUMMINS, JIM (2008) BICS and CALP: Empirical and theoretical status of the distinction. In: STREET, B – HORNBERGER, N. H. (eds.) *Encyclopedia of Language and Education*, 2nd edition, Volume 2: Literacy. Springer Science – Business Media LLC. New York, 71–83.
- CERNICKÓ ISTVÁN (2008) Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: FEDINEC CSILLA (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 153–170.
- CSETE ÖRS – PAPP Z. ATTILA – SETÉNYI JÁNOS (2010) Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In: ABLONCZY BALÁZS – BÁRDI NÁNDOR – BITSKEY BOTOND

- (szerk.) *Határon túli magyarság a 21. században: konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006–2008*, Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 126–165.
- FEISCHMIDT MARGIT (2007) A megalapozott elmélet. In: KOVÁCS ÉVA (szerk.) *Közösségtanulmányok. Módszertani jegyzet*. PTE BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. Néprajzi Múzeum, REGIO könyvek, Pécs – Budapest, 234–242.
- GEREBEN FERENC (1999) *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- GÖNCZ LAJOS (2005) A kétnyelvűség pszichológiája. In: LANSTYÁK ISTVÁN – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ (szerk.): *Nyelvészetről változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely, 33–76.
- HAUGEN, EINAR (1987) Language Planning. In: AMMON, U. – DITTMAR, N. – K. J. MATTHEIER (eds.) *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: Walter de Gruyter, Vol. 1: 626–637.
- KISS JENŐ (2012) A nyelvstratégia nyelvészeti megalapozásának fontossága. In: *Térvesztés és Határtalanítás. A magyar nyelvpolitika a 21. században*. Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, Budapest, 32–41.
- KONTRA MIKLÓS (1997) Kell-e félünk a kétnyelvű oktatástól? *Korunk, III. folyam, VIII/1*: 75–79.
- KONTRA MIKLÓS (szerk.) (2005): *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó. Somorja – Dunaszerdahely.
- KVALE, STEINAR (2005): *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Jószöveg Műhely, Budapest.
- KYMLICKA, W. – STRAEHLE, CH. (2005) Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus. In: KÁNTOR Z. – MAJTÉNYI B. (szerk.) *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel, Budapest, 17–42.
- LAMBERT, WILLIAM (1978) Psychological approaches in bilingualism, translation and interpretation. In: GERVER, D – SINAÏKO, H.W. (eds) *Language. Interpretation and Communication*. New York – London, Plenum Press.
- PAPP Z. ATTILA (2008) *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Magyar Külügyi Intézet, Regio Books, Budapest.
- PÉNTÉK JÁNOS (2005) Tanulságok – szentencia nélkül. In: KONTRA MIKLÓS (szerk.) *Sült Galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely, 239–246.
- SALAT LEVENTE (2012) Kisebbségi egyetemek a világ néhány térségében. *EDUCATIO* 2012/1 49–66.
- SÁNDOR ANNA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ (2005) A magyar nyelv helyzete a szlovákiai felsőoktatásban. In: KONTRA MIKLÓS (szerk.) *Sült Galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely, 161–166.
- SPOLSKY, BERNARD (2004) *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SZÉPE GYÖRGY (1984) Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XV: 303–329.
- SZÉPE GYÖRGY (2001) *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.) (1998) *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest.
- VÁMOS ÁGNES (1993) Amikor a tanítás két nyelven folyik... *Új Pedagógiai Szemle, No. 11*

VAMOS ÁGNES (2000) A tannyelv iskolai fogalma. *EDUCATIO*, 2000/4, 729–742.

VAMOS ÁGNES (2008) *A kétnyelvű oktatás tannyelv-politikai problémátörténete és jelenkora*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

WARDHAUGH, RONALD (1995) *Szociolingvisztika*. Osiris, Budapest

Melléklet

Az interjúelemzés során beazonosított kódok az említések gyakorisága alapján rangsorolva

Kárpátalja (15 interjú)	*	Dél-Szlovákia (12 interjú)	*
Többségi nyelv ismerete	62	Szavazásték	51
Munkaerő-piaci átmenet	61	A tannyelv megoszlása a gyakorlatban	51
A tannyelv megoszlása a gyakorlatban	48	Oktatók nyelvtudása	46
Munkaerőpiac: nyelvtudás	45	Idegen nyelv	42
Oktatók nyelvtudása	37	Tannyelv-politikai elvek	42
Nyelvoktatás a felsőoktatásban	33	Munkaerő-piaci átmenet	37
Idegen nyelv	28	Többségi nyelv ismerete	33
Oktatás minősége	28	Létszámadatok	33
Mobilitás	27	Pedagógusképzés	31
Támogatáspolitikai	23	Nyelvoktatás a felsőoktatásban	31
Anyanyelvi oktatás_erősségek	21	Hallgatók nyelvi tudatossága	28
Többségi állam és a régió viszonya	21	Munkaerőpiac: nyelvtudás	26
Szaknyelvoktatás	21	Demográfiai hullámvölgy	26
Hallgatók nyelvi tudatossága	20	A szlovákiai magyarság társadalmi igényei	24
Emelt szintű érettségi ukránból	19	Akkreditáció	21
Oktatók tudományos fokozata	19	Magyar tannyelvű felsőoktatás	21
Az interjúalany saját képzési nyelve	18	Mobilitás	21
Nyelvoktatás koncepciója	18	Oktatók tudományos fokozata	19
A magyar nyelvű felsőoktatás létrehozása	17	Magyar–magyar viszony a régióban	17
Középiskolai ukrán nyelvoktatás	17	Szaknyelv	17
Párhuzamos magyar struktúrák	16	Párhuzamos magyar struktúrák	16
Az anyaország és a régió viszonya	16	Létrehozás koncepciója	15
Interjúkészítés ideje	15	Középiskolai nyelvoktatás	15
Személyfüggő rendszer	15	A felvételizés eltörlése	14
Létszámadatok	14	Szakok népszerűsége	14
Tannyelv-politikai elvek	14	Támogatáspolitikai	14
Többségi intézményben való tanulás magyarként	12	Magyar tagozat egy többségi intézményben	13
Nyelvi közeg az ukrán nyelvhasználatához	12	Önfenntartó rendszer	12
BICS	11	A magyar nyelvű felsőoktatás létrehozása	12
Átpolitizált oktatás	11	Az interjúkészítés ideje	12
Tülsképzés	11	Interjúalany szakterülete, képzési nyelve	12
Interjúalany szakterülete	11	Oktatás minősége	11
Szavazásték	11	Hallgatói mozgalom kapcsolata az egyetemmel	11
Létrehozás koncepciója	11	Írott anyagok, adminisztráció nyelve	11
Rejtett tanterv és légkör	11		

Hannák Ancsa – Vancsó Anna – Vásárhelyi Orsolya – Ruppert Péter

A massachusettsi magyarság kapcsolathálózatának elemzése

Hazánk határain kívül élő, magyar identitású, bizonyos esetekben még magyar állampolgárságú személyek száma nehezen meghatározható. A nemzetközi migráció jelenlegi trendjei, a gazdasági világválság, és a politikai döntések mind-mind befolyásolhatják az egyének migrációs potenciálját és a valóban migrálók számát is. A nemzetközi migrációs adatok legnagyobb problematikája, hogy csak a legális kivándorlást (pl.: menekült státuszt kérvényezők számát) tudja számszerűen közölni, noha az illegális bevándorlók száma évről-évre növekszik¹.

Számos kutatás irányult az elmúlt évtizedekben a minél nagyobb sokaságot reprezentálni kívánó hagyományos szociológiai alapokon nyugvó határokon túl élő magyarok feltérképezésére, ám ezen adatfelvételek sokszor komoly anyagi, szervezési és módszertani erőfeszítéseket igényelnek. A következőkben taglalt tanulmány elsődleges célja bemutatni egy olyan kutatást, ahol a hagyományos (kvalitatív- és kvantitatív) technikák mellett, az egyre nagyobb mértékben rendelkezésre álló, online adatforrások is be lettek vonva, így jóval gyorsabban és olcsóbban, kurrens és átfogó eredményekhez lehetett jutni az érintett diaszpóra közösségének szerkezetéről, szokásairól. A kutatást a Bethlen Gábor Alapkezelő² számára a Maven Seven Hálózatkutató Zrt. készítette. Az

¹ SYLUM LEVELS AND TRENDS IN INDUSTRIALIZED COUNTRIES, FIRST HALF 2009 Statistical overview of asylum applications lodged in Europe and selected non-European countries, UNHCR, 21.10.2009.

² „A Bethlen Gábor Alap elkülönített állami pénzalap, amelynek célja a Magyar Kormány nemzeti politikai stratégiájához kapcsolódó célok megvalósulásának elősegítése. Kiemelt feladata a külföldi magyarság szülőföldjén történő egyéni és közösségi boldogulásának, anyagi, szellemi gyarapodásának elősegítése és kultúrájának megőrzése érdekében támogatások nyújtása. Feladata a támogatások igénybevétele és hatékony kihelyezése céljából átlátható pályázati rendszer működtetése. Az Alapkezelő tevékenységével hozzájárul a vi-

elemzés elsődleges célja az volt, hogy átfogó képet adjon a Massachusetts államban élő magyar diaszpóra szociális, tudományos és üzleti kapcsolathálózatáról. Ezen felül az egyes területek legfontosabb hangadóinak, ún. véleményvezéreinek azonosítása kiemelten fontos cél volt, hogy az Alapkezelő a megfelelő személyeken és csatornákon keresztül tudja későbbi pályázatait, ösztöndíjait hirdetni.

1. Korábbi kutatások

1.1. A migrációkutatás és a hálózatkutatás összekapcsolása³

A migráció vizsgálata, mint kutatási terület már régóta jelen van a társadalomtudományokban, a megközelítés azonban a folyamat legitimációjának, intézményesülésének alakulásával párhuzamosan változott. Az elmúlt pár évtizedben egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a hazai kutatók arra a kérdésre, hogy a hasonló gazdasági helyzetben lévők közül egyesek miért mennek el, míg mások maradnak? A válasz megtalálásban sokat segíthet az egyének kapcsolatrendszerének elemzése. A migráció ugyanis magas költségekkel és kockázattal jár (utazás, szállás, nyelvtanulás, munkakeresés, stb.), amiknek csökkentésében fontos szerepet kap az egyén kapcsolathálója, tehát, hogy milyen társadalmi tőkével rendelkezik.⁴ A társadalmi tőke Bourdieu értelmezésében az

lág összmagyarsága nemzettudatának erősítéséhez, a magyar-magyar kapcsolatok ápolásához.” Forrás: Bethlen Gábor Alapkezelő honlapja: <http://bgazrt.hu/magunkrol/>

³ A két terület összekapcsolásával foglalkozó legfontosabb hazai, felhasznált irodalmak: Angelusz Róbert-Tardos Róbert: Társadalmak rejtett hálózata, avagy mit remélhet a társadalomkutatás a kapcsolathálózati megközelítéstől in. Társadalmak rejtett hálózata, Budapest, MKI, 1991; Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2007): Hálózatok a magyar társadalomban. In: Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon. (szerk.: Kovács Imre), Napvilág Kiadó, Budapest; Angelusz Róbert: Tőke vagy erőforrás? Adalékok a társadalmi tőke elméletéhez, Szociológiai Szemle 20. évf., 3. sz., 147-166 o.

⁴ Gödri Irén: Migráció a kapcsolatok hálójában, Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Intézet, Budapest, 2010

emberek közötti kapcsolatokban megbúvó erőforrást jelenti.⁵ A migráció folyamán a megfelelő társadalmi tőke⁶ képes csökkenteni a kockázatokat és költségeket, hiszen általa olyan információhoz és segítséghez jut az egyén, amit máson keresztül csak magas költségekkel kapna meg. A kivándorlás melletti döntés tehát be van ágyazva az egyén kapcsolathálózába, ezért is kell azt figyelembe venni a migrációs potenciál vizsgálatakor. Migrációs potenciálnak az egyénnek azt a szándékát nevezzük, hogy külföldön vállaljon munkát vagy kivándoroljon⁷. A migrációs potenciál magasabb abban a helyzetben, amikor a célországban már jelen van egy korábban kivándorolt közösség (diaszpóra), tehát egy olyan információs háló, ami csökkenti ezt a kockázatot. A kapcsolatrendszer megléte azonban nem csupán ösztönzi, de fenn is tartja a migrációt, mivel az újabb kivándorlók a későbbiekben emigrálni kívánók migrációs potenciálját növelik. Összességében megállapítható, hogy a migráció folyamán felhasznált társadalmi tőkében megbúvó kapcsolati tőke az, ami a személyes kapcsolatrendszerbe ágyazott és a hálózati kapcsolatokon keresztül felhasználható erőforrás.⁸

Az eredményekből kiindulva nem csoda, hogy a hálózatkutatás módszertani megközelítései teret nyertek a migrációkutatásban nem csupán nemzetközi, hanem hazai szinten is⁹. „A társadalomtudományi kapcsolathálózat-kutatás a társas cselekvők közti interakciók vizsgálata strukturalista szempontból. Ez a strukturalista megközelítés azon a feltevésen alapszik, hogy a társas kapcsolatok mintázata, amelybe az egyén beágyazódik, önmagában meghatározó jelentőségű a számára. Az elemző

⁵ Bourdieu, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok. (szerk.: Angelusz R.), Új Mandátum, Budapest, 1999, 156–177.

⁶ Megfelelő a migráció szempontjából, tehát pl. korábbi migránsokkal fenntartott kapcsolat.

⁷ Sík Endre (2003) A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai in: *Menni vagy maradni?* Szerk.: Örkény Antal, MTA KI, Budapest, 15.o.

⁸ Gödri Irén: Migráció a kapcsolatok hálójában, Központi Statisztikai Hivatal Népeségstudományi Intézet, Budapest, 2010

⁹ A témában kutató legjelentősebb magyar szociológusok – a teljesség igénye nélkül – Sík Endre, Tardos Róbert, Dávid Beáta, Angelusz Róbert, Szántó Zoltán, Gödri Irén.

célja a különböző mintázatok leírása és a létrejöttükhöz szükséges feltételek beazonosítása.”¹⁰ A kapcsolathálózat feltérképezése szempontjából alapvetően kétféle megközelítési módszertan alakult ki, az egyik ilyen az ego-centrikus hálózat a másik pedig a teljes-hálózat. Az első esetben az egyénekről külön-külön szempontok szerint gyűjtünk adatokat a kapcsolataikra vonatkozóan, és az így kapott hálókat struktúra alapján hasonlítjuk össze. Teljes hálózatok vizsgálatakor a rendszerben részt vevő n embert kérdezzük $n-1$ kapcsolatáról, tehát mindenki nyilatkozik mindenkiről. Az, hogy mikor melyik módszer használata hatékonyabb, a kutatás fő kérdésétől függ, azonban a migrációkutatásban a teljes hálózati megközelítés használata a bonyolult kapcsolati viszonyok feltérképezésének céljából eredményesebb lehet, habár ezzel a magyar tudományos szakma eddig még nem nagyon próbálkozott. A teljes hálózat feltérképezésének részét képezi a kulcs-véleményvezér azonosítása is, ami összetett adatelemzésen alapul és segítségével egy adott közösségekben a látens együttműködési és információ megosztási folyamatok válnak láthatóvá. A módszer nehézségét az adatok hozzáférhetősége okozhatja, hiszen a mérhető kapcsolatok számának szociális beágyazottsága megnehezíti azok elérhetőségét. Ezt a problémát tudja részben kiküszöbölni az online módon elérhető adatok, információk halmaza¹¹. A diaszpórák fennmaradásának vizsgálatánál tehát feltétlenül górcső alá kell venni az online adatbázisokat. A módszer bemutatása előtt azonban röviden ismertetnénk az amerikai magyar diaszpóra történetét és a vonatkozó tanulmányokat.

1.2. Magyar kivándorlás, diaszpóra kutatás

A magyarok Egyesült Államokba történő vándorlásának számos hulláma volt a 19. század végétől kezdve egészen napjainkig, az okok elsősorban

gazdasági és politikai jellegűek.¹² Mivel a jelenség tehát nem új keletű, több tanulmány is készült mind a kivándorlás, mind a kinti diaszpóra megismerésének céljával. A kutatások elsősorban történelmi perspektívából vizsgálták a migrációt¹³, a rendszerváltást követően pedig kifejezetten közkeletű téma lett az amerikai magyarság kutatása mind történelmi mind társadalomtudományi nézőpontból. A témában született legjelentősebb műnek Várdy Béla 2001-ben megjelent *Magyarok az Újvilágban – az észak-amerikai magyarság rendhagyó története* című könyvét tekinthetjük, ami mögött óriási történelmi kutatómunka áll. Szintén kiemelendő Smik Csaba Ferenc tanulmánya a magyar diaszpóra 120 évről.¹⁴ Kutatásunk szempontjából azonban azok a vizsgálatok voltak relevánsak, amelyek szociológiai módszertannal közelítették meg a kérdést és kortárs adatokkal dolgoztak. A Magyar Külügyi Intézet által készített 2 éven át tartó kutatás eredményei a *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*¹⁵ címmel jelent meg 2008-ban. A kutatás során kvantitatív és kvalitatív módszerekkel elemezték a kinti magyar diaszpóra társadalmi és demográfiai jellemzőit, valamint szervezeti életét. A klasszikus szociológiai módszerek mellett azonban, a korábban említett okokból fakadóan szükség lett volna a hálózati megközelítésre is. Mivel a migráns és diaszpóra csoportok teljes kapcsolathálózatának feltérképezésével a hazai szakirodalom eddig kis sikerrel próbálkozott, kutatásunk folyamán a Massachusettsi magyarság teljesebb kapcsolatrendszerének feltérképezését tűztük ki célul.

¹² 1889-1915 között közel 450 ezer magyar vándorolt ki Amerikába, ezt nevezik az első kivándorlási hullámnak. A második hullám a második világháborút megelőző időszakban és a világháború alatt történt, a harmadik pedig az 1956-os forradalom utáni megtorlás elől menekültek kivándorlása volt. Ugyan nem számít „hullámnak”, de mégis jelentős azoknak a disszidáló magyaroknak is a száma, akik a szocialista rendszer elől menekültek 1956 és az 1980-as évek között, de manapság is beszélnek a fiatalok elvándorlásáról.

¹³ Hegedűs Lóránt: A magyarok kivándorlása Amerikába, Budapesti Szemle, Budapest, 1899

¹⁴ Smik Csaba Ferenc: Valahol otthon lenni – Tanulmány az amerikai magyar emigránsok százhusz évéről – New Brunswick példáján keresztül, <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00053/pdf/65-88.pdf>

¹⁵ Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról, szerk.: Papp Z. Attila, kiadó: Magyar Külügyi Intézet, 2008, Budapest

¹⁰ Freeman C., Linton (2004): The Development of Social Network Analysis: A Study in the Sociology of Science. Vancouver: Empirical Press, <http://aris.ss.uci.edu/~lin/book.pdf>

¹¹ Halleh Ghorashi – Kees Boersma: The networked diaspora, <http://www.arsehsevom.net/zine/?p=8>, 2012.12.03.

2. Módszertani összefoglalás

Kutatásunk alapvetően három adatgyűjtési módszerből táplálkozott. Az online adatbányászathoz szükséges elinduláshoz, illetve a fontosabb szervezetek feltérképezéséhez Bostonban élő munkatársunk félig-strukturált interjúkat vett fel. Ezen felül a nagyobb helyi magyar szervezetek vezetőivel hosszabb mélyinterjúkat is készített. A kutatás kezdetén bízunk abban, hogy kvalitatív eszközeinket az adatbányászaton túlmenően, kvantitatív online önkitöltős kérdőívvel is meg tudjuk támogatni, mivel kutatási kérdéseink elsősorban személyes ismeretsegekre kérdeztek rá. Ez a szál válaszmegtagadás okán elhalt. (Bővebben az Eredmények fejezetben) A Maven Seven Hálózatkutató komplex adatbányászati módszertanára alapozva azonban a kvantitatív rész hiányosságait publikus adatforrások fél-automatikus elemzésével, szisztematikus adatgyűjtéssel és tartalomelemzéssel kompenzálni tudtuk.

2.1. Adatfelvétel

2.1.1. Személyes adatgyűjtés

A kutatás során kinti munkatársunk közreműködésével lehetőségünk volt arra, hogy interjúkat is készítsünk, ami hozzájárult a közösségekben zajló folyamatok értelmezéséhez. Összesen 10 félig-strukturált interjú készült, valamint 4 mélyinterjú a feltérképezett közösségek vezetőivel. (Boston Hungarians, Boskola, Cserkész, Amerikai Magyar Orvosi közösség, tudományos közösség által elismert professzorok, kutatók) A közvetlen lekérdezés esetünkben elengedhetetlen volt, mivel egy viszonylag kis közösség feltérképezésénél a nem kitöltött kérdőívek jelentősen veszélyeztethetik a kutatás érvényességét, ami a kutatásunk folyamán be is bizonyosodott. Az online kiküldött kérdőíveinket leginkább a bizalom hiánya miatt csak páran töltötték ki, a levelezőlistán hosszabb kérdőív feltöltését nem engedélyezték, így a személyes és online kérdőívekkel együtt csupán 16 értékelhetően kitöltött kérdőív született. (A kérdőívek eredményi a mellékletben találhatóak.) A közösségi vezetőkkel készített interjúkból kiderült, hogy minden minimálisan is politikai jellegű attitűdökre rákérdező kutatást elleneznek (ez nem is

tartozott a kutatás céljai közé, így erre vonatkozó kérdés sem volt), mivel nem szeretnék, hogy a massachusettsi magyarságot bármilyen ideológia esetlegesen megossza. Elemzésünkéből kiderült, hogy ezen félelmek nem alaptalanok, hiszen az elmúlt egy év levelezései, és a Facebook csoportban való aktivitás komoly politikai alapú vitákat mutattak.

2.1.2. Online adatgyűjtés

Egy kortárs közösség feltérképezéséhez legalább annyira hozzájárul az információs technológiákon keresztül épülő kapcsolatok vizsgálata, mint a már bemutatott hagyományos technikákkal készített elemzések. A közösségen belül történő kapcsolattartásnak szinte már elsődleges csatornája az Internet, azon belül is az elektronikus levelezés (levelező lista létrehozása és fenntartása) valamint a social media különböző formáinak használata. (pl. Facebook) A közösségen belüli kapcsolatok feltérképezéséhez felhasználtuk a Boston Hungarians levelezőlistájának karbantartói által rendelkezésünkre bocsájtott információkat¹⁶, emellett elemeztük a Boston Hungarians Facebook csoportot is.

A Massachusetts államban élő magyarok megismerésénél elengedhetetlen a tudományos közösség feltérképezése, hiszen a világ vezető egyetemeinek (Harvard University, MIT) ad otthont Boston és környéke. Ezért hálózatkutatói módszerekkel részletesen elemeztük a tudományos és egyetemi honlapokat és a fellelhető publikációs adatbázisokat. (Google Scholar, a PubMed¹⁷, HMAA NEC¹⁸)

Kutatásunk célja között szerepelt a szociális és tudományos kapcsolatokon túl az üzleti szféra képviselőinek feltérképezése is, ami szintén remek teret adhat a két ország közötti együttműködés erősítésének. A szektor sajátosságaiból adódóan, nagyon kevés információ érhető el nyilvános adatforrásokból. Félix Anikó által korábban *virtuális hálólab-*

¹⁶ A levelezőlista adatai a közösség engedélyével, anonimizálva kerültek hozzánk és lettek feldolgozva.

¹⁷ US National Library of Medicine National Institutes of Health

¹⁸ The Hungarian Medical Association of America – New England Chapter

dának¹⁹ keresztelt módszerünk lényegében az interjúkon begyűjtött információkat görgette tovább az Interneten. Az interjúk folyamán szóba kerülő fontosabb, legalább részben magyar tulajdonú cégek vezetőségeit kutattuk fel és néztük meg, hogy milyen más cégekben rendelkeznek vagy rendelkeztek vezető beosztással. Így, a Massachusettsben lévő magyar tulajdonú cégek egészen közel, gyakorlatilag egy lépés távolságba kerültek híres, nemzetközi mamutvállalatokkal.

Az általunk vizsgált online adatok utolsó forrása az amerikai online sajtó Magyarországgal foglalkozó cikkeinek összegyűjtése és elemzése volt, ilyen módon kaphattunk tisztább képet arról, hogy miként kommunikálja a kinti sajtó a hazai eseményeket. A kommentek összegyűjtése és vizsgálata szintén része volt a kutatásnak, mivel a sajtó interpretációjának értelmezése a közösség részéről ezáltal válik nyilvánossá, az olvasók aktivitása pedig jól mutatja, hogy milyen szinten követik – amerikai nézőpontból – az itthoni eseményeket.

2.1.3. Hálózatok definiálása

Az egyes adatforrások különböző típusú hálózatértelmezést vontak maguk után. A közösségi terekre vonatkozó hálózatok adatforrását elsősorban a levelező lista adatai jelentették. Itt anonimizált személyeket lehetett témák alapján összekötni, illetve ezen személyeket témákhoz, illetve témákat személyek alapján. Ezen ábrák elsősorban egy tématerképet adtak a Boston Hungarians levelezőlistáról, illetve a témákhoz leggyakrabban köthető személyek rámutattak az egyes programok, események főszervezőire, felelőseire.

A tudományos kapcsolatok feltérképezése jóval egyszerűbb volt. Itt két személy között akkor van kapcsolat, ha publikáltak együtt közös cikket. Így egy ún. együtt-publikálási hálózatot tudtunk felrajzolni, ahol az egyes kutatócsoportok és azok vezetői nagyon szépen kirajzolódtak.

Az üzleti kapcsolatoknál egy cég és egy személy között akkor alakult ki kapcsolat, ha az adott személy része volt a cég vezetőségének (up-

per management, board member). Így egy szövevényes hálózat alakult ki, elsősorban IT témában működő és működött vállalatokról, ahol a vezetőségi tagok sokszor átfedőek voltak. Az ábrán azonosíthatóvá váltak magyar szempontból fontos személyek, cégek.

3. A kutatás eredményeinek bemutatása

3.1. Offline közösségi terek bemutatása

„A rítusok arra valók, hogy elevenen tartsák a csoport identitásrendszerét, az önazonosság tekintetében releváns tudásból juttassanak a résztvevőknek. Lendületben tartják a világot, így teremtik meg és reprodukálják a csoport identitását.”²⁰

A Bostoni magyarok közösségének életében elsődleges helyen állnak azok a programok és események, amelyek elősegítik a magyar identitás megőrzését. A közös táncházak, vacsorák, ünnepek rítusként értelmezhetőek egy olyan közegben, ahol a magyarság már nem adott a környezetből fakadóan. Ezért szeretnénk röviden bemutatni azokat a szervezeteket és programokat, amik szerepet játszanak a magyar kultúra és értékrendszer megőrzésében.

3.1.1. Magyar iskolák

Amerikai magyar iskolából és Cserkészszövetségből a már említett 2008-ban megjelent kutatás szerint számos található az USA-ban, a Bostonban működő is alátámasztja ezt a jelenséget. *„Az iskoláskorúak magyarság-ismeretének, nyelvörzésének és magyarságtudata erősítésének fő helyszíne az ún. magyar templomok mellett működő vasárnapi (hétvégi) iskolák, valamint a cserkészmozgalomhoz kapcsolható magyar iskolák.”²¹* A két iskolatípus közötti legjelentősebb eltérés, hogy míg a cserkészet-

²⁰ Assmann, Jan 1999. A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1990, 142. o.

²¹ Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról, szerk.: Papp Z. Attila, kiadó: Magyar Külügyi Intézet, 2008, Budapest, 272.o.

¹⁹ Félix Anikó: A Spirituális nő misztériumának nyomában. Történelmi örökség és kulturális folytonosság a radikális jobboldali nők egy csoportjában, Kaleidoscope, Vol.3. No.4., 2012, 196.o.

hez köthető iskolákba történő belépés feltétele a magyar nyelv bizonyos fokú ismerete, a hagyományos vasárnapi iskola egyik fő célja pont a nyelvi kompetenciák fejlesztése, a magyar nyelv elsajátítása. (Klasszikus vasárnapi iskolából 23 található az USA-ban.)²²

3.1.2. Bartók Béla Bostoni Magyar Iskola (Boskola)

A Bartók Béla Bostoni Magyar Iskolát 2000-ben alapították azok a Boston környéki magyar szülők, akik fontosnak tartották a magyar hagyományok, elsősorban a magyar nyelv ápolását és továbbadását a fiatalabb generációnak is. Az iskola strukturális felépítésében eltér a klasszikus oktatási intézményektől, mivel nincsen igazgatója és az oktatók közötti hierarchia sem tisztázott, azonban egyfajta vezetőre minden szervezetnek szüksége van, ezt a szerepet Polgár-Turcsányi Mariann tölti be a Boskolában. Az iskola tanulóinak száma 2000 óta folyamatosan növekedik, idén a beiratkozottak száma 150 körül volt. A tanítás helyileg Lexingtonban, minden második héten szombaton folyik, az órarend óvodai és iskolai foglalkozásokat, valamint cserkész programokat tartalmaz.

A foglalkozások során a gyerekek a magyar nyelv tanulása mellett megismerkednek a magyar történelem legfontosabb eseményeivel és a magyar hagyományokkal is. A tanulást elősegítendő, az iskola magyar nyelvű könyvtárat üzemeltet, ahol minden kötelező anyag hozzáférhető. Az iskola célja nem csupán a hagyományörzés, hanem a kinti magyar közösség megerősítése is, mivel a közös programokon keresztül a résztvevők hosszú távú kapcsolatokat építenek egymással.

3.1.3. Bostoni II. számú Bodnár Gábor Cserkészcsapat

A korábban készült tanulmányok eredményei kimutatták,²³ hogy az egyházak után a cserkészszövetségek adják leginkább azt a keretet,

²² Németh Szilvia: Hétvégi magyar iskolák az USA-ban 2008 – (interjú és dokumentumelemzés) in: Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról, szerk.: Papp Z. Attila, kiadó: Magyar Külügyi Intézet, 2008, Budapest

²³ Papp Z. Attila: Beszédből a világ. Amerikai magyar szervezetek és működtetőik – közeletről in: Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról, szerk.: Papp Z. Attila, kiadó: Magyar Külügyi Intézet, 2008, Budapest

ami hozzájárul a magyarság idegen környezetben való fenntartásához. A cserkészszövetségek centralizált struktúrára épülnek, ami a tradicionális cserkészlet fennmaradása mellett a több kontinensen átnyúló koordinálást is elősegíti. A cserkészletek több iskolával, egyházközséggel, intézménnyel is lokális és globális kapcsolatot tartanak, ezért nagyon fontos szerepük van mind helyi, mind nemzetközi szinten a magyarság fennmaradásában, mivel egy kapocs a diaszpóra és az itthoni magyarság között. A szervezetek számára a helyi környezetbe történő integráció elengedhetetlen, mivel hagyományosan a helyiek támogatásából élnek. Így a magyar nyelv ismeretének megkövetelése problémát jelenthetne, azonban a bostoni cserkészcsapat és a Boskola nem válik szét ilyen szinten, tehát ebben a közösségben nincsen semmiféle szembenállás a két csoport között, a két közösség tagjai átfedésben vannak.

A Bostoni cserkészszövetség más dimenziók mentén is eltér a többitől: míg a kereszténység az egyik alappillére a cserkész szövetségeknek, a bostoni közösségben annak szerepe teljesen eltűnik, – ezzel az attitűddel azonos a korábban már említett politikához való hozzáállás is – az elsődleges szervezőerő itt elsősorban a magyar identitás, aminek hagyományai és történelme elégséges példázatot tartalmaz ahhoz, hogy a morális oktatás alapját képezze. A bostoni cserkészlet jelenleg nagyjából 100 tagot számlál, a programok pedig minden második héten, szombaton a vasárnapi iskola után kezdődnek. A cserkészek évente több alkalommal táboroznak, a kiválasztott gyerekek pedig a magyarországi cserkész táborban is képviselik a csapatukat, ami kihagyhatatlan lehetőség a nyelvtanulásra. A közös programok azonban nem csak a gyerekek, hanem a szülők számára is integrációs erővel bírnak, mivel kéthetente találkoznak egymással, így is építve a közösséget.

3.1.4. Magyar Orvos közösség

Hivatalos nevén a *The Hungarian Medical Association of America – New England Chapter* egy 1969-ben alakult orvosi szakmai szövetség, ma 65 hivatalos taggal, akik közös jellemzője, hogy többségük közel egyszerre végzett a Debreceni Egyetem Orvostudományi Karán. A csoport gyakran jár össze mind formális (konferenciák, szakmai találkozók, stb.),

mind informális keretek között, de sokan járnak a Tudós Klubba²⁴, alkalmanként akár előadóként is. A kint élő fiatal orvosok csoportja azonban eltérő struktúrát mutat, mivel ők hivatalosan nem tagjaik a szervezetnek és nem is tömörülnek semmilyen helyi közösségbe. A szétszóródásnak számos oka van, de leginkább a fiatal orvosok túlterheltsége, mivel a megfelelő kliens-kör kiépítése idegen környezetben hosszú és költséges folyamat.

3.1.5. Üzleti szféra

Az üzleti szférához tartozó személyek a fiatal orvosokhoz hasonlóan nem tömörülnek egy közösségbe, sőt, általában semmilyen csoporthoz nem tartoznak. Jellemző módon mindenki tud a létezésükről, de szinte senki sem ismeri őket személyesen. Ez nem csupán a nagyfokú mobilitás miatt alakult így (sok utazás, sokan Magyarországról irányítják a cégüket), hanem az adózási körülmények is befolyásolták – mivel az újonnan induló vállalkozások számára a New Hampshire-i adózási feltételek kedvezőbbek, így a cégek székhelyei legtöbb esetben ott találhatóak – ami tovább csökkentette a közösségbe történő integráció lehetőségét.

Bostonban és környékén hazánkból érkező fizikai munkások és illegális bevándorlók is találhatóak, azonban ők ritkán jelennek meg közösségi eseményeken, létezésükről leginkább a levelezőlistán keresztül értesülni, mivel gyakran ajánlják szolgáltatásaikat („szakik”) vagy kérnek segítséget munkaerő piaci elhelyezkedésben.

3.1.6. Programok

A kutatási eredményeink alapján elmondható, hogy azok számára, akik aktív szociális életet szeretnének élni magyar közegben, mindez könnyen elérhető, hiszen számos tudományos, szórakoztató, kulturális vagy akár sportprogram megtalálható a közösségek szervezésében. A Tudósklub keretében a Northeastern University-n van lehetőség neves magyar tudósok előadásait látogatni; a Magyar Konzulátus támogatásával minden hónap első hétfőjén megszervezett Magyar Találko-

²⁴ A programok részénél lesz róla szó részletesebben.

zók pedig kiváló lehetőséget nyújtanak az újonnan érkezetteknek az ismerkedésre, a lehetőségek feltérképezésére. A hivatalos magyar ünnepeket, mint március 15. vagy október 23. a kinti magyarság is tartja, a közönség nagy része a Boskolás családokból és az '56-os²⁵ csoport tagjaiból áll. A kulturális események legfontosabbjai a bálók és táncestek, általában ezek vonzzák a legnagyobb közönséget is. Az élőzenés néptáncestek az Életfa Együttes²⁶ közreműködésével nagy sikernek számítanak, csakúgy, mint az egyéb táncos-zenés mulatságok, vagy említhetnénk még a Székely- vagy a Cserkészbált. Az ünnepségek középpontjában a magyar hagyományok állnak, a közösségi programok a magyarságtudatot hivatottak megerősíteni. Kutatási eredményeink egyik legérdekesebb pontja a hazai szemlélő számára, hogy ezek itt-honról nézve elsőre jobboldali ideológiájú programoknak, hagyományoknak tűnő események a kinti kontextusban nem hordoznak sem politikai sem ideológiai attitűdöket.

3.2. Online közösségi terek

3.2.1. Levelezőlisták

A kinti magyarság közösségi szerveződésének legfontosabb csatornáit az online levelezőlisták, esetünkben a Boston Hungarians Yahoo Group. A csoport aktivitását 2010 augusztusa és 2012 szeptembere között vizsgáltuk, a vizsgálat végeztekor a lista 529 tagot számlált, a levelezőlista karbantartásáért a Massachusettsi Magyar Egyesület (továbbiakban: MME) a felelős. A megfigyelt időszakban szinte napi aktivitásról beszélhetünk, az információáramlás pedig nem csak a Boston környéki eseményekkel kapcsolatban jelentős, a helyi magyar közösségek mellett más közösségek felhívásait is közvetíti. Az 1. ábrán a listatagok államok

²⁵ 1956-os forradalom után kivándoroltak csoportja. Ez egy viszonylag szűk és zárt közösség, mivel az évek során sokan hazatértek Magyarországra és mivel nem igazán vesznek részt közösségi programokon, nem integrálódnak más magyar csoportokba. Gyerekeik, unokáik azonban általában elérhetőek a Boskolásban.

²⁶ Az Életfa Együttes 1987-ben alapították magyar bevándorlók Amerikában született gyerekei. Zenei világukat a magyar népzene jellemzi.

3.2.2. Facebook csoport

A közösségi média által nyújtott kapcsolattartási lehetőségeket a massachusettsi magyarok is aktívan használják. 2011 decemberében létrehozták a Boston Hungarians facebook csoportot, aminek 2012 októberére már 161 tagja volt, a csoport növekedésének dinamikája az technológiai innovációk terjedési diffúziójával jól leírható.²⁷ A csoporttal kapcsolatban számos jellemző megfigyelhető: a látogatás szinte mindennapos, azonban a proaktivitás alacsony, a like sokkal gyakoribb jelenség, mint a kommentelés. A nemek szerint megoszlás több dimenzióban is vizsgálható: a legaktívabb tagok mind nők, a leggyakoribb témák pedig egyesületi eseményekkel, lakáskereséssel/kínálattal, valamint gasztronómiával kapcsolatosak. Ez alapján elmondható, hogy a nők a klasszikus nemi szerepeknek megfelelően a „családi tűzhely őrzői” és a közösségi élet szervezői. A politikai viták, majd a csoportban történő politizálás legitim voltával kapcsolatos összeütközések nagy port kavartak a csoport létrejöttkor, ezért a csoport létrehozója 2012 januárjában hivatalos közleményt adott ki a politizálással kapcsolatos policy-ről, miszerint a politikai témák egy bizonyos szint felett kizárhatóak, ahogyan az azokat postoló tagok is. A nemi szerepeket erősíti az is, hogy csupán egy kivétellel – aki a közleményt követően teljesen eltűnt az aktív tagok közül – a nők politikailag teljesen inaktívak a csoportban, míg a férfiakra jellemző, hogy politikával kapcsolatos témával jelennek meg a Facebook életében. A csoport üzenőfalán folyamatos az

²⁷ Fokasz Nikosz: Növekedési függvények, társadalmi diffúzió, társadalmi változás, Szociológiai Szemle, 2006/3, 19-51.

Az innovációs S görbe a technológiai innovációk diffúzióját mutatja, be. Röviden összefoglalva a felhasználók kezdetben kevesen vannak (újítók), majd hirtelen kezd el jelentős mértékben nőni a számuk, A terjedés egy idő után lelassul, tehát egyre kevesebben csatlakoznak a felhasználók táborához, végül pedig – legtöbb esetben – egy újabb innovatív eszköz veszi át a „rég” szerepét. A folyamat dinamikája nagyon hasonló a facebook-csoport esetében, mivel a csoport létrejöttkor nagyon kevés személy csatlakozott, majd azok száma hirtelen emelkedni kezdett, az utóbbi pár hónapban viszont csupán 1-1 újonnan csatlakoz tag látható a csoportban. A csoport tagságának száma ugyan lassan, de jelenleg is nő, azonban csakúgy, mint a már említett technológiai innovációknál, nagy valószínűséggel ezt a kapcsolatépítési formát is le fogja váltani egy újabb, korszerűbb megoldás. Az innováció terjedésével foglalkozó társadalomtudósok arra tesznek kísérletet, hogy a növekedési függvények alkalmazását kiterjesszék a társadalomtudományok területére is.

információcsere, de egyre többen használják reklámfelületként, ami inkább olyan tagokra jellemző, akik lokalitás vagy identitás alapján nem tartoznak a helyi közösséghez.

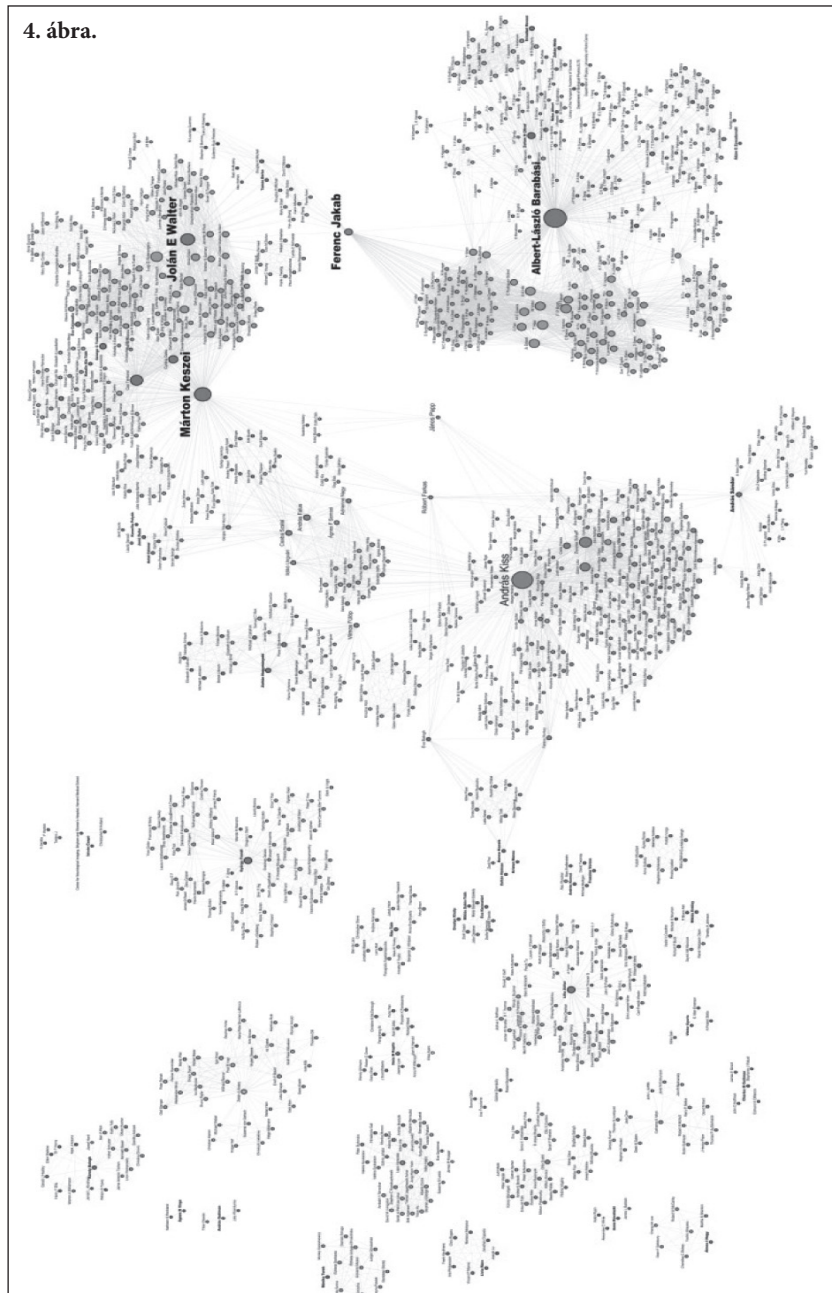
Az itt bemutatottak alapján megállapítható, hogy a bostoni magyarok közössége mind offline, mind online módon aktív közösségi életet él, aminek legfőbb célja a magyarság és a magyarsághoz fűződő tradíciók és hagyományok fenntartása és továbbadása, ami ebben a formában egyértelműen csoportkohéziós erővel bír. Így a frissen kivándoroltak számára döntő jelentőségű a csoportba történő integráció, amennyiben aktívan kívánják ápolni magyarságukat, de talán még fontosabb, hogy egy olyan szociális hálót szeretnének maguk köré, amely minden területen biztonságot képes nyújtani egy számukra új és bizonytalan világban.

3.3. Tudományos és üzleti kapcsolatok

3.3.1. Tudományos Közösség

A massachusettsi magyar közösség legnagyobb részét a tudományos szféra képviselői teszik ki, akik az állam olyan jelentős egyetemein vannak jelen, mint a Harvard University, Northeastern University, Massachusetts Institute of Technology (MIT) vagy a University of Massachusetts. Jellemző, hogy a legtöbben ösztöndíjjal érkeznek, tehát kezdetben nem végleges kiköltözési szándékkal. A fiatalok többsége nem is szeretne hosszú távon az Államokban maradni – elsődleges célállomásnak európai országokat jelöltek meg – a kinti ösztöndíj kapcsolatépítési lehetőség a tudományos közegben, amit később helytől függetlenül kamatoztatni tudnak. Az idősebb, elismert tudósok közül a legtöbben egészségügyi területen dolgoznak, akik hírnevüket már kint szerezték. A kinti magyarok ezen csoportja saját szervezettel rendelkezik, ami a korábban már említett Amerikai Magyar Orvosok Szövetségének New Englandi részlege (HMAA), ahol a tagok jelentős része magyar egyetemen tanult, ami fontos szerepet játszik a hazai orvos közösséggel való kapcsolatépítésben. (4. ábra)

Fontos magyar kutatói csomópont a Barabási-Albert László által vezetett Komplex Hálózatkutató Központ a Northeastern University-n, ami számos természettudománnyal foglalkozó fiatal kutatót vonz elsősorban Budapestről és Erdélyből.

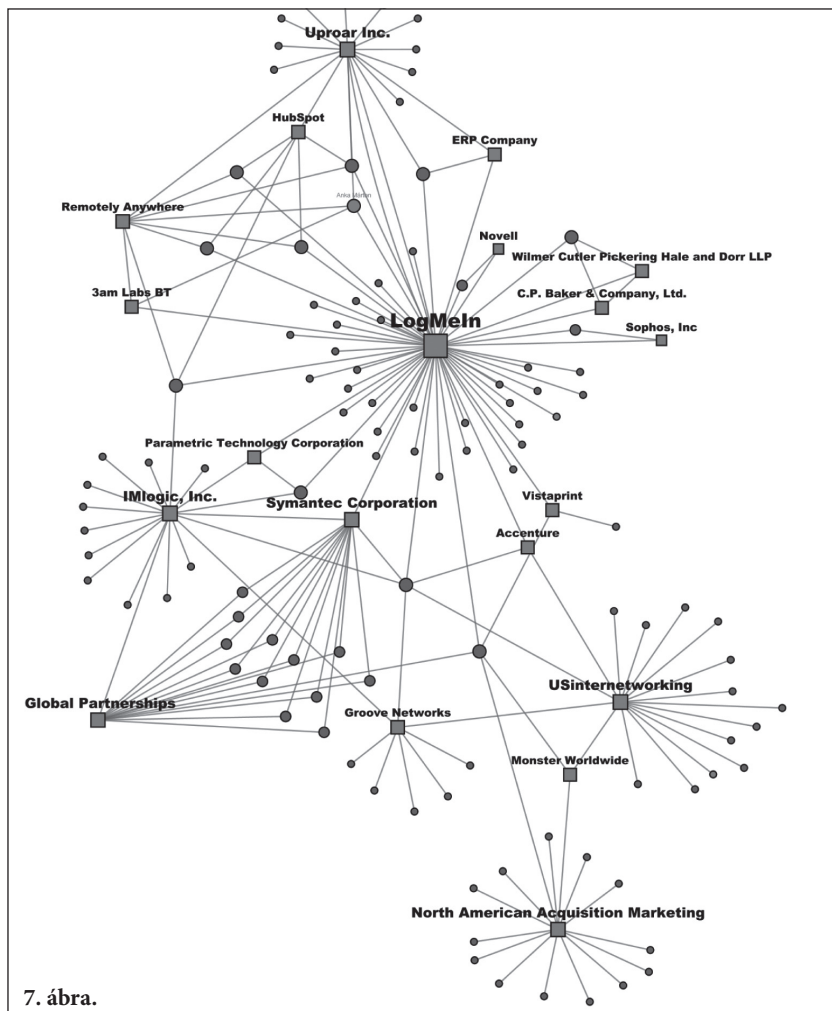

A természettudományos és egészségügyi kutatások mellett a mérnöki területen elérhető ösztöndíjak is sok fiatalnak nyújtanak előrejutási lehetőséget. A legjelentősebb fogadóegyetem ezen a területen az MIT, azonban az ő esetükben nem a tudományos fokozatszerzés az elsődleges. Az MIT-n tanulók/dolgozók közössége hozta létre a mai Boston Hungarians Levelezőlistának, valamint hozzájuk köthető a Tudósok Klubja is.

A hálózatkutatói módszereket előszeretettel használja a tudományos szféra önmaga feltérképezésére, így tettünk mi is a kutatás folyamán. A kutatók, egyetemek, kutatócsoportok közötti kapcsolatokat a területen gyakran használt együtt-publikálás alapján vizsgáltuk meg, aminek során teljes képet kaptunk a kint élő kutatók egymás közötti kapcsolatáról, de láthatóvá váltak a hazai kutatókkal való viszonyok is. Az adatok összegyűjtéséhez a korábban már említett PubMed, Google Scholar és az egyetemek honlapjain elérhető publikációk nyilvános és online adatbázisait használtuk fel. Az együtt-publikálási kapcsolatrendszer vizsgálata egy tudományos csoport feltérképezésére nem új keletű dolog, elég csak az *Erdős-számot* említeni²⁸, aminek felhasználásával nyilvánvalóvá vált, hogy mennyire szűk és homogén csoport a matematikusoké, hiszen minél több kutató rendelkezik kicsi Erdős-számmal, annál többen működnek együtt és ismerik egymást. Tehát elmondható, hogy az együttműködés vizsgálata képes bemutatni egy csoport zártságát, homogenitását, valamint más csoportokkal történő együttműködését.

Az Együttműködési hálózat ábráján a vastag betűkkel jelzett személyek Massachusetts állambeli kutatók, a pontok színe pedig azt mutatja, hogy egyes személyek milyen államban tevékenykednek (4. ábra). Az ábra alapján egyértelműen látszik, hogy a tudományos szféra képviselői nagyrészt orvosok, akik az ábra alapján erős kapcsolatban állnak az itthoniakkal. (5. ábra) Előrelátható módon az együttműködési kapcsolatok nagyrészt intézményeken/kutatócsoportokon belül történnek,

²⁸ A szám hagyományosan azt mutatta meg, egy kutató milyen „távolságra” van Erdős Pál matematikustól. Ebben a rendszerben Erdős Pál *erdős száma* 0, a vele közösen publikáló kutatóké 1, 2 azoké (tehát 2 lépés távolságra van Erdős Páltól), akik publikáltak már valakivel, aki publikált Erdőssel, azaz *erdős-száma* 1, és így tovább. <http://www.oakland.edu/enp/>

7. ábra.

töltött pozícióját tüntették fel. Az ábra alapján áthatóvá válik, hogy az üzleti szférában kevés magyar származású vezető van, hólabda módszerünkkel (ld.: módszertan) csupán 3 embert sikerült detektálni az üzleti vezetők kapcsolati rendszerében. Az IT területen kívül megtalálhatók még kisebb magyar cégek, azonban azok nem kapcsolódnak szorosan a legfelsőbb üzleti szférához.

3.4. Sajtóelemzés

Az államokban élő magyarok hazai eseményekről alkotott képét hatékonyan tudja befolyásolni a kinti sajtó interpretációja, ezért kutatásunk folyamán minden számunkra online módon elérhető cikket összegyűjtöttünk, hogy lássuk, mit és hogyan közvetít az amerikai sajtó Magyarországról.

A leggazdagabb adatforrásnak a *The Wall Street Journal* (<http://online.wsj.com>) online archívuma bizonyult, ahol 2010 januárja és 2012 szeptembere között 299 magyar vonatkozású cikk jelent meg, de kisebb számban jelentek meg hírek a *The Boston Globe* (articles.boston.com), a *Boston Review* (www.bostonreview.net), a *The New York Times* (www.nytimes.com) valamint a kinti *Metro* (metro.us) újság online oldalán is. Az online cikkeket összegyűjtve készítettünk egy adatbázist, aminek segítségével képesek voltunk vizualizálni a kapcsolatokat a médiumok és adatforrások, a médiumok és kiemelkedő témák, a források és pártok valamint a közszereplők és témák között. Azokon az ábrákon, amiken a kötések vastagsága eltérő, az az adott kapcsolat gyakoriságát mutatja.

3.4.1. Médiumok és források

Az online tartalmak legtöbbször valamilyen előzetes forrásra támaszkodnak, ezért megvizsgáltuk, melyek állnak a leggyakrabban a tartalmak háttérében. Várható módon az online újságok papír alapú megfelelője volt a leggyakoribb forrás, a legkiterjedtebb hatást az *Associated Press* fejtette ki az online tartalmakra, érdekesség pedig, hogy egyetlen magyar forrásként megjelent az origo.hu, tehát hazai oldalról is vettek át tartalmakat.

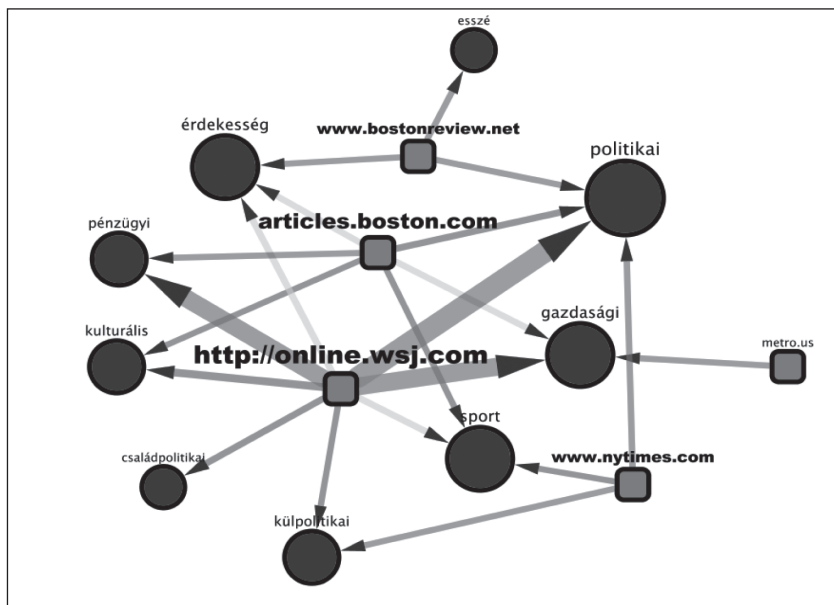
3.4.2. Médiumok és témák (8. ábra)

A kinti sajtóban a legtöbbet említett témák Magyarországgal kapcsolatban politikai, gazdasági, pénzügyi vonatkozásúak voltak, de kiemelkedő figyelmet kaptak még a sporttal és a kulturális eseményekkel kapcsolatos tartalmak is. Jellemző volt, hogy az első három téma rendszerint negatív, a kulturális témák semleges, a sporttal kapcsolatosak pedig pozitív megítéléssel szerepeltek a vizsgált időszakban. A sporthírekkel kapcsolatos pozitív hírek a magyar sportolók sikeres

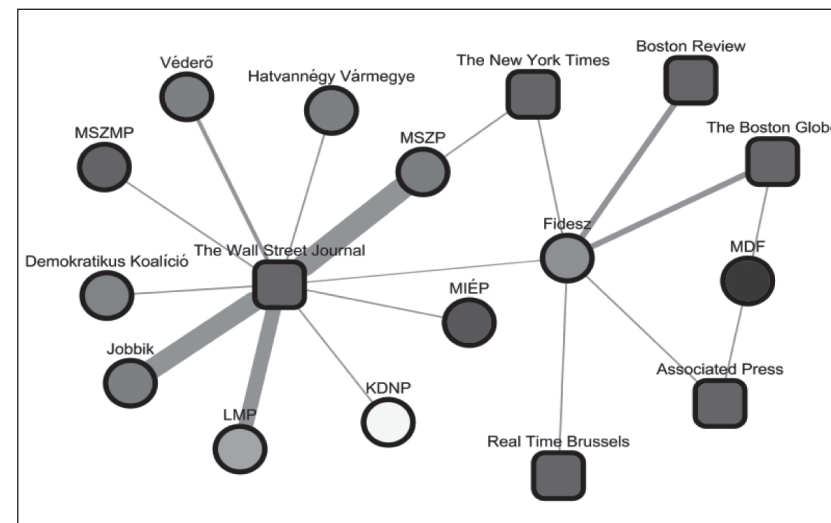
olimpiai szereplésének köszönhetőek, a kulturális témák semlegessége pedig abból fakad, hogy azokról mindig viszonylag objektív, értékmertes leírások születtek. A politikai, gazdasági és pénzügyi tartalmú cikkek jellemzően már magukba foglalják az újságíró az állásfoglalását és lehetséges kritikáját is. Az eredmények tehát azt mutatják, hogy a kinti sajtó jellemzően negatív színben tünteti fel a hazánkban történő gazdasági-politikai változásokat.

3.4.3. Források és pártok (9. ábra)

Mivel egyértelművé vált a politikai hírek dominanciája, górcső alá vetjük a magyarországi politikai pártok és a források közötti kapcsolatokat. Mivel a *The Wall Street Journal* volt a megjelent cikkek legjelentősebb forrása, nem meglepő, hogy – az MDF kivételével – minden párt kapcsán forrásként szerepelt. A politikai pártok oldaláról tekintve a Fidesz, mint kormánypárt az összes forrásban megjelent, azonban a legtöbb tartalom az MSZP-hez, az LMP-hez és a Jobbikhoz volt köthető.

8. ábra.

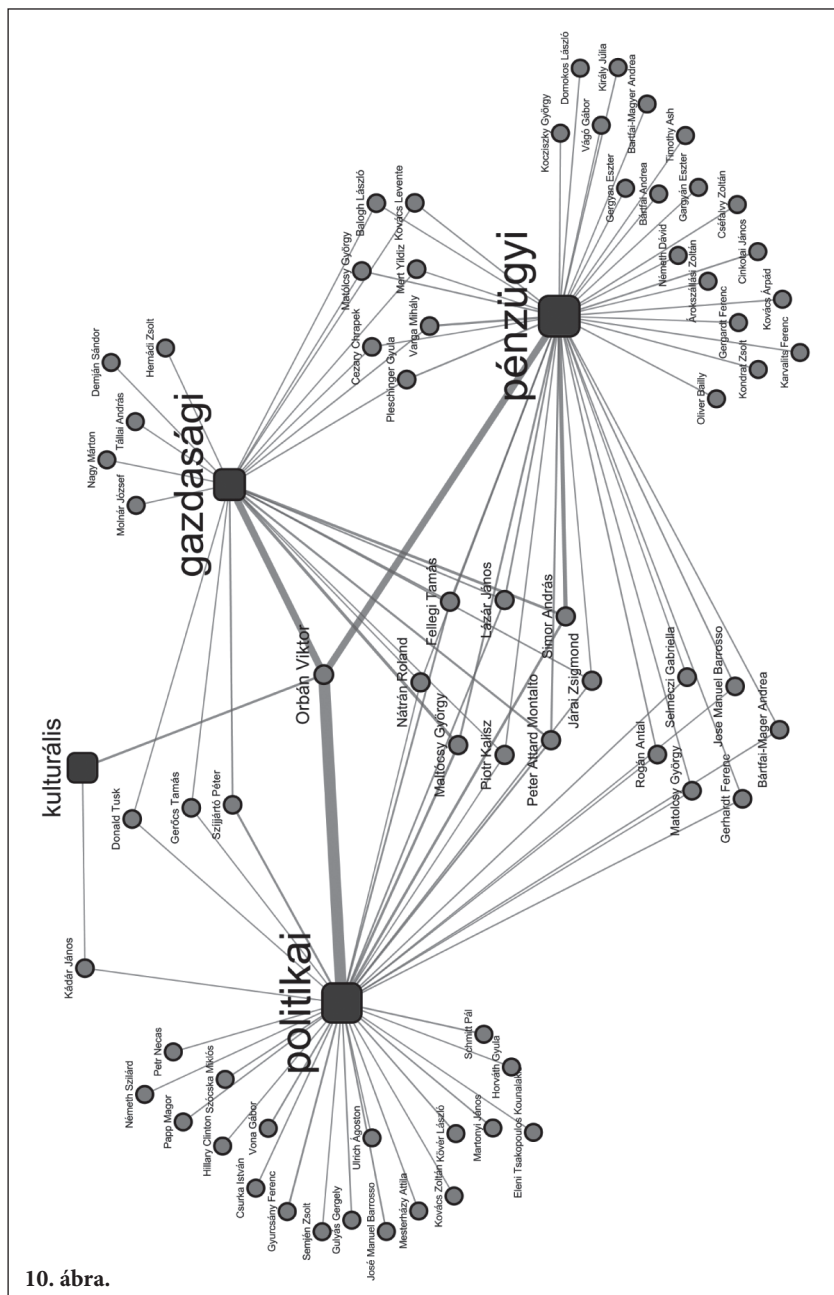

9. ábra.

3.4.4. Közszerzők és témák (10. ábra)

Jelen esetben a legjelentősebb témák és a hozzájuk köthető közszerzők kapcsolathálózatát készítettük el. Várható volt, hogy bizonyos személyek több témához is tartoznak, legtöbb esetben a politikai és gazdasági tartalmú cikkek esetén, de a gazdasági-pénzügyi és pénzügyi-politikai témák kapcsán említett szereplők között is jelentős volt az átfedés. Orbán Viktor azonban az egyetlen olyan közszerző, akit minden témakör kapcsán említett a sajtó (kulturális is), hármas átfedésről pedig hat magyar és két külföldi személy esetében beszélhetünk.

A kutatás folyamán hangsúlyt fektettünk arra is, hogy a kommentelőket figyelemmel kísérjük, az eredmények szerint a magyarországi híreknek aktív követői bázisa van. Az online vitákat olvasva azonban az is egyértelművé vált, hogy a sajtó által alkotott képet erősen befolyásolják az itthoniakkal fenntartott állandó kapcsolatok, azt a fontos kérdést pedig nem tudtuk megvizsgálni, hogy a kinti magyarok milyen hazai online tartalmakat, milyen gyakorisággal olvasnak.

10. ábra.

4. Összegzés

Jelen kutatás a Massachusetts államban élő magyar diaszpóra vizsgálatán keresztül kívánta bemutatni, hogy a hálózatkutatási módszerek segítségével milyen típusú plusz információ szerezhető meg egy migráns közösség kutatása folyamán. A klasszikus kérdőíves és interjú vizsgálat mellett az online módon elérhető adatok összegyűjtése és elemzése azokat a kapcsolatokat is láthatóvá tette, amik máshogy rejtve maradnának.

A kutatás folytatásához a minta kibővítése szükséges, ideális esetben a teljes amerikai magyar diaszpóra kapcsolatrendszerének feltérképezését kellene megcélozni. Ennek folyamán a klasszikus kérdőíves és interjú módszerek háttérbe szorulnának, elsősorban hálózati megközelítéssel folya a kutatás. A módszerrel elsősorban a kinti magyarok üzleti és szakmai kapcsolatait lehetne górcső alá venni, de láthatóvá válnának a globálisabb, lokálitástól már független kapcsolatok is. A vizsgálat nyomán komplexebb képet kapnánk arról, hogy hol vannak még magyar „csomópontok” az USA-ban és azok milyen csatornákon milyen típusú kapcsolatokat tartanak fenn egymással. A kapcsolatok feltérképezése segítene megérteni, hogy a hazájuktól távol élő magyarok identitásörzésében milyen szerepet kapnak ezek a kapcsolatok.

KATALÁNOK, KATALÓNIA

Sipos Katalin

Katalónia: az autonómia-statútum 2006-os reformja (történelmi előzmények, jogi háttér)*

I. Középkori történelmi előzmények: az önálló államiság

Az Ibériai-félsziget a VIII–XV. században: kisállamok északon és délen

Az Ibériai-félsziget társadalma és szellemisége a nyugati latin-keresztény és a keleti arab-muzulmán világ szakadatlan kölcsönhatása közepette alakult ki. A majdani Spanyolország klasszikus értelemben vett történelmét és államfejlődésének menetét alapvetően meghatározta a 711-ben kezdődött és a különböző vidékektől függően három–nyolc évszázadig tartó iszlám hódítás,¹ mely csaknem az egész félszigetre kiterjedt, illetve az iszlám uralom alatt álló területek visszahódításának (*reconquista*) ugyancsak több évszázados folyamata.

A muzulmán hatalommal szembeni ellenállás északi központjait a Kantábrai-hegység és a Pireneusok kevésbé romanizált törzseiből (Asztúria, Kantábria, Galícia) összetevődött keresztény² államok alkották, melyek a VIII. század első felében alakultak ki. Történelmüket két állandó tényező alakította: a déli mór állam és az északi frank birodalom jelenléte és hatása, illetve a kettő egymással szembeni küzdelme. Ez a köztes helyzet bizonyos önállóságot tett lehetővé számukra, bár gyakran

* A tanulmány épít a szerzőnek a „Katalónia és a „nemzetté válás” alkotmányos folyamata. Az autonómia-statútum reformja, 2003–2006 In: Etnopolitikai modellek a gyakorlatban. Szerk. Szarka László et al. Gondolat Kiadó-MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2009. 79–91.” című írására is.

¹ Vilar, Pierre: *Spanyolország története*. Budapest, Gondolat, 1984., 16. p.

² Bennassar, B.: *Histoire des espagnols, VI–XX siècle*. Paris, Ed. Robert Laffont, 1992., 177. p.

vazallusi formában. Önállósodásuk a frank államtól való függetlenedés és a muzulmán veszély csökkenése mértékében vált véglegessé.

A visszahódítás hosszú évszázadai kezdetén az északi területeket szétszórtság jellemzi, a déli felszabadított területek is önálló grófságokká, gyakran királyságokká szerveződtek. A visszahódító Spanyolország nem egységesül: AI-Andalus szétaprózódásával párhuzamosan északon is keresztény kisállamok jönnek létre. Ugyanakkor változó ütemben, de állandó célként jelentkezett az egységre való törekvés.³

A félsziget északkeleti területének nagy része 801-től a Nagy Károly alatt a móroktól elhódított spanyol örgrófsághoz tartozott. A IX–X. században számos grófság keletkezett, amelyeket a XII. század elején Barcelona grófjának uralma alatt egyesítettek.

A középkori Katalónia, az Aragón Korona társállama

A IX. században kialakult barcelonai grófság a katalán nemzeti tudat kapcsolódási pontja, amely a kora középkortól a XV. század végéig szuverén egységet alkotott saját „hivatalos” nyelvvel, képviseleti és kormányzati szervekkel (jogosítványai jó része még a XVI–XVII. században, a Habsburg-ház alatt is megmaradt).⁴

Ez a Katalónia/Godolónia (a gótok országa) egyesült 1137-ben (végleg 1164-ben) Aragóniával egy korona alatt, melynek nevét – Aragón Korona⁵ – ugyan a szegényebb, belső királyság adta, de a név mögött ott vannak a gazdag tengerparti vidékek is, a korona uralkodói pedig az egyesüléstől a XV. század elejéig mind katalánok voltak, s a további hódítások is katalán indíttatásúak.⁶

Az Aragón Korona tagjai az egyesülést követően és a későbbi bővülésekkor is sajátos konföderációt hoztak létre. Ugyanis kezdettől fog-

³ Sipos Katalin: *A regionalizmus történeti és jogi aspektusai* (Spanyolország, Olaszország, Franciaország). Budapest, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Working Papers No.6, 1993., 30. p.

⁴ Granell, F.: *La Catalogne*. Paris, PUF, 1988., 31. p.

⁵ Vilar, 27. p.

⁶ Granell, 30. p.

va elkülönültek egymástól, vagyis megőrizték politikai, adminisztratív és jogi sajátosságait. Az egyetlen összekötő kapocs a király személye volt, aki viszont Katalóniában Barcelona grófja maradt. A király köteles gondoskodni a belső rendről, békéről és irányítani a közérdekű ügyeket.

A katalán–aragón királyság a XII. század közepén jelentősen kiterjesztette határait, visszafoglalva a móroktól a Barcelonától délre fekvő Új-Katalóniát.

A továbbiakban azonban kevesebb érdeklődést tanúsított a reconquista iránt. A katalán dinasztia területi expanziója észak felé irányult, ahol a Pireneusokon túl egészen Montpellier-ig terjedt a korona határa. A katalán–aragón király Provence ura is, egészen 1245-ig. Ekkor csak Rosellon és Cerdana marad fennhatósága alatt (ezeket a XVII. század közepén veszíti majd el).

A katalán–aragón korona érdeklődése ezt követően fordult dél, illetve kelet felé. Az Aragón Korona ekkor kezdődő nagy korszakának kiemelkedő alakja I. Hódító Jakab (1213–76), akinek Violante-Jolanta⁷ nevű felesége II. András magyar király lánya volt. I. Jakab elfoglalta a muzulmánoktól Valenciát és a Baleárok (Mallorca), s azokat a Korona tagjaiként, de független királyságokként szervezte meg. Utódai megszerezték Szicíliát, egy időre még Athént is, és bázisokat alakítottak ki Észak-Afrikában is. A XV. században mindezt tetézi Nápoly megszerzése.⁸

A XV. századra a katalán–aragón konföderáció földközi-tengeri nagyhatalommá vált.

Újratelepítés-privilegiumok – katalán szokásjogi gyűjtemények

A reconquista és a repoblacion során privilegium jellegű jogok (fueros)⁹ jelentek meg, egyrészt a mórokkal határos területek elfoglalásának, más-

⁷ Anderle Ádám: *A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szeged, Egyetemi Kiadó, 2006., 22. p.

Gabriel, Asztrik: *La Hongrie et la péninsule ibérique au Moyen Age*. Budapest, Impr. de l'Univ., 1944., 24. p.

⁸ Bennassar, 995. p.

⁹ Lalinde Abadía, J.: *Iniciación histórica al derecho español*. Barcelona, Ed. Ariel, 1988., 150. p.

részt a visszahódított területek benépesítésének ösztönzésére. A visszafoglalt és benépesített területek esetén biztosítani kellett ellenőrzésük hatékonyságát, illetve a tulajdonosi rendet. Ez utóbbit a benépesítést kezdeményező személyek (király, nemesség és klérus) helyzete határozta meg.

Így alakult ki a fuerók rendszere. A középkori Hispániában tehát a fuero/fueros (*lat. forum*) jogi-politikai kifejezés volt, amely egy személy, népréteg, város vagy terület javára megadott privilegiumokat, mentességet vagy szabadságjogot jelölte.¹⁰

Szűkebb értelemben a fuero kiváltságlevél, amelyben a királyok az újratelepítés megkönnyítésére rögzítették az egyes néprétegek, illetve az így kialakuló szabad városok és települések előjogait és státusát. Ebbe beletartozott az érintett városok joga magisztratúrájuk megválasztására és saját rendfenntartó erők felállítására is.

Tágabb értelemben fueróknak nevezték azokat a kollektív jogi és politikai privilegiumokat és törvényeket, illetve mindezek gyűjteményét, amelyek hatálya egy-egy nagyobb területre, vagy egy királyságra terjedt ki. Az Aragón Korona minden egyes tagja rendelkezett saját fueróival (fueros-furs), illetve azok gyűjteményével.

Ez utóbbi is jelzi, hogy a fuero elnevezést viselik a középkori jogszabálygyűjtemények is, melyek nagyban elősegítették egy-egy nagyobb terület jogának egységesítését és a római jog integrálódását a fél-sziget jogrendszerébe (prototípusuk a 654-es Forum judicum).

Aragón–katalán jogi gyűjtemények – királyi hatalom

Aragónia fueróinak (Fueros de Aragon)¹¹ kiadását I. Jakab kezdeményezte, az 1247-ben Huescában összegyűlt rendi gyűlés pedig jóváhagyta. A Código de Huesca néven is ismert gyűjtemény a hagyományos és a gyakorlatban is alkalmazott aragóniai jogot tartalmazta.

¹⁰ Uő, 87. p.

¹¹ Bodin, J.: *Az államról*. Budapest, Gondolat, 1987., 78. p.

Katalóniában a fenti fuerókhöz hasonló gyűjtemény kettő is volt.¹² Az egyik neve *Costums de Cathalunya*, s a XIII. században, ismeretlen szerző állította össze. A másik, ugyancsak XIII. századi, ismert szerzőtől származó gyűjtemény a *Costumas generales de Cathalunya entre senyors e vassals*. Mindkét mű a nyugat-európai típusú katalán feudalizmus szokásjogát fogta át. A másodikat a XV. században a Katalán Corts is elfogadta. Egyébként ez utóbbi munka alapja az a gyűjtemény, amely 1140 körül *Barcelonai Usatges*¹³ néven foglalta össze azokat a jogi szövegeket, amelyek a katalán területi jog alapját alkottak.

Az Aragón Koronában¹⁴ a monarchia nem vált abszolutisztikussá, mivel a királyi hatalmat korlátozták az egyházi doktrínából következő és az erkölcs által diktált normák, korlátozta a jog és az adott ország szokásai, amelyek a királyság és az alattvalók általános érdekeit védték.

A királyi hatalommal felruházott uralkodó kötelezte magát a királyság törvényeinek és szokásainak megtartására. A király minden egyes Cortes előtt külön-külön köteles volt felesküdni a fuerókra. A nép pedig a maga részéről arra vállalt kötelezettséget, hogy hűséget tanúsít irányába. Ennek a kompromisszumnak lett az eredménye a „*monarquia pactista*”, mely tehát egyfajta megállapodásos rendszer a király és alattvalói között, s amely különösen Katalóniában teljesedett ki.¹⁵

A XIII. század végétől a képviselői intézmények osztoznak a monarchiával a szuverenitásban. A királynak bírnia kell a Cortes hozzájárulását törvényhozói, fiskális és végrehajtási döntéseihez.

Az Aragón Korona keretében a XIV. század közepétől intézményi egyensúly alakult ki, egyrészt a monarchia, másrészt a Korona egyes „tagállamai” és a különböző társadalmi csoportok között.

Katalán rendi intézmények: a Cortes és a Generalitat

A tengeri kereskedelmi nagyhatalommá vált Aragón Korona tagjai elkülönült intézményrendszerrel működtek. Ez vonatkozik a rendi gyűlésekre is. A Cortes Katalóniában 1213-ban, Aragóniában 1247-ben, Valenciában pedig 1283-ban alakult ki. (Mallorca nem rendelkezett rendi gyűléssel.)

A Katalán Cortes három rend (egyházi, katonai, királyi vagy népi) képviselőiből állt, és az adók megajánlása mellett törvényhozói hatalommal is rendelkezett. A Cortes döntéseit csak a következő rendi gyűlés vonhatta vissza. Hasonló elvek alapján működött a valenciai Cortes is.

A XIII. század végén a katalán Cortes „kitermel” egy olyan szervet, amely a későbbiekben a félsziget egész területén elterjedt. Ez volt a *Diputació*, a Cortes választmánya az ülések közötti időszakokra, mely 1359-től állandó szervvé vált. A *Diputació del General*, ma is ismert nevén a *Generalitat* főleg a XV. században a Cortes, vagyis Katalónia állandó képviselőjévé alakult, s a kezdeti adószedési funkciók mellé olyan jogkörökhöz jutott, mint a törvények végrehajtásának ellenőrzése, a királyi hivatalnokok eskütételének fogadása, a kereskedelem fejlesztése, a Cortes dekrétumainak értelmezése, a közrend biztosítása. Mindehhez saját hadsereget állított fel és saját adókat vetett ki.¹⁶ A Generalitat súlyát a XV. század második felében az immár új, kasztíliai dinasztiából kikerülő aragón uralkodók ellensúlyozták, adminisztratív funkciókra korlátozva azt.

Területi igazgatás a középkorban

A kora középkori katalán grófságban a kormányzásban a grófokat saját képviselőjük, a *vicecomes* vagy *vizconde* segítette. A különböző grófságok területe kisebb egységekre (*vegueries*) oszlott, melyek a gróf egyik közvetlen képviselőjének, a *vicariusnak* (katal. *veguer*) a közvetlen fennhatósága alá tartoztak.¹⁷

¹² Lalinde Abadía, 164. p.

¹³ Granell, 32. p.

¹⁴ Bennassar, 248. p.

¹⁵ Lalinde Abadía, 480. p.

¹⁶ Granell, 82. p.

¹⁷ Lalinde Abadía, 422. p.

A keresztény királyságok területi igazgatása a XI. században sajátos beneficiumadományozás¹⁸ útján történt. Aragóniában egy-egy terület igazgatását mint tisztséget vagy címet adományozták, la honor néven, mely örökölhető volt.

Az Aragón Korona különböző területein a királyi hatalmat különböző képviselők látták el. A késő középkorban az Aragón Korona minden egyes tagállamának irányítását a király megbízottja (*procurador del rey*) látta el. Az egyes tagállamokban ez a tisztség volt a legmagasabb politikai és közigazgatási méltóság. A 14. századtól az elnevezés főkörmányzórá változott.

Aragónia területi beosztása:¹⁹ a már említett *honores*, a *municipiumok* vagy *universidades* és a *merinatos*, mely utóbbiak fiskális célú beosztást jeleztek. A hatalmat ezekben a merino/bayle gyakorolta.

Katalónia tehát *vegueriákra*²⁰ oszlott, ezek mindegyike élén a király katalóniai megbízottjának alárendelt, bírói és katonai kormányzási feladatokat ellátó közhivatalnok állt. A *veguer* gyakorolta az igazságszolgáltatást, vezette a sereget, felügyelt a közrendre, és körzetében gondoskodott a királyi megbízatások teljesítéséről. A *vegueria* a későbbi (és mai) provinciánál kisebb közigazgatási területi egység, mely a XIII. század közepétől a XVIII. század elejéig Katalónia területi beosztásának alapja.

Mindezen túlmenően a katalán területeken gazdasági-pénzügyi célokat szolgáltak az ún. *battlias*. Ezek mindegyike élén a király által kijelölt közhivatalnok (*battle general*) állt, aki ellátta a királyi vagyon gazdasági-pénzügyi igazgatását, a funkciójából eredő kérdésekben pedig igazságszolgáltatást gyakorolt, de általános igazgatási és katonai feladatokat is ellátott.

¹⁸ Bloch, M.: *A történelem védelmében*. Budapest, Gondolat, 1974., 176. p.

¹⁹ Bennassar, 219. p.

²⁰ Granell, 17. p.

II. Kasztília és az Aragón Korona egyesülése: a Katolikus Királyok és a spanyol Habsburgok kora

A kasztíliai és az aragón korona egyesülése 1479-ben dinasztikus úton jött létre, Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinand 1469-ben kötött házassága eredményeképpen. A két korona uniója²¹ perszónalunio volt, nem eredményezte a különböző királyságok egybeolvadását. A két korona egyesülését több korszakos esemény követte. A mór uralom és a reconquista végét jelezte Granada elfoglalása 1492-ben. A két korona megállapodása értelmében Granada Kasztíliához került. Ugyancsak 1492-ben kezdődött Kolumbusz 1. expedíciója, amely a továbbiakkal együtt az „Indias” felfedezéséhez vezetett. Amerikát jogilag ugyancsak a Kasztíliai Koronához csatolták. Ez a két elem Kasztília számára kijáratot nyitott az Atlanti-óceánra, s hozzájuttatta egy majdani nemzetközi impériumhoz²², annak bőséges és folyamatos bevételeivel együtt.

Ekkor, a XV. században kezdődött és a XVII. századig tartott az a kivételes helyzet, amikor is a centrum politikai akarata megfelelt valószínű erejének, vagyis Közép-Spanyolország politikai, gazdasági és demográfiai szempontból is vezető szerepet játszott. Ezzel párhuzamosan megkezdődött az Aragón Korona országainak ugyancsak két évszázados stagnálása, mivel egyrészt földközi-tengeri orientáltságuknál fogva, másrészt az Amerikával való kereskedelem jogának megvonása, illetve Kasztília javára ítéltése miatt kiestek a világgazdasági forgalomból.²³

1516-ban újabb dinasztikus váltással a Habsburgok²⁴ kerültek Spanyolország trónjára. V. Károly spanyol király (1516–55), majd német–római császár, a már így is világméretű birodalomhoz hozzászerzi a Habsburgok németalföldi és itáliai területeit.²⁵ Az ezekben az évek-

²¹ Garcia de Cortazar, F.–González Vesga, J. M.: *Spanyolország története*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005., 170. p.

²² Wittman Tibor: *A spanyol abszolutizmus néhány vonása a XVI. században*. Szeged, Acta Historica, 1964., Tomus XV, 20. p.

²³ Vilar, 50. p.

²⁴ Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Gondolat, 1978., 31. p.

²⁵ Wallerstein, I.: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, Gondolat, 1983., 265. p.

ben kialakult spanyol abszolutizmus²⁶ egyik vonása, hogy a szellemi élet felett gyakorolt dominancia ellenére is erős maradt a regionális széttagoltság. Az uralkodó olyan királyságok királya volt, amelyek saját adminisztrációval, rendi gyűléssel (Cortes), törvényekkel, bírósági és pénzügyi rendszerrel és helyi kiváltságokkal (fueros) rendelkeztek.

Bár a királyságok jogi értelemben elkülönültek, valamennyien ugyanannak az ural-kodónak a fennhatósága alatt álltak, s ez bizonyos mértékű politikai uniót jelentett. Amikor ugyanis a király tevékenykedett, nem csupán mint Aragónia, Kasztília stb. királya lépett fel, hanem mint az Uralkodó, annak a Monarchiának az irányítója, amely ezeket a királyságokat magában foglalta. Mint ilyen uralkodóknak, a spanyolországi Habsburgoknak, ottani szóhasználatból az Ausztriai Háznak (V. Károly és későbbi örökösei) a hatalma mégis abból eredt, hogy a különböző királyságok valamennyijének a királya volt, s ez a hatalom az egyes királyságok hagyományos politikai alkotmánya szerint változott.

A spanyol abszolutizmus államának struktúrája úgy jött létre, hogy a korona nem nyúlt a rendiség intézményeihez, nem tudott mélyen tagolt, új államapparátust kialakítani. A XVI- XVII. században az abszolutizmusnak a legfelső intézményei épültek ki. Ez az egyes királyságoktól független intézményi rendszer csak a Monarchia egészét érintő ügyekkel foglalkozott, s mint ilyen fogta össze az egyes királyságokat és vezetett az intézményi egységesítés irányába.

Még a Katolikus Királyok vezették be, és a Habsburgok fejlesztették tovább a legfelsőbb szintű államügyek intézését szolgáló funkcionális és területi tanácsok²⁷ (Kasztíliai, Aragóniai stb.) rendszerét. Ez utóbbiak átfogták a belső igazgatás minden ágát, és az igazságszolgáltatás csúcsszervét jelentették, de Kasztílián kívül ezek közül egyik sem rendelkezett helyi tisztviselői karral. A tényleges királyi közigazgatást az egyes királyságokban az alkirály (virrey),²⁸ vagyis az uralkodó képviselője látta el, aki többnyire helybeli személy volt.

²⁶ Wittman, 26. p.

²⁷ Anderson, P.: Az abszolutista állam. Budapest, Gondolat, 1989., 85. p.

²⁸ Lalinde Abadía, 432. p.

Ugyancsak a Katolikus Királyok hozták létre, először Kasztíliában, a fellebbviteli bíróságok (az audiencias) rendszerét, melyek a nagyobb városok vonzáskörzetében voltak illetékesek. A félsziget többi területén a XVI. század során lettek felállítva.

Szeptikusabb történészek szerint az állam közigazgatási széttagoltságát a félsziget egyetlen egységes „spanyol” intézménye, az inkvizíció ellensúlyozta, amelynek felállítására a pápa hatalmazta fel a Katolikus Királyokat, 1478-ban. Végleges kiépítésére V. Károly uralkodása alatt került sor, amikor is 14 inkvizíciós bíróságot állítottak fel, valamennyi spanyol alattvalóra kiterjedő területi joghatósággal.²⁹

Az egységesítés az uralkodók részéről is felmerült. Mivel ekkor Kasztília volt gazdaságilag és demográfiailag a leggazdagabb királyság, s a kasztíliai jog biztosította a legnagyobb előjogokat a királynak, a Monarchia egységesítésére irányuló tervekben a minta mindig a kasztíliai volt. Az Ausztriai Ház királyai számára így az egységesítés a „kasztílianizálást” jelentette. A többi királyság részéről ez ellenállást váltott ki, hiszen ezekben a királyi hatalmat az alkotmányos rend szabályozta, amelyről azt tartották, hogy az a király és a rendek közötti megegyezés (pactismo) eredménye.

A spanyol Habsburgok uralkodása alatt két alkalommal történt olyan egységesítési és központosítási kísérlet,³⁰ amely az Aragón Korona tagjait érintette. Az egyik éppen az inkvizíció közreműködéséből adódott, s Aragóniában fegyveres felkelést eredményezett. Egy Zaragozába szökött királyi tisztviselőre ugyanis Madridból kiterjesztették az inkvizíció joghatóságát, ami viszont a helyi fuerók megsértését jelentette. II. Fülöp (1556–98)³¹ a felkelést leverte, csökkentette a diputación és a Justicia Mayor hatáskörét, és nem helybeli alkirályt iktatott be. Egyéb tekintetben nem nyúlt a fuerókhoz.

Erőteljesebb központosítási kísérletet próbált végrehajtani IV. Fülöp (1621–65)³² kegyence, Olivarez herceg, aki 1625-ben először fogal-

²⁹ Bennassar, 456. p.

³⁰ Vilar, 33. p.

³¹ Anderson, 93. p.

³² Habsburg-lexikon (szerk.: B. Hamman). Budapest, Új Gényusz Kiadó, 1990., 145. p.

mazta meg a „Kasztília törvénye és stílusa” szerinti egységes kormányzás elvét.³³ Ekkor azonban Közép-Spanyolország gazdasági és katonai ereje már kimerülőben volt. 1640-ben Olivarez a katalán Cortes jóváhagyása nélkül Katalóniába telepítette a kasztíliai sereget. A katalán jog megsértése 1640-ben³⁴ felkeléshez vezetett, majd Katalónia tíz évre francia fennhatóság alá került. Egyezkedés révén 1652-ben visszakerült a spanyol birodalomhoz, korábbi jogai teljes megtartásával és megerősítésével.

III. Bourbon-abszolutizmus és az Aragon Korona közjogi veresége

Ami évszázadokon keresztül nem sikerült a spanyolországi Habsburgoknak, azt alig egy évtized alatt elvégezték a spanyol trónt megszerző Bourbonok. A spanyol örökösödési háború (1701–1714)³⁵ során Aragónia, Valencia, Katalónia, a Baleárok és a spanyol uralom alatti itáliai államok az ausztriai Habsburgok jelöltje, Károly mellé állt. A Bourbon-ellenes koalíció nagyhatalmaitól és Károlytól azt az ígéretet kapták, hogy tiszteletben tartják korábbi rendi kiváltságait és jogait. Az események menetét nagyban befolyásolta Kasztília magatartása, amely a birodalom központi államaként fenn kívánta tartani korábbi privilegizált helyzetét, ezért a francia trónigénylő Anjou herceg mellé állt, aki V. Fülöpként lépett trónra (1700–1746). Ezzel a két évszázadig uralkodó Habsburgokat a háromszori restaurációval (1814., 1876., 1975.) máig Spanyolország élén álló Bourbon-dinasztia váltotta fel.³⁶

Az örökösödési háború kimenetele tehát a spanyol állami berendezkedés kérdését, Kasztília hegemoniáját is érintette. A háborút lezáró utrechti béke (1713) azt is jelezte, hogy a nagyobb autonómiáért harcoló spanyolországi államok csupán eszközül szolgáltak a nagyhatalmak politikájához. A béketárgyalásokon kevés szó esett az V. Fülöp ellen har-

coló spanyol rendi erők védelméről, sőt V. Fülöp szabad kezet kapott a hispán belügyek rendezésére.

V. Fülöp kemény eszközöket alkalmazott az Aragon Korona lázadó területeivel szemben. Az 1707. június 29-én kelt dekrétumában kinyilvánította azt az óhaját, hogy Spanyolország minden királyságát egységessé tegye azonos törvények, szokások és bíróságok szerint, valamennyit Kasztília törvényei alapján kormányozva. Ennek megfelelően a lázadó államokat Kasztília provinciáivá fokozta le, integrálva őket a kasztíliai adminisztratív struktúrába, eltörölve minden autonómiájukat. Valenciát és Aragóniát 1707-ben, Mallorcát 1715-ben, Katalóniát 1716-ban rendelték Kasztília főhatósága alá.

A Katalónia számára 1716. január 16-án adott, 3. „Új Alapvetés”³⁷ (*Nueva Planta*) dekrétumban V. Fülöp eltörölte a katalán intézményrendszert; megszüntette a Generalitat működését, eltörölte a városi önkormányzatokat, így az 1265-ben létrehozott barcelonai Százak Tanácsát, a barcelonai egyetemet kitelepítették, különadót vezettek be. Rendelet törölte el a katalán nyelv használatát a hivatalos fórumokon.

Ami viszont a magánjog rendszerét illeti, Katalónia megőrizte a maga polgári, büntető és kereskedelmi jogát, és részben eljárási jogát is. Az Aragon Korona másik két területe is megtarthatta sajátos magánjogát.

A perszonálunió kora véget ért. V. Fülöp immár Spanyolország uralkodójaként kormányzott, bár az Espana név mögött Kasztília húzódott meg. Ahogy az említett rendeletében megfogalmazta, Spanyolországot „Kasztília törvényeivel és módszereivel” kormányozták: egységesítették az adórendszert, a fegyveres erőket, s elkezdődött az új, már tényleg abszolutista államapparátus kiépítése.³⁸

Az immár közjogilag egységessé³⁹ tett Spanyolországot 32 provinciára⁴⁰ osztották. Egy-egy provinciát alkottak a korábbi Aragon Korona királyságai, a három baszk terület és Navarra. Kasztília 24 provinciára

³³ Anderson, 99. p.

³⁴ Granell, 38. p.

³⁵ Gonda-Niederhauser, 97. p.

³⁶ Bennassar, 515. p.

³⁷ Boucsin, W.: *Spanischer Regionalismus und der katalanische Nationalismus*. Jahrbuch des Öffentlichen Rechts der Gegenwart, 1978., Vol. 27., 45. p.

³⁸ Vilar, 54. p.

³⁹ Alvarez Conde, E.: *El régimen político español*. Madrid, Tecnos, 1987., 567. p.

⁴⁰ Lalinde Abadía, 425. p.

oszlott, melyekből a XVIII. század végén még 6 tengerparti tartományt különítettek el.

A provinciák fő rendeltetése az volt, hogy keretül szolgáljanak az V. Fülöp által gazdasági, igazgatási és fiskális feladatok ellátására 1749-ben bevezetett intendánsrendszer működéséhez.

Az egységes politikai szervezet kialakítása nem jelentette Spanyolország gazdasági-társadalmi-kulturális-nyelvi egységesülését. Viszont közvetve éppen az abszolutista állam segítette a peremrégiók erősödését. A katalán régió, például megkapta az amerikai gyarmatokkal⁴¹ kereskedés jogát, ami előzőleg csak a kasztíliaiak joga volt. Katalónia gyors fejlődésnek indult. A kereskedelempolitika liberalizálása, a pénzügy, a manufaktúrai és a mezőgazdaság fejlesztése, a belső vámok felszámolása és más modernizációs intézkedések elsősorban a felvilágosult abszolutisztikus mintaállam kiépítésére törekvő III. Károly (1759–88) nevéhez fűződnek.⁴²

A gazdaság újjászervezése és a nemzetközi piaci feltételek alakulása új egyensúlyi állapotot teremtett. Ismét „hegemónia-cserére”⁴³ került sor: máig hatóan a demográfia és a gazdaság a tengeri Ibéria fejlődését segíti. Ez a folyamat érthetővé teszi azt, hogy a XIX. század elején miért keveredtek régi és új elemek a Napóleon elleni harcban megszülető autonómiameozgalmakban. A perifériák tőkés gazdasági fejlődése növelte politikai-társadalmi súlyukat is.

IV. Az újkor másfél évszázados, viszályokkal terhelt időszaka és a regionalista, nacionalista eszmék és mozgalmak megjelenése

A függetlenségi háború és a cádizi alkotmány

1808-ban Franciaország megszállta Spanyolországot. Napóleon megfosztotta trónjuktól a spanyol Bourbonokat, és öccsét, Bonaparte Jó-

⁴¹ Granell, 42. p.

⁴² Bennassar, 594. p.

⁴³ Wittman, 27. p.

zsefet nevezte ki királlyá. Bayonne-ban egy dekrétummal összehívott juntával francia típusú alkotmánytervezetet⁴⁴ fogadtatott el, melynek alapján Spanyolország területe 38 prefektúrára oszlott. Napóleon megpróbálta megnyerni az északi peremvidékeket. A bayonne-i alkotmány elismerte Navarra és a baszk területek fueróit, bár visszautalta azt az első Cortes vizsgálatára. A katalánoknak külön igazgatást ígért, igaz, prefektusi irányítással, és katalán nyelvű újságok kiadását is kezdeményezte.

Napóleon és a francia megszállás ellen azonban országos, nemzeti ellenállási mozgalom⁴⁵ bontakozott ki. Ebben Asztúria, Galícia, Andalúzia és Valencia járt az élen.

A felszabadított területeken azonban összeült az alkotmányozó Cortes, mely 1812 márciusában kihirdette Spanyolország első, egyben polgári demokratikus alkotmányát. Az ún. *cádizi alkotmány*⁴⁶ a feudalizmus összes intézményét fel akarta számolni, miközben Spanyolország régi törvényeire hivatkozott. A legfelső junták nagy autonómiaigényével ellentétben Cádizban egy központosított és egységes állam terve született meg. A francia megszállás ellen létrejött cádizi Cortes a francia forradalom eszméi *jegyében* alakította ki politikai koncepcióját, s munkálkodott egy új, liberális rendszer kialakításán, az alkotmányos monarchia keretein belül.

A cádizi alkotmányozók fontos rendszabályokat hoztak a spanyolországi ancien regime lebontása érdekében (a városi és az egyházi privilégiumok eltörlése; a gazdasági szabadság bevezetése; a nemesi rend eltörlése; a majorátus megszüntetése, a belső vámok eltörlése stb.).

A cádizi alkotmány a nemzet szuverenitásának eszméjén⁴⁷ alapult. Eszerint a szuverén nemzet egyetlen képviselője a Cortes, melynek az államszervezet egységes rendszerét kell erősítenie. Ezen az egységen belül, francia mintára, az ugyancsak egységes rendszerbe foglalt önkormányzatok mint a központi hatalomnak alárendelt köztisztviselők, mint a vég-

⁴⁴ Sole Tura, J. – Aja, E.: *Constituciones y periodos constituyentes en España* (1808–1936). Madrid, Siglo XXI, 1990., 10. p.

⁴⁵ Vilar, 59. p.

⁴⁶ Sole Tura-Aja, 14. p.

⁴⁷ Semsey Viktória: *Spanyolország és Latin-Amerika 19-20. századi rövid története*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2008., 12. p.

rehajtó hatalom gazdasági kormányzásra szolgáló egységei működnek. Vagyis a nemzet szuverenitása alapján az önkormányzatok nem rendelkezhetnek „független” (politikai) hatalommal. Az egységes önkormányzati rendszer kialakítása érdekében visszaállították a *provincia beosztást*, bár egyes történelmi provinciákat mesterséges egységekkel váltottak fel. Katalóniát például négy új provinciára osztották. Ekkor alakult ki a választott tagokból álló tartományi tanácsok vagy bizottmányok (Diputación provincial)⁴⁸ intézménye is. Egy-egy provinciát a király és a tartományi testület által kinevezett legfőbb elöljáró irányította volna.

Ezt az alkotmányt az uralkodóként elismert és 1814-ben Spanyolországba visszatérő VII. Ferdinánd – korábbi nyilatkozatait visszavonva – eltörölte. A cádizi alkotmány hatása azonban a következő évtizedekben is meghatározó volt. Így például a helyi önkormányzatok kváziautónóm rendszerének és ezzel a még megmaradt külön jogoknak a felszámolása, illetve egyes történelmi régiók területének a megbontása vált a továbbiakban a katalán és a baszk regionalista és nacionalista mozgalmak egyik kiváltó okává.⁴⁹

Egységesítés és központosítás Cádiz szellemében

A napóleoni háborúk után Spanyolország XIX. századi történelmének mérlege a történészek számvetése szerint⁵⁰: 130 kormány, kilenc új alkotmány, három uralkodó, öt véres polgárháború, több tucat ideiglenes kormányzat és több mint kétezer „forradalom” (felkelés, lázadás, puccs, puccskísérlet). Más szóval: Spanyolország történetét több mint másfél évszázadon keresztül köztársasági irányú forradalmi mozgalmak, a királyi család férfi és női ága közötti trónviszályok, egymást követő polgárháborúk, katonai diktatúrák, majd egy csaknem négy évtizedes fasiszta diktatúra határozta meg. Bizonyos konszolidáció és az alkotmányos berendezkedés jelei 1833-tól figyelhetők meg.

A cádizi eszmékhez hű liberálisok, csakúgy, mint a konzervatív uralkodók, egy centralizált és egységes állam alapján álló, a hatalom va-

⁴⁸ Granell, 16. p.

⁴⁹ Boucsein, 44. p.

⁵⁰ Anderle Ádám: *Megosztott Hispánia*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985., 81. p.

lamennyi elemét uraló, az egész nemzet számára azonos jogi szervezeti modell kialakítására törekedtek.⁵¹ Ez mutatkozott meg a területi igazgatás, a jogrendszer, a pénz- és mértékrendszer kérdésében is. Az ekkor kialakított centralizációs politika csak három alkalommal vált kérdésessé: az első (1873–74) és a második (1931–39) köztársaság idején, illetve Franco halála (1975) után. Ennek megfelelően a regionalizmus jelentkezése is e ciklikus fejlődés függvénye.

Területi beosztás (provinciák)

A kérdés rendezése már 1822-ben megkezdődött, amikor is egy királyi rendelet 52 provinciára osztotta az ország területét. Ezt fejlesztette tovább a II. Izabella (1833–68) idején, 1833–34-ben végrehajtott közigazgatási reform, az ország francia mintájú területi beosztásáról. 49 közigazgatási státusú provinciát hoztak ekkor létre.

A provincia a területi igazgatás alapsejtjét képezte. Az állam képviselőjét a provinciában a király nevezte ki, s később a polgári kormányzó elnevezést kapta. Munkáját a konzultatív funkciókkal mellé rendelt tartományi tanács segítette. 1833 és 1882 között a politikai és társadalmi instabilitás és az állandósult intézményi válság feltételei között a provincia és a kormányzó vált a nemzeti egység legfontosabb eszközévé.⁵² Az 1833-as provinciabeosztás gyakorlatilag az 1920-as évekig változatlan maradt. Az akkor eszközölt módosítás két provinciára osztotta a Kanári-szigeteket. Így lett máig érvényesen 50 a spanyol provinciák száma.⁵³

Jogegységesítés

A polgári forradalom 1812 és 1833 közötti szakaszában a liberális kormányok nagy erőfeszítéseket tettek a jog egységesítése érdekében. Az 1812-es cádizi alkotmányból következően a liberálisok kezdettől fogva a polgári, a büntető- és a kereskedelmi jog teljes egységesítését⁵⁴ szor-

⁵¹ Sole Tura-Aja, 30. p.

⁵² Bennassar, 689. p.

⁵³ D'Arcy, F. – Baena del Alcazar, M.: *Décentralisation en France et en Espagne*. Paris, Economica, 1986., 8. p.

⁵⁴ Lalinde Abadía, 248. p.

galmazták. A büntetőjog jellege miatt a büntető törvénykönyvet már 1822-ben kihirdették. Látszólag nem okozott gondot a kereskedelmi jog kodifikációja sem, az első kereskedelmi törvénykönyvet 1829-ben hirdették ki. Ez érvénytelenítette Katalónia legfontosabb helyi kereskedelmi intézményét, a „*Libra del Consulado del Mar*”-t.⁵⁵

1834-ben került sor az igazságszolgáltatás egységesítésére, 1830-ban pedig az egységes pénzrendszer bevezetésére. 1845-ben vezették be az egységes adórendszert.

A polgári jog kodifikálása komoly ellenállásra talált a fuerókkal még rendelkező területek (territoriales forales) részéről, amelyek saját jogi hagyományait is a polgári törvénykönyv alkotóelemévé kívántak tenni. A „formalisták” és az „egységesítők” ellentétes álláspontja csaknem a XIX. század végére (1888) tolta a polgári jogi kodifikáció megvalósítását.

V. A katalanizmus rövid története: 1. Köztársaság – Mancomunitat – II. Köztársaság

A katalán újjászületés (Renaixença) kulturális, történelmi, irodalmi mozgalomként indult a XIX. század elején a saját nyelv és irodalom újra-élesztése céljából. A század közepétől, különösen az 1868-as forradalom bukása után nyíltan politikai irányt vett, Katalónia számára önkormányzat elérését célozva a liberális spanyol államon belül. Ennek jegyében már vezető ereje volt az 1873-74-es I. Köztársaság⁵⁶ föderációs kísérletének (a négy hivatalba lépett köztársasági elnök közül három volt katalán). Az 1873 júniusában elfogadott, de ki nem hirdetett alkotmány⁵⁷ minden régiót államként értelmezett, az államot pedig föderációként.

A restauráció idején a katalán nagytőke és az értelmiség kidolgozta, és 1892-ben elfogadta az ún. *Manresa*⁵⁸ *Alapelveket* (Bases para

la constitución general de Cataluña), a politikai katalanizmus alapját, melynek főbb elemei a következők: nemzeti identitás, saját autonóm intézmények, a fuerók (történelmi jogok) helyreállítása és védelme.

Amikor 1898-ban Spanyolország elveszítette utolsó gyarmatait (Kuba, Fülöp-szigetek, Puerto Rico), a külső sokk belső meghasonlással és a nemzetiségi mozgalmak fellángolásával párosult. A politikai katalanizmus határozott erősödése saját párt alapításához vezetett. 1901-ben megalakult Spanyolország és Katalónia első modern pártja, a Regionális Liga (Lliga Regionalista), amely 1907-ben koalícióra lépett más katalán erőkkal, a karlistáktól a föderalistákig, létrehozva a Katalán Szolidaritás nevű csoportosulást. A Liga olyan regionalista programmal győzött a választásokon, amelyet a katalanizmus nagy ideológusa, Prat de la Riba dolgozott ki 1906-ban „A katalán nemzetiség” (La nacionalitat catalana) című programjában.

A politikai katalanizmus hatására 1914-ben a központi hatalom a négy katalán provincia közgyűlésének közigazgatási célú egyesítését hajtotta végre. Így jött létre a *Mancomunitat*⁵⁹ *de Catalunya*, az önkormányzatiság első kísérlete, amely pozitív szerepet játszott az igazgatás és a kultúra területén. Ennek a kísérletnek Primo de Rivera tábornok diktatúrája vetett véget 1925-ben.

A regionális eszme markáns megújulására a II. Köztársaság ideje alatt (1931–1936) került sor, jogi lényege pedig az *integrált állammodellben* tükröződött. Az 1931-es köztársasági alkotmány nyilvánvalóan a katalán kérdéshez nyújtott megoldást, de Spanyolország többi részének is lehetőséget adott az autonómia csoportosulás útján történő gyakorlására, ám nem írta elő mindnek. Katalóniában már 1931-ben népszavazást tartottak az autonómiakezdésről, és 99%-os támogatottsággal még a Cortes vitája előtt felállították az autonóm szervezetet, egyebek között a történelmi Generalitat intézményét.

1931-32-ben a köztársasági Alkotmányozó Cortes képviselője volt *José Ortega y Gasset*,⁶⁰ a 20. század egyik legnagyobb spanyol és európai gondolkodója is, aki a maga alapította Köztársaságot Támogató

⁵⁵ Granell, 37. p.

⁵⁶ Sipos Katalin (1993), 55. p.

⁵⁷ Solé Tura – Aja, 65. p.

⁵⁸ Solé Tura – Aja, 85. p.

⁵⁹ Harsányi Iván: *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19-20. század útvesztőiben*. Pécs, 2006., Pannónia Könyvek, 19.

⁶⁰ Csejtei Dezső: *José Ortega y Gasset*. Budapest, 1980., Kossuth Könyvkiadó, 115

Csoport (Agrupación al Servicio de la Republica) elnevezésű szervezet révén került a parlamentbe. A Cortes 1932 szeptemberében tárgyalta a katalán statútumot, mely során Ortega felszólalásában⁶¹ felvázolta a területi reform és a nemzetiségi politika általa helyesnek vélt megoldását: Spanyolország föderatív átalakítása, az állami szuverenitás egységének megőrzése, Katalónia számára politikai és pénzügyi autonómia biztosítása, kétnyelvűség.

A köztársaságot vérbe fojtó polgárháború és az azt követő hosszú diktatúra ellenére mind a köztársaság autonómiamodelleje, mind Ortega y Gasset vonatkozó elképzelései tükröződnek az 1978-as demokratikus alkotmány elemeiben és célkitűzésében.

VI. 1978 – Alkotmány: államegység – autonómiához való jog

A harminc évvel ezelőtt, az 1978. december 6-i népszavazáson elfogadott demokratikus alkotmány⁶² oly módon alapul Spanyolország egységén és oszthatatlanságán, hogy elismeri a nemzetiségek és a régiók autonómiához való jogát.⁶³ Az alkotmány 2. cikke így hangzik: „az alkotmány, amely a spanyol nemzet, valamennyi spanyol közös és oszthatatlan hazájának a felbonthatatlan egységén alapul, elismeri és garantálja a nemzetet alkotó nemzetiségek és régiók autonómiához való jogát és a közöttük lévő szolidaritást”⁶⁴

Az alkotmány nem tisztázza a „nemzetiség” és a „régió” közötti különbséget, a nemzetiség szó többször nem is fordul elő a szövegben. A kulcsszó az autonómia (nem pedig a decentralizáció), a másik leggyakrabban használt kifejezés az „autonóm közösség” (comunidad au-

⁶¹ Ortega y Gasset, José: *Discurso sobre el Estatuto de Cataluña* (1932), en: Obras Completas (XI), Revista de Occidente-Alianza Editorial, Madrid, 1983., 455–474. <http://www.fog.es>

⁶² Farkas Vajk: *Rendszerváltás spanyol módra*. Justum Aequum Salutare, 2009. 3. sz. 171. p.

⁶³ Moderne, F. – Bon, P.: *Les autonomies régionales dans la Constitution espagnole*. Paris, 1981. 48. old.

⁶⁴ A spanyol alkotmány magyar szövegét (ford.: Sipos Katalin) ld. *Nyugat-Európa legújabb alkotmányai* (szerk.: Kovács István, Tóth Károly). Budapest, 1990. 319–365.

tónoma), amit egy bonyolult eljárási folyamathoz kötött autonómia statútum megszerzése feltételez.

Az alkotmány az állam területi szervezetét is az autonómia fogalmára, méghozzá eltérő fogalmára alapozza. A területi szervezetre vonatkozó VIII. Cím 137. cikke szerint „az állam területileg községekre, provinciákra és autonóm közösségekre tagozódik”, melyek autonómiát élveznek saját ügyeik vitelében.

Az autonómiafogalom értelmezéséhez nagyban hozzájárult az alkotmány szellemében felállított Alkotmánybíróság, mely már az 1980-as évek elején megfogalmazta a *hatalom vertikális megosztásának* elvét. Eszerint az alkotmány jelzi a közhatalmi jogosítványok vertikális megosztását az állam és a területi egységek között. Alapvető, hogy az állam a szuverenitás hordozója, az autonóm közösségeket politikai autonómia⁶⁵ jellemzi, a provinciák és a municípiumok pedig különböző terjedelmű adminisztratív autonómiával vannak felruházva. A politikai autonómiát a közigazgatástól megkülönbözteti a törvényalkotási jogosítványok gyakorlása és a kormányzati funkciók ellátása egy egységes területen.⁶⁶

A politikai autonómia elnyeréséhez az ún. autonómiafolyamat vezetett, amely az autonómia kezdeményezésén, a statútum kidolgozásán, az abban rögzítendő hatáskörök ugyancsak feltételekhez kötött megválasztásán, majd jóváhagyásán keresztül jutott el az „autonóm közösség” létrejöttéhez, amely azután élhetett és élhet ezzel az autonómiával.

Az autonómia elnyeréséhez vezető utak

Az autonóm közösségek a spanyol alkotmány alapján két csoportra oszthatók: vannak a) korlátozott autonómiával, illetve b) teljes autonómiával rendelkező autonóm közösségek. Elvileg az elsőhöz kapcsolható a régió, a másodikhoz pedig a nemzetiség fogalom párosa. A különbség az autonómia elnyerésének időbeliségét is érintette. A teljes autonómiát biztosító és „gyorsabb” eljárás az alkotmány 151. cikkén alapul.

⁶⁵ Giró-Szász András: *A katalán politikai és közigazgatási autonómia*. Kisebbségkutatás, 2004. 3. sz. 446. p.

⁶⁶ Temesi István: *Spanyolország közigazgatása*. In: *Az Európai Unió tagállamainak közigazgatása*. (Szerk.: Szamel, K., Balázs I. etc.), Budapest, CompLex, 2011., 385–437.p

Az autonóm közösségek anyagi forrásai és pénzügyi eszközei

Az alkotmányban és a statútumokban elismert hatásköreik gyakorlásához az autonóm közösségek saját vagyonnal, anyagi eszközökkel rendelkeznek.

Általános finanszírozási rendszer: Az alkotmány 156. cikke pénzügyi autonómiát ad az autonóm közösségeknek hatáskörük ellátása és továbbfejlesztése érdekében. Az autonóm közösségek pénzügyi tevékenységét szabályozó, 8/1980 számú organikus törvény⁶⁷ alapján forrásaik három csoportra oszthatók:

- a) saját források;
- b) az állam által transzferált források;
- c) a különböző régiók között érvényesülő szolidaritás elvén alapuló támogatások. Ez elsődlegesen a központi költségvetésből nyújtott támogatásokat és az ún. osztott adókból való részesedést jelenti.

A legutóbb, 2002-ben⁶⁸ elfogadott költségvetési szabályozás értelmében a helyi személyi jövedelmi adók 36, az áfabevételek 35, a dohány-, alkohol- és kőolajszármazékok utáni adóbevételek 40 százalékát közvetlenül használhatják fel.

A nagyobb adókból⁶⁹ befolyó nemzeti jövedelem megosztása: 2002 óta a jövedelemadó (korábbi 15% helyett) 33%-a, az áfa 35%-a, a jövedéki adók (benzin, dohány, égetett szesz) 40%-a marad az autonóm közösségeknél. Katalónia e kérdésben szeretné radikálisan módosítani statútumát (ld. alább). Bizonyos adók (bíróági, örökösödési illetékek, községi adók, luxusadó, szerencsejáték-adó) koncesszió révén és menedzselés céljából ugyancsak az autonóm közösségekhez kerültek.

A különböző területek eltérő gazdasági fejlettségének kiegyensúlyozását és a szolidaritás elvének érvényesítését szolgálja az ún. Területközi Kompenzációs Alap. Ez az állam általános költségvetése által szá-

⁶⁷ Ley Orgánica 8/1980, de 22 de septiembre, de Financiación de las Comunidades Autonomas. *Boletín Oficial del Estado*, 01-10-1980

⁶⁸ Vicario, Ana Santiuste: *Ei sistema de financiación autonómica a partir del año 2002. Analisis*. <http://dgft.minhac.es/pdf/Descargas>

⁶⁹ Distribución de competencias entre Estado y CCAA de régimen común en materia de tributos cedidos a partir del 1 de enero de 2002. <http://www.agenciatributaria.es/normlegi/ccaa/competencias.htm>

zalékos arányban jóváhagyott összegekből áll, és beruházási költségek fedezésére szolgál. Forrásait a Cortes osztja el az autonóm közösségek és, adott esetben, a provinciák között

VII. Az autonómiastatútumok tervezett módosításai

Az 1990-es években már volt példa a statútumok kisebb-nagyobb kiegészítésére, módosítására, elsősorban a hatáskörök bővülése, vagy a pénzügyi kérdések szükséges kezelése kapcsán. Jelenleg is a statútumok lehetséges revíziójának időszaka zajlik, több autonóm közösség már kidolgozta statútuma új tervezetét, néhányat már az érintett regionális parlament és a spanyol Cortes is jóváhagyott.

Katalónia

A katalán autonómiastatútum reformjának⁷⁰ ügye 2003 végén, a regionális választások kapcsán gyorsult fel. A jobboldali Convergencia i Unió csaknem negyed százados vezetése után a Generalitat élére szocialista vezető került, s az új regionális szervek is baloldali blokk (szocialista, zöldek, köztársasági baloldal) irányítása alatt működnek. 2004-ben valamennyi parlamenti párt részvételével (a Néppárt kivételével) parlamenti bizottság jött létre a statútum tervezetének kidolgozására. 2005 tavaszán új elemekkel bővült a katalán autonómiakoncepció és a statútum tervezete,⁷¹ melynek főbb elemei a következők:

1. **Katalónia mint nemzet:** a tervezet egyik központi eleme, a korábbi alkotmányos nemzetiségi kategória (ön)átminősítése, a Katalóniához társítható identitás⁷² (politikai, kulturális) erősítésének szándékával. Spanyolországot plurinacionális államnak tekintve a tervezet szerint a

⁷⁰ *Proposta de reforma de l'Estatut d'autonomia de Catalunya*. <http://www.parlament-cat.net>

⁷¹ <http://www.gencat.net/nouestatut/>

⁷² Palkó Katalin: *Katalónia – egy régió erős identitástudattal* (etnikai, regionális vagy etnoregionális identitás?) Regio, 2010m 2. sz. 55. p.

katalán nemzet „szabad szolidaritás” keretében tartaná a kapcsolatot a Spanyolországot alkotó többi nemzetiséggel és régióval. A szuverenitással is társítható „katalán nemzet” fogalmat tartalmazó I. statútumcikk csak a spanyol alkotmány módosításával lenne elfogadható.

2. A **pénzügyi autonómia fejlesztése** kérdésében a nagy ugrás 2005 tavaszán következett be, új követelések előterjesztésével. Ennek **kulcselemei a következők:**

a) saját adóhivatal, koordinálva vagy konzorciumban az állammal. Minden adót és jövedelmet ez a szerv szedne be, osztana el, irányítaná és ellenőrizné;

b) a Generalitat minden adónem felett normatív hatáskörrel bír, csakúgy, mint a helyi önkormányzatok pénzügyeit illetően;

c) maximum 50%-os állami részesedés az eddig osztott adókból (jövedelemadó, áfa, jövedéki adók /benzin, dohány, égetett szesz/, társasági adó);

d) 15 éves átfutással a baszk és a navarrai fikális autonómiához hasonló rendszer bevezetése Katalóniában is;

e) a katalán statútumtervezet is a központi állammal folytatandó kétoldalú tárgyalásokon kívánja érvényesíteni gazdasági érdekeit. Ennek és a többi autonóm közösséggel kapcsolatos katalán szolidaritási politikának az intézményi kerete lenne az Állam – Generalitat Gazdasági és Fiskális Ügyekkel Foglalkozó Vegyes Bizottság.

3. A Generalitat **kizárólagos hatáskörének bővítése** a fentebb jelzett kérdésekben és az alkotmányban rögzített kizárólagos állami kompetenciák terhére, illetve ezek bebiztosítása az ún. **történelmi jogok** révén. Ez utóbbiak biztosítanak Katalóniának egyenlő esélyt az állammal szemben, illetve a Generalitat kizárólagos hatáskörének gyakorlásához.

4. **Saját igazságügyi és bírói szervezet:** a bírói szervezet⁷³ és a központi igazságügyi igazgatás a legkevésbé decentralizált (talán dekoncentrált) Spanyolországban (és máshol). A katalán autonómia tervezett statútuma előírta az utolsó igazságszolgáltatási fórum funkcióit ellátó Felsőbíróóság (Tribunal Superior) meglétét, illetve Igazságügyi Tanács

⁷³ Welhammer Zsolt: A bírói hatalom helye és kérdésköre Spanyolország alkotmányos rendszerében. *Jogelméleti Szemle*, 2001. 1. sz. www.jesz.ajk.elte.hu

(Consejo de Justicia) felállítását, mely döntési jogkörrel bírna a bírák országos igazgatási szerve, az Igazságügyi Főtanács felett is. Az ügyészséget illetően Katalónia főügyészét a spanyol kormány jelölné ki, de „működési engedélyét” a Generalitat állítaná ki és vonná vissza.

Alkotmányossági felülvizsgálat – parlamenti elfogadás

2005. augusztus elején a katalán parlament megküldte a tervezet szövegét alkotmányossági felülvizsgálatra a Generalitat Konzultatív Tanácsának. A tanács szeptember elején hozta nyilvánosságra szakvéleményét, mely a statútum tervezetében 19 alkotmányellenes pontot vélelmezett, illetve 39 esetben alkotmányossági kételyt fogalmazott meg.

Az alkotmányossági kifogások újratárgyalása és egyeztetése után a katalán parlamenti pártok 2005. szeptember 28–30-án a parlament ünnepi teljes ülésén megvitatták és elfogadták Katalónia autonómia-statútumának reformtervezetét.⁷⁴ A kétharmados többséget igénylő jóváhagyásra a 135 képviselő 120 igenlő voksával került sor. A baloldali kormánykoalícióval voksolt a parlamentben egyébként legerősebb képvisellel rendelkező, de ellenzékbe szorult katalán nemzeti párt is, amely maga is régóta fellép az autonómia erősítéséért.

A Katalán Néppárt 15 képviselője nem szavazatot adott le.

A statútum tervezete a spanyol parlament előtt

Mivel az autonómiastatútumok organikus törvénynek minősülnek, ezért elfogadásukhoz a spanyol képviselőház (kongresszus) teljes létszámának abszolút többsége szükséges. Mint minden törvény, tehát a statútumok is az alkotmány hatálya alá esnek, és semmiképpen sem tartalmazhatnak a központi állam kizárólagos hatáskörébe tartozó jogosítványokat (Alkotmány 149.1. cikk).

⁷⁴ *Propuesta de reforma del Estatuto de autonomía de Cataluña*. Tram. 206-00003/07. www.parlament-cat.net

a) Kongresszus⁷⁵

2005. november 2-án hosszas vitát követően a spanyol parlament többsége „megtárgyalásra” alkalmasnak tartotta Katalónia új autonómiatörvényének tervezetét. A spanyol miniszterelnök kormánya nevében támogatásáról biztosította a reform tervezetét, „az alkotmányhoz igazított korrekciókkal”, vagyis szövegmódosításokkal összhangba kell hozni azt a spanyol alkotmánnyal.

A központi, madridi törvényhozásban egyedül az ellenzéki konzervatív Néppárt (PP) voksolt ellene, azt javasolva, hogy a szöveget utalják vissza a katalán parlament elé módosításra, ellenkező esetben az alkotmánybírószághoz fordulnak normakontrollért.

Két hónap állt rendelkezésre a módosítások benyújtására, majd a törvényhozás újra tárgyalta a szövegtervezetet. 2005. januárban Arthur Mas, a katalán ellenzéki konzervatív párt vezetője a spanyol kormányfővel tartott előzetes tárgyalásai során megegyezési tervet dolgozott ki. A *Zapatero–Mas egyezség* szerint Katalóniának járna a régióban befizetett adók 50 százaléka. Amennyiben a statútum szövege életbe lép, legkésőbb két éven belül létrejön a katalán adóhatóság. A régió a következő hét évben újabb állami befektetésekhez jutna, méghozzá a spanyol GDP-hez való hozzájárulásának aránya szerint, aminek azért van nagy jelentősége, mert Katalónia jelenleg a spanyol GDP 18,5 százalékát adja, a központi beruházásokból azonban csupán 11 százalékos arányban részesedik.

A tervezett megállapodás ugyanakkor nem határozza meg nemzetként a katalánokat, ami a kormánykoalíció egyik tagja, az ERC, a baloldali nacionalisták számára elfogadhatatlan.

2006. március 9-én a kongresszus alkotmánybizottsága áldását adta a vitákban módosított katalán szövegtervezetre. A spanyol alkotmánybizottság elfogadta a „nemzet” szó használatát a katalán autonómiastatútum preambulumban.

⁷⁵ Debate de totalidad de Propuestas de reforma de Estatuto de Autonomía de Cataluña. Diario de sesiones de los Diputados, VIII Legislatura, año 2005, núm. 125, 6164.

2006. március 30-án⁷⁶ 189 igen szavazattal, 154 nem és 2 tartózkodás mellett a spanyol parlament alsóháza, a kongresszus jóváhagyta a Katalónia autonómiáját kiszélesítő javaslatot, amelynek alapján Katalóniát – a statútum preambulumban – nemzetként definiálták, s bővítették a régió jogköreit az adózás és az igazságügy terén. Ellene szavazott a javaslatban a spanyol állam szétesését vizionáló konzervatív Néppárt, vezetője időzített bombának és a spanyol alkotmánnyal ellentétesnek nevezte a dokumentumot. Nemmel szavazott a Katalónia teljes függetlensége mellett kiálló, eredetileg az autonómiastatútum reformját kezdeményező Katalán Köztársasági Baloldal is.

b) Szenátus

A szenátus az alkotmányban felvázolt kétkamarás parlamenti rendszer egyik eleme, amely mint a területi képviselői kamarája manifesztálódik. A 254 tagú szenátusban a lakosság képviselői földrajzi, adminisztratív és politikai kritériumok függvénye, amelyek viszont alapvetően a provinciákra, a szigetekre és az autonóm közösségekre épülnek. Az autonóm közösségek részéről összesen 46 szenátort jelölnek ki.

A katalán autonómiastatútum szenátusi vitájára 2006. május 10-én került sor, a teljes ülésen a tervezet mellett foglalt állást a spanyol kormányfő.⁷⁷

Népszavazás

Csaknem hároméves előkészítő és törvényhozási munka után 2006. június 18-án került sor a katalán autonómiastatútumról tartott regionális népszavazásra. Az 5,3 millió bejegyzett választójogosult közül 2,5 millió jelent meg, ami 48,85%-os részvételt jelent.

A leadott igen szavazatok aránya 73,9% (1,9 millió) volt, 20,76% (500 ezer) elutasította.

⁷⁶ Dictámenes de Comisiones sobre iniciativas legislativas: Propuesta de reforma del Estatuto de autonomía de Cataluña *Diario de sesiones del Congreso de los Diputados*, Año 2006, VIII Legislatura, Núm. 166, 8280

⁷⁷ Discurso del Presidente del Gobierno en el Pleno del Senado en el debate del proyecto de reforma del Estatuto de Cataluña. <http://www.la-moncloa.es/recursos/la-moncloa/>

Ezt követően a dokumentum már törvényjavaslatként került ismét a madridi parlament két háza elé ratifikálás céljából, 2006 július 19-én.⁷⁸ Ezt követően a katalán parlament jóváhagyta, és 2006. augusztus 9-én hatályba léptette.⁷⁹

VIII. A megreformált autonómiastatútum új elemei

A megreformált autonómiastatútum nyolc nagyobb egységből, 223 cikkeből, 15 kiegészítő, két átmeneti, egy érvénytelenítő és négy záró rendelkezésből áll. A főbb szabályozási területek a következők:

1) Nemzeti kérdés

Ez volt a legvitatottabb pont. Az elfogadott kompromisszumos megoldás szerint a statútum *preambulumában*⁸⁰ említődik, hogy a katalán parlament a történelmi és a kulturális hagyományokra hivatkozva „nemzetnek” minősítette az itt élőket. Egyúttal rögzítik (1. cikk), hogy elismerik Spanyolország 1978-ban elfogadott alkotmányát, amely az „egységes spanyol nemzetről” szól, és *nemzetiségként* definiálja Katalóniát. Az így definiált Katalónia *nemzeti szimbólumokkal* (8.1 cikk) is rendelkezik (lobogó, himnusz, nemzeti ünnep). A katalán önkormányzat a katalán nép *történelmi jogain*, világi intézményein és a katalán jogi tradíción alapul (5. cikk). A „katalánság” politikai kondíciói a külföldön élő, dolgozó katalánokra és szervezeteikre vonatkozhat (7. cikk). Sajátos, a „kisnemzet” nemzetisége kérdést rendez a 11. cikk, amely az Arán-völgy lakóinak kulturális, történelmi, földrajzi és nyelvi identitását hivatott biztosítani.

⁷⁸ Ley Orgánica 6/2006, de 19 de julio, de reforma del Estatuto de Autonomía de Cataluña. *Boletín Oficial de Estado*, 20 julio 2006, núm. 172, 27269.

⁷⁹ Estatut d'autonomia de Catalunya.
<http://www.gencat.cat/generalitat/cat/estatut/index.htm>

⁸⁰ Szilágyi István: *Katalónia az állami önállóság útján*. Comitatus, 2010. 6. sz. www.comitatus.hu

2) Nyelvek, nyelvi jogok és köteleességek

A korábbi⁸¹ gyakorlatnak megfelelően a statútum rögzíti a katalán nyelv státusát: *saját nyelv* (6.1 cikk), ugyanakkor a kasztíliaival együtt *hivatalos nyelv* is. (6.2), amelynek ismerete Katalónia polgárai számára egyszerre jog és köteleesség. A nyelvismereti és -használati jogok és köteleességek, illetve a nyelvpolitikai irányelvek részletezése (32–36.cikk) mellett a statútum rögzíti a Generalitat saját nyelvre vonatkozó kizárólagos hatáskörét (143.1 cikk), illetve az igazságügyi dolgozók (bírák, ügyészek, ügyvédek) számára kötelező foglalkoztatási feltételként írja elő a katalán nyelv kellő szintű ismeretét és annak igazolását (102.1 cikk).

3) Szociális modell: jogok, köteleességek, irányelvek

A statútum I. címe *új elem* a dokumentumban, ebbe tartozik a már tárgyalta nyelvi rész is. A *civil és a szociális szféra* egészét átfogó szabályozás (15–28.cikk) kiterjed az esélyegyenlőség, az egyenlő és ingyenes egészségügyi ellátás, illetve a szociális ellátás kérdésére, de az elmúlás méltó feltételeinek biztosítására is.

4) Helyi önkormányzatok és területszervezés

Az előző autonómiastatútumból szinte teljesen hiányzó helyi önkormányzatok (municípium, vegueria, comarca) szintén az autonómiát gyakorló Generalitat intézményi rendszerének részei (2.3 cikk). A helyi önkormányzatok autonómiáját hatáskörük szélesítése és a gyakorlásához szükséges pénzügyi források biztosítása jelenti (83–92. cikk).

5) Igazságügy

A kialakított struktúra tiszteletben tartja az igazságügy egységét, de biztosítja a Generalitat igazgatási hatáskörét.

Az elfogadott autonómiastatútum is előírja (95. cikk) az utolsó igazságszolgáltatási fórum funkcióit valamennyi Katalóniában indított eljárást illetően ellátó *felsőbíró*ság (Tribunal Superior de Justicia de Cataluña) meglétét, illetve *Igazságügyi Tanács* (Consejo de Justicia de Cataluña 97.

⁸¹ Sipos Katalin: Nyelvkérdés, nyelvi jogok Spanyolországban. *Jogtudományi Közlöny*, 1993. 5. sz. 193. p.

cikk.) felállítását, mely az országos szerv dekoncentrált egysége. Ugyancsak új *Katalónia főügyészének* személye (96.1 cikk), aki az említett felsőbíróság vezető ügyésze, illetve az ügyesség képviselője Katalóniában.

6) Hatáskörök

A Generalitat kizárólagos, megosztott és végrehajtó (110–112. cikk) hatáskörrel bír. Ezt az új statútum 58 új tárgykörre terjesztette ki (116–173. cikk), pl. bevándorlás, regionális és helyközi vasút, infrastruktúra, környezetvédelem, oktatás (pl. ösztöndíj-politika), egészségügy, munkavédelem, stb. A 140.3 cikk előírja, hogy a Generalitat magához vonhatja a kikötők és a repülőterek kezelési jogát.

7) Kapcsolat, a többi autonóm közösséggel, az állammal, az Európai Unióval és a világgal

a) állam – Generalitat (174–183. cikk)

Előrelépés a bilaterális kapcsolatok elismerése terén. A statútum rögzíti a két- és többoldalú együttműködési formák kombinálási lehetőségét is. Katalónia részt vesz fontos állami szervezetek tagjainak jelölésében (alkotmánybíróság, Igazságügyi Főtanács), másokba saját képviselőjét jelölheti (Banco de España, Értéktőzsde, Számvevőszék, Gazdasági és Szociális Tanács).

b) autonóm közösségek – Katalónia (178. cikk)

Az új statútum egyértelműen lehetővé teszi az autonóm közösségek számára együttműködési megállapodás, szerződés kötését a kölcsönös érdeklődésre számot tartó ügyekben.

c) Generalitat – Európai Unió⁸² (184–192. cikk)

Mivel 1979-ben Spanyolország még nem volt az Európai Közösség tagja, az előző statútumból szinte teljesen hiányzott az EK/EU és Katalónia kapcsolata.

A statútumba új elemként került be, hogy az EU-tanácskozásokon az autonóm kormányzat közvetlenül képviseltetheti magát a spanyol de-

legációban (de nem külön!), elláthatja az állam képviselőjét, részt vesz az állam álláspontjának kialakításában, a hatáskörébe tartozó tárgykörökben kezeli az európai alapokat.

A gyakorlat szerint⁸³ az uniós tárgyalásokra utazó spanyol miniszter magával viszi a 19 autonóm tartományból két minisztert, rotációs alapon. A katalánok azt kívánták: ha kompetenciájukat érintő téma van terítéken – például a földközi-tengeri halászat –, akkor mindig mehesse a miniszterük.

Egyébként katalán nyelven is fel lehet szólalni az uniós fórumokon, az Európai Unióban a saját nyelvhez kötődő népcsoportoknak konkrét lehetőségük van arra, hogy Brüsszelben (is) érvényesítsék nyelvi jogait. Az EU nemrég (2005 nyara) döntött arról, hogy – ha hivatalos státus nem is – „részleges jogok” illetik meg a katalán, a baszk, valamint a galíciai nyelvet. Az EU-dokumentumokat 2007-től ezekre a regionális nyelvekre is lefordítják, de jogi erővel nem bírnak majd. A kialakult kompromisszum eredményeképp a nyelvi számlát Madrid állja, de Katalóniának kell biztosítania a tolmácsolást.

d) külkapcsolatok – Generalitat (193–200. cikk)

Az új statútum elismeri a Generalitat hatásköreiből következő nemzetközi cselekvőkéességét, ami szinte teljesen hiányzott a régi statútumból. A nemzetközi fellépés során tiszteletben kell tartani az állam hatáskörét a külkapcsolatokban. A Generalitat kérheti integrálását a kormánytól a Katalóniát közvetlenül és specifikusan érintő tárgyalások delegációiba. Kérheti a központi kormánytól nemzetközi szerződések megkötését, a saját hatásköréből következő tárgykörökben.

e) Finanszírozás (201–221. cikk)

- a) E kulcsfontosságú terület nagy vívmánya, hogy a Generalitat 50–50%-ot tarthat meg a Katalóniában beszedett jövedelemadóból, áfából, illetve 58%-ot a dohánytermékekre és üzemanyagra kivetett jövedéki adókból.

⁸² Domonkos Endre: A spanyol autonóm közösségek és Katalónia részvétele az európai uniós politikában. *Külgügyi Szemle*, 2008. 1. sz. 84. p.

⁸³ Vizi Balázs: *Regionális, kisebbségi politikai mozgalmak és az európai integráció*. In: *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, 2007., Gondolat Kiadó, 324.

- b) Saját adóhivatal felállítása, koordinálva vagy konzorciumban az állammal. Minden adót és jövedelmet ez a szerv szedne be, osztana el, irányítaná és ellenőrizné;
- c) a Generalitat minden adónem felett normatív hatáskörrel bír, csakúgy, mint a helyi önkormányzatok pénzügyeit illetően;
- d) a katalán statútum is a központi állammal folytatandó kétoldalú tárgyalásokon kívánja érvényesíteni gazdasági érdekeit. Ennek és a többi autonóm közösséggel kapcsolatos katalán szolidaritási politikának az intézményi kerete lenne az Állam – Generalitat Gazdasági és Fiskális Ügyekkel Foglalkozó Vegyes Bizottság.

Nyitva hagyott kérdések

- a katalán sportválogatottak nemzetközi szereplése,
- önálló részvétel az európai parlamenti választásokon,
- a kikötők és a repülőterek, köztük a barcelonai El Prat kezelésének joga.

Összegezés

1978-ban Spanyolország demokratikus alkotmánya a területi autonómia sajátos, bizonyos tekintetben példaértékű modelljét rögzítette. Ennek függvényében az eddig kidolgozott autonómiareformok is elsősorban alkotmányossági kérdéseket vetnek fel, az alkotmányban rögzített állammodell lehetséges ártértelezése (föderáció, konföderáció) kapcsán. Vitathatatlanul jogos az autonóm közösségek részéről a finanszírozási rendszer továbbfejlesztésének vagy átalakításának igénye. Kérdés, hogy az ugyancsak példaértékű alkotmány keretei meddig bírják a nemzetek/nemzetiségek önállósulási törekvéseit.

Farkas Vajk

Az autonómiafolyamat Spanyolországban

1. Bevezetés

Katalónia és Baszkföld autonóm státusa a magyar közvélemény szemében mindig is példaértékű volt. A magyar gondolkodásban ennek a két régiónak biztosított Spanyolországon belüli státus mindig is követendő példa volt és hivatkozási alapul szolgált a szomszédos országokban élő magyar nemzetrészek számára. Bár Katalónia és Baszkföld valóban sok szempontból eltér Spanyolország többi régiójától, mégsem lehet közjogi helyzetüket önmagukban, a több szempontból speciális spanyol államberendezkedéstől, az autonómiák államától (*estado de autonomías*) függetlenül tanulmányozni, megérteni.

A jelenlegi spanyol területi államszervezet megértéséhez ismereni kell legalább nagy vonalakban az Ibériai-félsziget történetét. Az Ibériai-félszigeten a XV. századra több keresztény királyság alakult ki, amelyek közül az arab megszállás kiszorítása, a *reconquista* után Kasztília és Aragónia emelkedtek ki. A két királyság egyesülésével jött létre a Spanyol Királyság, ami kasztíliai vezetéssel homogén birodalommal vált. Majd a XIX. században erősödnek meg azok a regionális (andalúz, navarrai) és nemzetiségi mozgalmak (baszk, katalán, gallego), amelyek célja a kulturális identitás megszilárdítása mellett valamilyenfajta Spanyolországon belüli autonóm státus kivívása is volt. A XX. század elején már találhatunk jeleket arra, hogy egyes tartományok viszonylagos önkormányzati szabadsággal rendelkeznek (*Mancomunidad Catalana* 1914–1925).¹ Az első autonómiák pedig a második köztársaság idején (1931–1936) alakultak meg (Katalónia 1932; Baszkföld 1936). Ezt követően viszont a polgárháború után megszilárdult, Franco tábornok által vezetett autoriter rendszer teljesen központosított államszervezetet ala-

¹ HARSÁNYI Iván: *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19-20. század útvesztőiben*. Pécs, 2006., Pannónia Könyvek, 19.

kíttott ki, megszüntetve a második köztársaság alatt kivívott autonómiákat és tiltva többek között a nemzetiségi nyelvhasználatot.²

Franco 1975-ben bekövetkezett halála után indult meg az a politikai-jogi folyamat, amelynek eredményeképpen egy széles konszenzuson nyugvó új demokratikus alkotmányt fogadott el a spanyol parlament (*Cortes*) 1978-ban, amelyet népszavazáson erősítettek meg.³ Az alkotmányozási folyamatnak több vitás kérdése volt. Ezek közé tartozott az állam területi tagozódásának kérdése is, amelynek nem pusztán a közigazgatás és az államszervezet szervezése szempontjából, de az ország területén élő különböző nemzetiségek számára biztosítandó megfelelő jogi státusz szempontjából is jelentősége volt.⁴ Tekintettel arra, hogy az alkotmányozó atyák nem tudtak megállapodni a kérdés átfogó rendezésében, ezért a spanyol alkotmány a területi struktúra tekintetében nyitott maradt.⁵ Ez nemcsak annyit jelent, hogy az ország területi struktúrájának pusztán csak az alapvonalait szabályozza az alkotmány, a részletek szabályozását pedig a központi és a régiós törvényhozókra együttesen delegálja, de azt is jelenti, hogy régiós szinten az autonóm közösségek kialakítását csak mint lehetőséget biztosítja, ami későbbi politikai alkuk eredményeképpen vált általános szabállyá.⁶ Az alkotmány szövegezésekor a második köztársaság regionalizált államszervezeti mo-

² SIPOS Katalin: *Katalónia és a nemzetté válás alkotmányos folyamata*. SZARKA László stb. (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Gondolat, MTA Kisebbségpolitikai Kutatóintézet, Budapest 2009. 81.

³ DUVERGER, Maurice: *Instituciones Políticas y Derecho Constitucional*. Editorial Arill S. A. Barcelona. 1988. 487–488.

⁴ DUVERGER: i. m. 492.

⁵ A Katalóniában és Baszkföldön a Franco elleni ellenállás mentén kialakult többségi támogatottsággal rendelkező regionális pártok a II. Köztársaság idején elfogadott autonómiastatútumok helyreállítását szorgalmazták. A baloldali, különösen a szélsőbaloldali pártok egy föderális állam kialakítását támogatták, a jobb és jobbközép erők bár támogattak valamilyenfajta decentralizációs folyamatot, de csak kismértékűt, a korszak Olaszországának mintájára. (AJA FERNANDO, Eliseo: *El estado autonómico en España, a los 25 años de Constitución*. In *Derecho constitucional para el siglo XXI: actas del VIII Congreso Iberoamericano de Derecho Constitucional*. 5.)

⁶ BALAGUER CALLEJÓN, Francisco: *Manual de Derecho Constitucional*. Madrid, Editorial Tecnos, 2011. 337.

delljét vették alapul, amiből az is következett, hogy a történelmi nemzetiségek kedvezményesen, tulajdonképpen automatikusan jutottak autonóm közösségi státushoz, míg Spanyolország többi régiója politikai megállapodások eredményeképpen.⁷ Az alkotmány 1978-as elfogadását követően megindult a központosított államszervezet lebontása és helyébe az autonóm közösségek kialakulása, amely a közösségek alapjogszabályainak, a statútumoknak (*estatuto de autonomía*) elfogadásán és módosításain, az alkotmánybíróság alkotmányértelmező tevékenységén és a politikai pártok megállapodásain keresztül folyamatosan alakult.⁸ Ezt a folyamatot nevezzük autonómiafolyamatnak (*proceso autonómico*), amely folyamat keretében az autonóm közösségek önkormányzata folyamatosan szélesedett és tökéletesedett. Ez a folyamat Katalónia 2006-ban elfogadott új statútumával érte el „csúcspontját”. Az új katalán statútum az önkormányzás mértékének tekintetében deklarálta az alkotmányos keretek legszélsőig akart elmenni, azonban az alkotmánybíróság 2010-es határozatának értelmében az alkotmányos kereteket több ponton is túllépte. Az alkotmánybíróság 2010-es határozata a katalán statútumról meghatározó jelentőségű, mert ebben a határozatban a bíróság értelmezi a spanyol területi berendezkedés több lényeges pontját, és ezzel együtt hozzájárul annak pontos keretei kijelöléséhez. A 2010-es katalán statútum határozat ezzel gyakorlatilag lezárja az 1978-ban kezdetű autonómiafolyamatot, de legalábbis szűk körben enged teret a további változásoknak.

A tanulmány keretében a következőkben elsősorban közjogi szempontból bemutatásra kerülnek az autonómiafolyamat legfontosabb állomásai, a spanyol autonóm közösségi rendszer főbb jellemzői, végül pedig az autonómiafolyamatot lezáró 2010-es alkotmánybírósági döntés főbb megállapításai.

⁷ TUDELA ARANDA, José: El estado autonómico treinta años después: Ensayo de una valoración. *UNED Teoría y realidad Constitucional*. No. 24. 2009. 194.

⁸ TUDELA: i. m. 213.

2. Az autonómiafolyamat

2.1. Az autonóm közösségek kialakulása – az első statútumok (1979–1983)

A spanyol területi szervezés hagyományos szintjei a rendszerváltásig a települési önkormányzatok és a megyék (*provincia*) voltak. Ez utóbbira épül a spanyol választási rendszer is, amelyben a megyék alkotják a választási körzeteket a képviselőházi választásokon, és ezeket a megyéket alapul véve hozták létre új szintként az autonóm közösségeket is. Az autonóm közösségek alakítására vonatkozó alkotmányi rendelkezés⁹ diszpozitív szabály, azaz csak lehetőségként tartalmazza az autonóm közösségek létrehozását és nem kötelező területszervezési szintként definiálja azt. Ez megfelel annak, hogy az alkotmányozáskor alapvetően csak azon régiók számára tervezték megadni az autonóm közösséggé válás lehetőségét, amelyek a történelem folyamán – azaz a második köztársaság idején –, az ott élő nemzetiségek nagy számára való tekintettel már rendelkeztek autonómiával. Azonban nem zárja ki azt sem, hogy más területek is autonómiát kaphassanak. Ennek megfelelően az alkotmány két eljárást határoz meg az autonóm közösségek létrehozásához. Egy kedvezményes utat a történelmi közösségek részére (Katalónia, Baszkföld és Galícia, amelyhez később Andalúzia¹⁰ és Navarra¹¹ is csatlakozott), amelyek azzal egy időben, hogy autonóm közösséggé váltak, elérték az alkotmány által biztosított hatásköri plafont is.¹² A másik folyamat a többi autonóm közösség számára az első statútum elfogadásától számított öt év várakozási időt tesz szükségessé a teljes hatásköri plafon eléréséig.¹³ Egy autonóm közösség alakítása minden esetben az adott régió lakosságának kérésére történik. Az autonóm közösség alapításakor

⁹ Spanyol alkotmány, 143. cikk

¹⁰ Mindezek a területek a spanyol alkotmány első átmeneti rendelkezése alapján nyeltek kedvezményesen autonóm közösségi státust.

¹¹ Navarra az alkotmány első kiegészítő rendelkezése értelmében nyert autonóm közösségi státust. A rendelkezés a történelmi jogon gyakorolt adókivetési jogot hivatott biztosítani, amellyel csak Navarra és Baszkföld rendelkezik.

¹² Spanyol alkotmány, 151. cikk.

¹³ Spanyol alkotmány, 146–148 cikk.

az érintett megyék kidolgozzák az adott közösség statútumát, amelyet a központi parlamentnek kell végül jóváhagynia.

Bár az autonóm közösség intézményét eredetileg a történelmi régiók számára tartották fenn, de már a rendszerváltás után rövid idővel megállapodás született arról, hogy minden megye kérni fogja autonóm közösség létrehozását, és így ez válik a területszervezés új, a központi kormányzat alatti szintjévé.¹⁴ Az akkori miniszterelnök, Leopoldo Calvo-Sotelo által vezetett kormány 1981-ben megállapodott az akkori ellenzék legnagyobb pártjának, a szocialista pártnak (PSOE) a vezetőjével, Felipe Gonzálezzel az autonómiafolyamat ésszerűsítésében. A politikai erők által tető alá hozott megállapodás jogi leképeződése lett az autonómiaeljárás harmonizációját szabályozó organikus törvény, amely a vonatkozó alkotmányi rendelkezések értelmezésével próbálta egységes mederbe terelni az autonómiafolyamatot. A törvényjavaslat lényegi pontjait, elsősorban az alkalmazott értelmezési technika miatt az alkotmánybíróság megsemmisítette.¹⁵ Az alkotmányellenessé vált rendelkezések kihagyásával fogadta el a központi parlament végül azt a törvényt, amely lehetőséget teremtett arra, hogy később egységessé válhassanak az egyes autonóm közösségek intézményi struktúrái és hatáskörei. A politikai pártok abban is megállapodtak, hogy az alkotmány adta mind a két utat alkalmazni fogják az új autonóm közösségek létrehozásához. 1983-ra elfogadták az utolsó autonómiastatútumot is, végül pedig két nagy csoportja alakult ki az autonóm közösségeknek. Az egyik csoportot az a hét közösség alkotta, amelyek a kedvezményes eljárás keretében a hatásköri plafont elérve lettek autonóm közösségek, a másik tíz közösség, pedig a hatásköri plafon eléréséhez ötéves várakozási időt előíró rendelkezés alapján, így azok kezdetben kevesebb hatáskörrel rendelkeztek, illetve az intézményi keretek kialakításában is több korlátozás vonatkozott rájuk.¹⁶

¹⁴ LÓPEZ RAMÓN, Fernando: Reflexiones sobre el procedimiento en la tercera reforma estatutaria. In: *Monografías de la Revista Aragonesa de Administración Pública*, Zaragoza, 2006. 16.

¹⁵ STC 76/1983

¹⁶ LOPEZ RAMÓN i. m. 16.

2.2. Az első statútumreformok – hatáskör-egységesítés (1983–1994)

Ez alatt az idő alatt számos olyan fontos törvény született, amelyek szükségesek voltak nemcsak az alkotmány végrehajtásához, de az autonómiák rendszerének működéséhez és a hatásköri viszonyok tisztázásához is. Ilyenek voltak többek között: az egyetemi reformról szóló törvény, az igazságszolgáltatásról szóló organikus törvény, valamint a helyi önkormányzatokról szóló organikus törvény. Megemlítendő az is, hogy az első évek számos hatásköri összeütközést eredményeztek a központi állam és az autonóm közösségek között, elsősorban a központi kormányzat hibájából.¹⁷

Azok a „másodosztályú” autonóm közösségek pedig, amelyek szűkebb hatáskörökkel rendelkeztek, az öt éves türelmi időszak leteltével kezdeményezték, hogy elérhessék a hatásköri plafont. Az egységesítés ellen két érv szólt. Egyfelől egyes autonóm közösségek csak nehézségek árán tudták ellátni az új feladatokat, másfelől viszont a nemzetiségi pártok által vezetett közösségek (Katalónia és Baszkföld) nemtetszésüket fejezték ki amiatt, mert ezzel veszélyeztetve érezték privilegizált helyzetüket. Emellett a hatáskörbővítés jogtechnikai megoldása (hatáskör-átruházó törvény vagy statútummódosítás) sem volt eldöntött.

A nyolcvanas évek végére tehát megérett a helyzet az autonóm közösségi rendszer reformjára, amelynek elsődleges célja a közösségek hatásköreinek egységesítése volt. A reformkényszert a politikai pártok közötti 1992-es paktum oldotta meg. A paktum eredményeképpen született meg az a nagy hatáskör-átruházó törvény,¹⁸ amit nem sokkal később, 1994-ben a statútumok reformja követett, amely a meglévő politikai konszenzus miatt nem okozott különösebb konfliktust.¹⁹ Az átruházott hatáskörök statútumba foglalásával az volt a közösségek célja, hogy elkerüljék, hogy a központi állam egyoldalúan módosítsa az

átruházott hatáskörök listáját.²⁰ Ezzel hatásköri értelemben lényegében az autonóm közösségi rendszer homogénné vált.

A másik fontos, az autonóm közösségeket érintő reform 1994-ben az ország területi egységeit képviselni hivatott szenátus házszabályának módosítása volt. Ennek eredményeképpen jött létre az Autonóm Községek Bizottsága is a szenátusban, amelynek valamennyi autonóm közösségi elnök a tagja, és amely valamennyi az autonóm közösséget érintő kérdést megvitát. Azonban ez a testület is osztotta magának a szenátusnak a sorsát, amely gyenge jogkörei miatt nem tudja ellátni a területi egységek képviselőt a törvényhozásban.

2.3. A statútumreformok második szakasza – az intézményrendszer egységesítése (1996–2005)

A hatáskörök egységesítését követően a „másodosztályú” autonóm közösségek intézményi struktúra és szervezetalakítási lehetőségek terén is egységesíteni akarták a közösségek jogait. A statútumok reformja második szakaszának középpontjába ennek megfelelően az autonóm közösségek intézményi struktúráinak egységesítése került. A statútumok reformjának második szakasza hosszabb ideig tartott az előzőnél, mert azokat nem előzte meg támogató megállapodás a nemzeti szinten jelentős pártok és a közösségek vezetői között sem. Ennek megfelelően az egyes statútumok nem is teljes egészében az adott autonóm közösség eredeti elképzeléseinek megfelelően lettek elfogadva. Példa erre Aragónia statútuma, amelynek központi parlamenti vitája során számos fontos módosítást tartalmazó elem kikerült a szövegből. Végül a statútumok módosítása három évig tartott (1996 és 1999 között), amelynek során mindegyik „másodosztályú” autonóm közösség statútumát módosították.²¹ A statútumreformok elsősorban a közösségek között még meglévő intézményi különbségek leépítését célozták. Ilyen különbségek voltak például: a közösségi képviselők fizetési tiltásának feloldása, a kö-

¹⁷ 1988: 86, 1989: 97, 1990: 77

¹⁸ Ley Organica de 9/1992 de Transferencia de Competencias

¹⁹ A statútummódosításokat tulajdonképpen egy csomagban fogadta el a központi parlament (1-11/1994 organikus törvények)

²⁰ LOPEZ-RAMÓN i. m. 17.

²¹ LÓPEZ-RAMÓN i. m. 18-19.

zösségi elnök parlamentfelosztási joga. Ezekkel a lehetőségekkel Katalónia és Baszkföld a kezdetektől rendelkezett.²²

De ebben az időszakban hajtották végre a hatáskör átruházások két utolsó nagy elemét is: a közoktatással kapcsolatos hatáskörök átruházása (1999) és az egészségügyi feladatok átruházása (2001) a központi kormányzattól az autonóm közösségekhez. A hatásköri és az intézményi szabályok egységesítésével az eredetileg aszimmetrikusra tervezett államszervezet gyakorlatilag majdnem teljesen szimmetrikussá vált.²³

3.3. A statútumreformok harmadik időszaka – a korlátok elérése

A statútumok reformja legújabb szakaszának kezdete az ezredforduló elejére tehető. 2005 körül kezdték a központi parlament elé terjeszteni az új statútummódosításokat. A döntő pont az úgynevezett Ibarretxe-terv keretében elkészült baszk statútummódosítás kezdeményezése volt. Juan José Ibarretxe (Baszk Nemzeti Párt) Baszkföld elnöke volt, kormánya pedig egy olyan statútumtervezetet nyújtott be a központi parlamenthez, amelynek értelmében Baszkföld önálló állam lett volna, és szabad elhatározásból társult volna Spanyolországhoz. A központi parlament végül napirendre sem vette az indítványt.²⁴ Baszkföld mellett több más közösség is kezdeményezte statútumának módosítását (pl.: Katalónia, Andalúzia, Valencia).

Sokan vitatták a reformok szükségességét, azonban meg kell jegyezni, hogy az ebben a szakaszban módosított statútumok többségét a rendszerváltáskori elfogadásuk óta lényegében nem módosították. Ennek megfelelően ezekbe a statútumokba nem tudott beépülni az alkotmánybíróság meghatározó jelentőségű gyakorlata, de az EU-csatlakozásra sem tudtak reflektálni a statútum szövegekben. De az új statútum módosítási hullám elsődleges célja az volt, hogy szakítsanak a közös-

²² AJA FERNANDO i. m. 9-10.

²³ MCGARRY, John: *Assymetrical Federalism and the Plurinational State*. Position paper for the 3rd International conference on Federalism, Brussels, 3-5 March 2005. 1.

²⁴ LÓPEZ-RAMÓN i. m. 20.

ségek homogenitásán alapuló, szimmetrikus szerkezettel²⁵ – a szélsőséges baszk függetlenségi törekvés szintjét egyik módosítás sem érte el.²⁶ Ennek megjelenési formája például az volt, hogy a statútumok formailag és tartalmilag mintegy a közösségek „alkotmányává” váljanak. Ennek érdekében foglalták bele az új statútumokba az alapvető jogokat, megpróbálták kizárólagos állami hatásköröket átvenni, alkotmányos intézmények mintájára szerveket létrehozni a közösségben, saját igazgatszolgáltatást létrehozni. De sok esetben csak meglévő szabályokat (pl. az állam és a közösségek együttműködése és annak intézményi keretei; a közösségek részvétele az EU intézményrendszerében), alkotmánybírósági rendelkezéseket, vagy a gyakorlat elemeit foglalták a statútumokba.²⁷ 2011-ig hét autonóm közösség statútumának módosítását fogadta el a parlament. Azonban a statútummódosítások egy része ellen alkotmánybírósági normakontrollt kezdeményeztek.²⁸ Az alkotmánybíróság a rendelkezések közül csak nagyon keveset semmisített meg, sokat pedig alkotmánykonform értelmezéssel látott el. Bár az alkotmányellenesnek ítélt rendelkezések nem érintették a statútumok főbb vonalait, de a lényegi, valóban újdonságnak számító elemek jelentős részét megsemmisítette az alkotmánybíróság.²⁹

3. Az autonómiák államának körvonalai

3.1. Alkotmányos alapok

Spanyolország területi szervezésének keretét az alkotmány 2. cikke adja meg. Az alkotmány ebben a cikkben három alapelvet fektet le: a) a spa-

²⁵ TUDELA i. m. 225.

²⁶ TUDELA i. m. 225.

²⁷ MONTILLA-MARTOS, José Antonio: La legislación básica tras las reformas estatutarias. *Revista Española de Derecho Constitucional*. No. 78. 2006 106.

²⁸ STC 247/2007 és STC 249/2007 Valencia statútumáról, STC 30/2011 Andalúzia statútumáról, STC 32/2011 Castilla y León statútumáról

²⁹ BALAGUER-CALLEJÓN i. m. 367., 373.

nyol alkotmány a spanyol nép oszthatatlan egységén alapszik, amely minden spanyol felbonthatatlan hazája; b) biztosított a nemzetiségek³⁰ és a régiók joga az autonómiához; c) a szolidaritás alapelve a központi állam és a régiók, valamint a régiók egymás közötti viszonyában. Ezek azok az alapelvek, amelyek egyformán fontosak, amikor Spanyolország területi tagozódásáról beszélünk, és amelyek mentén a spanyol autonómiák állama kialakult és működik ma is. Az autonóm közösségekre vonatkozó szabályok az alkotmány VIII. fejezetében találhatóak. A spanyol alkotmánynak ez a fejezete a legjobb bizonyítéka annak, hogy az megállapodás eredményeképpen jött létre. A fejezet azok kompromisszuma, akik egyrészt meg akarták őrizni a központi állam hegemoniáját és azoké, akik teret akartak engedni a különböző régiók törekvéseinek. Ebből ered a spanyol autonóm közösségi rendszer több sajátossága is, mint például az alkotmányos szabályozás nyitottsága, illetve hogy a hatásköri szabályok nem teljes egészében alkotmányos szinten találhatóak. Más devolutív föderációs jegyeket mutató országokban, mint például Ausztria és Olaszország, az entitások egyik legfontosabb garanciája, hogy nemcsak az intézményrendszert, de a hatáskörelosztás teljes egészét – nemcsak az állami, de a régiók, tagállamok hatásköreit is – az alkotmány határozza meg.³¹

3.2. A statútum

Az autonóm közösségek alapjogszabálya a statútum. A statútum jogforrási jellegét tekintve kettős. Egyfelől a központi parlament (*Cortes Generales*) által elfogadott organikus törvény,³² másfelől az autonóm

³⁰ A spanyol nyelv ismeri a nemzet (*nación*) és a nemzetiség (*nacionalidad*) közötti különbségtételt.

³¹ BIGLINO CAMPOS, Paloma: La clausula de supletoriedad. Una cuestión de perspectiva. *Revista Española de Derecho Constitucional* no. 50, 1997. 9.

³² Organikus törvény elfogadásának a spanyol alkotmány 81. cikke értelmében kettős – formai és tartalmi – követelménye van. A tartalmi követelmény a szabályozott kérdéskörre utal, hiszen organikus törvény szabályozza az alapvető jogok végrehajtását, a legfőbb állami intézményekre vonatkozó szabályokat, a választási rendszert, és az autonóm közösségek statútumait. Az organikus törvények elfogadásának formai követelménye,

közösségi belső jogrendszer legmagasabb szintű jogszabálya.³³ Ennek megfelelően a statútumnak kettős hatása is van. A belső, az autonóm közösségre kiterjedő hatása, hogy meghatározza a közösség szervezetét, hatáskörét, illetve a közösség saját jogrendszerének csúcsa. Külső hatása pedig a központi állam felé mutat, amennyiben megköti a központi jogalkotó kezét a közösségi és a központi törvényhozó által meghatározott közösségi hatáskörök tekintetében.³⁴

A statútum tehát az adott autonóm közösség „alaptörvénye”, amely az alkotmányból eredő olyan kötelező tartalmi elemeket foglal magába, mint az adott közösség megnevezését, határait, legfontosabb intézményeit, valamint a közösség által gyakorolt hatásköröket.³⁵ A statútumok ezenfelül más területeket is szabályozhatnak, amelyek azonban soha nem sérthetik a központi állami hatásköröket.

A statútum elfogadása, illetve annak módosítása az adott autonóm közösség parlamentjének kezdeményezésére történik. Miután a tartományi parlament elfogadta a módosítást, azt a központi parlamentnek is jóvá kell hagynia. A központi parlament tetszése szerint módosíthatja az autonóm közösség által beterjesztett statútumtervezetet, azonban ha a tervezett módosítások miatt az autonóm közösség már nem tartja megfelelőnek a statútumot, akkor azt bármikor visszavonhatja. A történelmi régiók esetében a központi parlament által is elfogadott statútumot az autonóm közösség lakosságának is jóvá kell hagynia népszavazáson keresztül.³⁶ Amint az a statútum elfogadásának és módosításának eljárásából is látható, nincs statútumreform az érintett autonóm közösség nélkül és a közösség ellenére. Azaz a központi parlament önkényesen, az autonóm közösség parlamentjének kezdeményezése nélkül nem módosíthatja a statútumot, ezáltal sem a közösség hatáskörét, sem pedig

hogy a spanyol parlament kongresszusi képviselőinek abszolút többsége végső olvasatban elfogadja az adott jogszabályt.

³³ BALAGUER CALLEJÓN i. m. 452 – 455.

³⁴ SOLOZÁBAL ECHEVARRÍA, Juan José: El Estatuto de Cataluña ante el Tribunal Constitucional. *UNED Teoría y Realidad Constitucional* No. 24. 2009. 175.

³⁵ Spanyol alkotmány 147.2. cikk

³⁶ LOPEZ-RAMÓN i. m. 24-25.

intézményrendszerét. Éppen ezért a statútum az autonóm közösségi rendszer és az autonóm közösségek önkormányzatának legfontosabb garanciája.

3.3. Az autonóm közösségek intézményrendszere

Az autonóm közösségek széles önkormányzati jogosultságának része, hogy szabadon szervezhetik intézményrendszerüket.³⁷ Az autonóm közösségek intézményi struktúrája azonos, legalábbis, ami a választott testületeket illeti. Minden autonóm közösség rendelkezik önálló, a közösség lakossága által választott törvényhozó testülettel, amely megválasztja a tartományi kormányt, valamint annak elnökét, akit az uralkodó nevez ki, és aki az autonóm közösség legfőbb képviselője. A tartományi parlament és a tartományi kormány önálló jogszabályokat alkothat, illetve az önkormányzatiság része, hogy az adott autonóm közösség hatáskörébe tartozó feladatok ellátására saját belátása szerint szervezze meg a saját közigazgatási rendszerét. Az autonóm közösségek mindegyikében a központi kormányzat miniszteriális rendszerét alapul véve alakították ki a tartományi közigazgatást, ami természetesen nem sérti a központi kormányzat számára fenntartott hatásköröket. Ennek eredményeképpen elkülönült egymástól a központi állam hatáskörébe tartozó kérdéseket igazgató központi állami közigazgatás területi szintje és a közösségek hatáskörébe tartozó ügyeket ellátó autonóm közösségi közigazgatás.³⁸ Az alkotmány értelmében a központi közigazgatás dekoncentrált szervekkel rendelkezhet az autonóm közösségekben, illetve a központi állami közigazgatás területi szerveit az adott régióban a kormány megbízott a kormányhivatalon keresztül vezeti, valamint szükséges esetben közvetít a központi közigazgatás területi szervei és a régió közigazgatási szervei között.³⁹

³⁷ Spanyol alkotmány 148.1.1. cikk

³⁸ GAMERO CASADO, Eduardo: *Manual Básico de Derecho Administrativo*. Editorial Tecnos, 2011, Madrid. 154.

³⁹ Spanyol alkotmány 154. cikk

3.4. Hatáskörök

Egy állam területi megoszlásának biztosítására alapvetően két, egyformán fontos mód létezik. Az egyik azoknak az intézményi struktúráknak a biztosítása, amelyeken keresztül az adott területi egységek beleszólhatnak az állami döntéshozatalba, vagy amelyen keresztül érvényesíthetik jogaikat, érdekeiket. A másik ilyen fontos garanciális elem a hatáskörök központi állam és az egyes területi egységek közötti megosztásának rögzítése, lehetőség szerint alkotmányos szinten.⁴⁰ Spanyolország érdekes képet mutat a hatáskörök megoszlásának szabályozását illetően. A spanyol alkotmány a hatalommegosztás területi szintjére vonatkozó fejezete nyitott abból a szempontból, hogy a hatásköri szabályok megalkotása megoszlik az alkotmányozó, a központ és az autonóm közösségi törvényhozó között. Az alkotmány lefektet bizonyos alapvető szabályokat (pl.: a központi állam kizárólagos hatásköre, vagy az autonóm közösségek által gyakorolható hatáskör, kiegészítő és háttér klauzula), de azt, hogy az egyes autonóm közösségek milyen konkrét hatásköröket gyakorolnak, a statútumok határozzák meg. Ennek eredményeképpen a központi állam hatásköreinek egy részét is a statútumok határozzák meg, mert a nem kizárólagos állami hatáskörök közül mindannak ellátása, amit az egyes autonóm közösségek statútumai nem neveznek meg saját hatáskörnek, automatikusan a központi államra száll.⁴¹

A hatáskörök között a következő csoportosítás végezhető:

- A központi állam kizárólagos hatáskörei: Az alkotmány 149. cikk. 1. bekezdése meghatározza azokat a hatásköröket, amelyeket kizárólagosan a központ állam láthat el. Ilyenek például a nemzetközi kapcsolatok, a honvédelem, igazságszolgáltatás vagy a pénzügyi kormányzás.
- Az autonóm közösségek kizárólagos hatáskörei: Az autonóm közösségek hatásköre mindenekelőtt a saját intézményi struktúra kialakítása és a jogszabály-alkotási jogkör. De számtalan

⁴⁰ WATTS, Ronald L.: *Types of guarantees of territorial pluralism*, in: BILIGNO CAMPOS, Paloma: *Guarantías del pluralismo territorial*. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2011, Madrid. 3-4.

⁴¹ Spanyol alkotmány 149.3. cikk

gazdaságpolitikai (pl.: fogyasztóvédelem, belső kereskedelem, regionális fejlesztéspolitika, nem nemzeti szintű repülőterek és kikötők stb.) és szociális-kulturális (oktatás, munkaügy, nem nemzeti szintű múzeum stb.) hatáskörrel rendelkeznek

- Megosztott hatáskörök: A megosztott hatáskörök között is meg kell különböztetni azokat, ahol az autonóm közösség csupán az állami jogszabályok végrehajtására rendelkezik hatáskörrel, illetve azokat, amelyek esetében részletszabályozás kidolgozása is az autonóm közösség hatásköre.
- Versengő hatáskörök: A föderális államok jellemzője, amelyek esetében a központi és a tagállam is fejthet ki párhuzamosan tevékenységet. A spanyol jogrendszerben ez a hatásköri forma nem jellemző, azonban előfordulnak olyan területek, amelyeken a központi állam és az autonóm közösség párhuzamosan láthat el feladatokat. Ilyen lehet például a kultúra vagy a mezőgazdaság egyes területei.⁴²

A hatásköri rendszer rugalmas abból a szempontból, hogy a központi jogszabályokat ütközés esetén elsőbbség illeti meg, illetve az autonóm közösségek által nem szabályozott kérdésekben a központi jogszabályok háttérjogszabályként funkcionálnak. Meg kell említeni, hogy a központi jogszabályok háttér jellegét úgy értelmezte az alkotmánybíróság, hogy a központi állam hiába alkotott jogszabályt olyan kérdésben, amelyet egy autonóm közösség már saját hatáskörben szabályozott, az nem eredményezi a norma semmisségét, csupán azt, hogy kiegészítő szabályként kell alkalmazni.⁴³ Ráadásul a központi parlament harmonizációs törvényeken⁴⁴ keresztül, valamint hatáskör-átruházás-

⁴² BALAGUER CALLEJÓN i. m. 349–352.

⁴³ BIGLINO CAMPOS i. m. 29–59.

⁴⁴ A spanyol alkotmány 150.3.cikk értelmében amennyiben a közérdek úgy kívánja, a központi parlament meghatározhatja egyes kérdések alapvető szabályait még olyan esetekben is, amelyek az autonóm közösségek hatáskörét érintik. A harmonizációs törvények formai követelménye, hogy a parlament mindkét házának abszolút többsége támogatja.

sal⁴⁵ is befolyásolhatja az autonóm közösségek hatáskörét. A rugalmasság tehát a központi államot preferálja, ami ellentétes irány a többi devolúciós folyamaton keresztülment országok tendenciáitól. Ezekben az országokban a központi hatalommal szembeni bizalmatlanság miatt az állam két szintjén alkotott jogszabályok azonos szintre helyezése figyelhető meg, így mindkét szintű jogszabályrendszer csak az alkotmánynak és nem egymásnak alávetett.⁴⁶

Az egyensúlyt a spanyol alkotmánybíróság gyakorlata teremtette meg, ami megpróbálta a közösségek státusának biztosítását elősegíteni a központi állammal szemben, ami évszázadokon keresztül hegemoniához szokott.⁴⁷ Ezt úgy érte el, hogy a lehető legnagyobb mértékben próbálta kiiktatni a jogrendszerből azoknak a szabályoknak az alkalmazását, amelyek rugalmassá tették a hatásköri szabályokat az állam javára. Emiatt értelmezte szűken például a harmonizációs törvényeket, amelyeket csak akkor alkothat meg a központi állam, hogyha más hatáskörben a kívánt cél nem, vagy nem olyan mértékben elérhető, amilyen mértékben azt a közérdek megkívánna.⁴⁸ Emellett pedig a központi jogszabályok elsőbbségére sem hivatkozott sosem az alkotmánybíróság.⁴⁹ Ráadásul az alkotmánybíróság azt is megtiltotta, hogy a rendes bírók norma-összeütközés esetén alkalmazzák az elsőbbségi klauzulát, és automatikusan az állami normát alkalmazzák. Ebben az esetben a bírónak normakontrollt kell kérniük az alkotmánybíróságtól.⁵⁰ A központi jogszabályok háttér jellegét pedig később úgy értelmezte az alkotmánybíróság, mint ami az autonómiarendszer kialakításához volt szükséges. Abban az esetben pedig, ha joghézag merülne fel az autonóm közösségi

⁴⁵ A spanyol alkotmány 150.2. cikk értelmében központi állam organikus törvényben hatásköröket ruházhat át a megfelelő pénzügyi fedezet biztosításával az autonóm közösségekre. A hatáskördelegációk (pl.: egészségügy, oktatás) nagyban szolgálták az autonóm közösségek közötti hatásköri harmonizációt. Az így átruházott hatáskörök a későbbiekben kivétel nélkül átvételre kerültek a statútumokban. (BIGLINO CAMPOS i. m. 13.)

⁴⁶ BIGLINO CAMPOS i. m. 10.

⁴⁷ BIGLINO CAMPOS i. m. 16.

⁴⁸ STC 76/1983

⁴⁹ STC 76/1983

⁵⁰ STC 163/1995

jogrendszerben, akkor a bírák ítélik úgy, hogy a jogalkalmazáskor a központi jogszabályi rendelkezést kell alkalmazni. A központi jogszabály ilyen esetre történő alkalmazását az állam nem mondhatja ki.⁵¹ Az alkotmánybíróság tehát igyekezett korlátozni a központi állam mozgásterét arra vonatkozóan, hogy az autonóm közösségek hatásköreibe beavatkozhasson.⁵²

3.5. Az autonómia intézményi garanciái

A hatáskörmegosztás szabályai mellett az állam területi megoszlásának másik garanciája azok az intézményi struktúrák, amelyeken keresztül az egyes területi egységek, de adott esetben a központi állam is érvényesítheti jogait, illetve amelyeken keresztül a területi egységek beleszólhatnak az állami döntésekbe. Ennek megfelelően az intézményi garanciákon belül is megkülönböztethetünk jogi és politikai jellegűeket.⁵³ Spanyolország esetében előbbi funkciót az alkotmánybíróság, utóbbit pedig a szenátus tölti be.

Az autonóm közösségi rendszer kialakításában az alkotmánybírósnak kiemelkedő szerepe volt. Az alkotmánybíróság által kialakított dogmatika alapvetően járult hozzá a rendszer jellegének meghatározásához, valamint az ország egysége és az autonómiák jogai közötti kényes egyensúly kialakításához.⁵⁴ Az alkotmánybírósnak az autonóm közösségek rendszerének kialakításában játszott nagy szerepe miatt nevezik a spanyol rendszert bírói úton kialakított autonóm közösségi

⁵¹ STC 61/1997

⁵² A hatásköri szabályokkal kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a kormány tanácsadó szerveként működő államtanács 2006-ban jelentést adott ki, amely szerint négy ponton lenne szükséges az alkotmány módosítása. A javaslatok közül az egyik éppen a hatáskörmegosztás alkotmányi szintű rendezésére vonatkozik. (*El Informe del Consejo del Estado sobre la reforma constitucional*. Texto del informe y debates académicos. Edición a cargo de Rubio Llorente, F Y Alvarez Junco, J. Madrid 2006.131–133.)

⁵³ D'ATENA, Antonio: *La articulación tipológica de las garantías del pluralismo territorial en los Estados federales y regionales*. In BIGLINO CAMPOS, Paloma: *Garantías del pluralismo territorial*. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2011. 37.

⁵⁴ TUDELA i. m. 213.

államnak (*estado jurisdiccional autonómico*).⁵⁵ Az alkotmánybíróság alapvetően a hatásköri összeütközések mentén bontotta ki az autonóm közösségi rendszerrel kapcsolatos gyakorlatát. A hatásköri viták feloldása két eljárásban történhet. Egyfelől utólagos normakontroll kereében, amennyiben törvényről vagy törvényi szintű jogforrásról⁵⁶ van szó, vagy pedig hatásköri összeütközési eljárásban, ha törvénynél alacsonyabb jogforrásról van szó. A normakontrollt kezdeményezők köre korlátozott. Normakontrollt kezdeményezhet a kormányfő, 50 képviselő vagy szenátor és az ombudsman törvénnyel, illetve minden törvényerejű jogforrással szemben.⁵⁷ Emellett az autonóm közösségek parlamentje és kormánya is kezdeményezhet utólagos normakontrollt, azonban csak bizonyos szűkítésekkel. Csak olyan központi törvény ellen kezdeményezhetnek normakontrollt, ami érinti az adott autonóm közösséget. Ebből az is következik, hogy nem támadhatják meg másik autonóm közösség törvényi szintű szabályozását az alkotmánybíróságon.⁵⁸ Az alkotmánybíróság mint hatásköri bíróság is védi mind a központi állam, mind pedig az autonóm közösségek hatásköreit. Az alkotmánybíróság hatásköri eljárását a központi kormány, valamint az autonóm közösségek végrehajtó szervei kérhetik. Az eljárás tárgya lehet a végrehajtó hatalom minden olyan aktusa, ami nem rendelkezik törvényi erővel. Az autonóm közösségek csak olyan döntéseket támadhatnak meg, amelyek közvetlenül az ő érdekeiket, hatáskörüket sértik. Ebben a körben az autonóm közösségi kormányok nemcsak a központi végrehajtó hatalom

⁵⁵ ARAGÓN REYES, Manuel: *La Construcción del Estado Autonómico*. *Revista General de Derecho Constitucional*. no1. 2006. monográfico sobre Reforma de Los Estatutos de Autonomía y pluralismo territorial 26.

⁵⁶ Ley Orgánica del Tribunal Constitucional 2/1979 (LOTIC) art. 27.2 Az alkotmánybírói törvény idézett szakasza határozza meg azokat a konkrét jogszabálytípusokat, amelyek normakontrollja kérhető. Ilyenek pl.: a statútumok, organikus törvények, törvények és törvényerejű rendeletek, a kongresszus és a szenátus házszabályai, az autonóm közösségek törvényei és törvényerejű rendeletei, valamint az autonóm közösségek parlamentjeinek házszabályai, illetve a nemzetközi szerződések.

⁵⁷ LOTIC art. 161.2.

⁵⁸ LOTIC art. 32.2.

aktusai ellen, de más autonóm közösség végrehajtó hatalmi aktusai ellen is indíthatnak eljárást.⁵⁹

Az autonóm közösségek jogainak politikai védelme, illetve érdekeik érvényesítése az állami döntéshozatalban a központi parlament felsőházán, a szenátuson keresztül történik, igaz, csak korlátozott lehetőségekkel. Az alkotmány megfogalmazásában a parlamenten belül a szenátus az ország területi egységeinek képviselőjét ellátó kamara.⁶⁰ A szenátorok két módon nyerhetik el mandátumukat. Egyfelől minden autonóm közösség négy-négy szenátort (Ceuta és Melilla egyet-egyet) választ négy évre közvetlen módon, másfelől pedig minden autonóm közösség lakosai számának arányában – minden egymillió lakos után egy szenátor – nevezhet ki szenátorokat.⁶¹ A szenátorok választási módjának következménye, hogy a központi parlament második kamarájában nem elsősorban a területi érdekek, hanem a pártpolitikai érdekek érvényesülnek, így a spanyol szenátus inkább politikai kamara, mint területi kamara.⁶² A szenátus azonban meglehetősen gyenge jogkörökkel rendelkezik általában a törvényhozási eljárásban, de az autonóm közösségekkel kapcsolatban is.⁶³ A szenátus második olvasati kamara, amely vétójával csak elodáztatni tudja az alsóház döntéseit, amelyet a kongresszus abszolút többséggel felül is írhat. Még a statútumok, vagy az autonóm közösségek legalapvetőbb normáinak parlamenti vitáiban sincs jobb eljárási pozícióban a területi kamara.⁶⁴

⁵⁹ LOTC art. 60-72.

⁶⁰ Spanyol alkotmány 69. cikk

⁶¹ Autonóm közösségtől függően vagy a kormány jelöli ki a szenátorokat, vagy pedig a törvényhozó testület választja őket a kormány javaslatára.

⁶² D'ATENA i. m. 39.

⁶³ TUDELA i. m. 199.

⁶⁴ SOLZÁBAL ECHEVARRÍA, Juan José: Algunas propuestas sobre la mejorable tramitación de las leyes en el Senado. BIGLINO CAMPOS, Paloma: Garantías del pluralismo territorial. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2011. 127–129.

4. Az Estatut és az autonóm közösségi rendszer korlátai

A legutolsó statútummódosítási hullám legfontosabb állomása volt Katalónia új statútumának, katalánul az *Estatut*nak az elfogadása. Az Estatut célja egyfelől a kialakult szimmetrikus területi államszerkezet megtörése, és önkormányzati jogainak erősítése, mélyítése volt. Ennek érdekében számtalan olyan elemet tartalmazott az új katalán statútum, amely bevallotta az autonóm közösségi rendszer határait súrolta.⁶⁵

2002-ben rendelte el a katalán parlament a Generalitat, egy szakértői testület létrehozását, aminek feladata volt az új statútum kidolgozása. Mielőtt az elkészült szövegtervezetet a katalán parlament elé terjesztették volna, a Generalitat tanácsadó testülete is megvizsgálta, és megállapította, hogy számos ponton vagy alkotmányellenes, vagy pedig alkotmánykonform értelmezésre lesz szükség. Ennek ellenére elfogadta nemcsak a Generalitat, de a központi parlament is az új statútumot. A történelmi autonóm közösségek esetében a statútumot népszavazásra kell bocsátani az adott közösségben, amelyet ez esetben Katalónia lakosságának döntő többsége támogatott. Az Estatut 6/2006 organikus törvényként lépett hatályba még abban az évben.⁶⁶

Az Estatut szövegezésekor tudatos cél volt, hogy azt a hatályos alkotmány szabályainak lehető legtágabb értelmezési lehetőségeinek figyelembevételével alkossák meg, a lehető legszélesebb körű önkormányzatot biztosítva Katalóniának, és a lehető legszűkebben megvonva a központi állammal való együttműködés kereteit. Ennek körében a szimbolikus kérdéseken túl számos intézményi, hatásköri és pénzügyi-finanszírozási módosítást, újítást tartalmazott az Estatut.

Az Estatut számos rendelkezésével szemben utólagos normakontrollt kezdeményeztek, amellyel kapcsolatban az alkotmánybíróság négy évvel a jogszabály hatálybalépése után, 2010 júniusában hirdetett határozatot. Az alkotmánybíróság közel kétszáz oldalas határozatában az Estatut 14 rendelkezését alkotmányellenesnek ítélte és megsemmisítette, számtalan rendelkezéséhez pedig alkotmánykonform értelmezést

⁶⁵ Montilla. 107.

⁶⁶ LÓPEZ-RAMÓN i. m. 20-21.

fűzött. Bár a statútum 223 cikkéhez képest kevés számú rendelkezést semmisített meg az alkotmánybíróság, azok azonban a módosítás legfontosabb újításait érintették.⁶⁷ Az alkotmánybírósági határozat az Estatut majd minden fontosabb részével foglalkozik. A következőkben az Estatut és az arról szóló alkotmánybírósági határozat legfontosabb, illetve legnagyobb visszhangot kiváltó rendelkezései kerülnek bemutatásra, amelyeken keresztül az is jól körvonalazódik, hogy melyek azok a határvonalak, amelyeken túl már nem tud terjeszkedni az autonóm közösségi rendszer.

4. 1. Szimbolikus kérdések

Az Estatut preambuluma, valamint a bevezető rendelkezések is említést tesznek a „katalán nemzetről”, a „katalán nemzeti létről”, valamint a „katalán nemzeti szimbólumokról”, valamint deklarálják, hogy a katalán nemzet önrendelkezéshez való joga az alkotmány mellett ősi történelmi jogaiból ered. A Generalitat konzultatív tanácsa ajánlásában azt a véleményt hangoztatta, hogy ezek a rendelkezések alkotmányosak, mert itt a nemzetről nem mint a szuverenitás hordozójáról beszél az Estatut, az alkotmány 2. cikke pedig elismeri a katalánok nemzeti létét.

A bíróság a preambulum alkotmányosságát azon rendelkezések fényében vizsgálta, amelyek ahhoz kapcsolódnak, és nem a normaszövegtől elkülönülten. Ez egyébként újdonságnak számít a spanyol alkotmánybíróság gyakorlatában, mert a preambulumok alkotmányellenessége nem lehetett az alkotmánybíróság vizsgálatának tárgya, mert az nem rendelkezik normatív tartalommal, csupán értelmezési segédletként szolgál. Ebben az esetben az alkotmánybíróság mégis elbírálta annak alkotmányosságát, hogy kizárja annak a lehetőségét is, hogy értelmezési segédletként szolgáljon. A preambulum és az Estatut említett rendelkezései az alkotmánybíróság értelmezésében az alkotmány 2. cikkére tekintettel nem nemzetre, hanem nemzetiségre utalnak. Az alkotmány értelmében ugyanis csak spanyol nemzet létezik. Azt nem vitatta

⁶⁷ VIVER PI-SUNYER, CARLOS: Los efectos jurídicos de la sentencia sobre el Estatuto. *Revista catalana de dret public, Especial sentencia sobre el Estatuto* 68.

az alkotmánybíróság, hogy egy közösségnek joga van ahhoz, hogy magát nemzetként meghatározza, és azt sem, hogy erről politikai vitát nyissanak, aminek következtében akár az alkotmányt is módosítani lehet. Azonban a jelenlegi keretek között a spanyol alkotmány egyetlen nemzetet, a spanyol nemzetet ismer, ami a népszuverenitás letéteményese az országban. Az alkotmánybíróság határozata szerint tehát nincs más szuverén nemzet az alkotmány értelmében, csak az egységes spanyol nemzet. A határozat rendelkezésének egyik oka a függetlenségi törekvések megakadályozása, amelyet konkrétan meg is nevez a határozat, amikor azt mondja, hogy egy nemzetiségi csoport se követelhet magának másikat legitimitást, mint ami ennek az egységes spanyol nemzetnek, mint a szuverenitás letéteményesének az alkotmányából ered. Azaz ez annyit jelent, hogy nem lehet a nemzet kifejezésen, a katalán esetében, mint szuverén nemzetet érteni, csak nemzetiséget, amely az alkotmánynak alávetett.

Ehhez kapcsolódik a nemzeti jelképek kérdése is. Az alkotmány lehetővé teszi,⁶⁸ hogy a statútumokban szabályozzák az autonóm közösségek nemzeti szimbólumait, a katalán statútum pedig rendelkezik arról, hogy Katalónia nemzeti jelképei a zászló, a nemzeti ünnep és a himnusz is. A nemzeti jelképek kontextusában a „nemzeti” szó bár használatos maradhat, de nem mint nemzet, hanem nemzetiség szimbólumát kell alatta érteni.⁶⁹

A történelmi jogra való hivatkozással kapcsolatban, pedig azt szögezte le az alkotmánybíróság, hogy az autonóm közösségek önrendelkezési joga csak és kizárólag az alkotmányból ered, és nem a nemzetiségek történelmi jogaiból. A történelmi jogokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ez elsősorban arra a történelmi jogra akar visszautalni, amelyet az alkotmány első kiegészítő rendelkezése rendel védeni. Ez azonban csak az úgynevezett formális autonóm közösségekre – Navarra és Baszkföld – vonatkozik, amelyek az adókievítés történelmi jogával rendelkeznek. Mivel ez a történelmi jog nem alkalmazható Katalónia

⁶⁸ Spanyol Alkotmány 4. cikk

⁶⁹ FERRET JACAS, JOAQUIN: Nación, símbolos y derechos históricos. *Revista catalana de dret public, Especial sentencia sobre el Estatuto* 1–7.

esetében, ezért az egész rendelkezés gyakorlatilag kiüresedett szabálylá vált, ami nem rendelkezik normatív tartalommal.⁷⁰ Mindemellett az alkotmánybíróság is kizárta, hogy a formális jogok vonatkoznának Katalóniára, és esetében a történelmi jogok teljesen mást jelenthetnek, mint Navarra és Baszkföld esetében.⁷¹

4. 2. Nyelvi kérdések

Tekintettel arra, hogy a katalán nemzettudat legfontosabb eleme a katalán nyelv, és a rendszerváltás utáni katalán kormányok politikájának is legfontosabb eleme volt a katalán nyelv terjesztése, elsősorban az oktatáson keresztül, ezért mindenképpen kiemelkedő jelentősége van a nyelvi rendelkezésekkel kapcsolatos alkotmánybíróági álláspontnak.⁷²

A nyelvi jogokkal kapcsolatban meg kell említeni, hogy a spanyol alkotmány 3.cikke hierarchikus rendszert állít fel az állam területén található nyelvek védelmében. Mindenekelőtt rendelkezik arról, hogy a kasztíliai spanyol a hivatalos nyelv, amit mindenkinek ismernie kell. Ezt követően lehetőséget ad arra, hogy a statútumokban valamely nyelvet az adott autonóm közösségben, vagy annak egy részén a spanyol mellett hivatalos nyelvként ismerjenek el. Végül pedig elismeri, hogy a különböző nyelvjárások (nem hivatalos nyelvek) a kulturális örökség részei, amelyeket védelem illet.⁷³ A hivatalos nyelvi minőséget az alkotmánybíróság korábbi határozatában a közhatalom és az állampolgár viszonyában értelmezte. Ennek értelmében a hivatalos nyelv a közhatalom szerveinél az egymás közötti és az ügyfelekkel való kapcsolattartás normális útja, amelyen teljes joghatást elérő jogi aktusokat lehet tenni.⁷⁴

⁷⁰ FERRET JACAS 8–13.

⁷¹ VIVER 64.

⁷² ZABALO, Julen: *Es realmente civico el nacionalismo catalán y étnico el vasco?* 74-75.

⁷³ PEREZ FERNÁNDEZ, José Manuel: LA TUTELA DE LAS LENGUAS regionales o MINORITARIAS estatutarias Y SU encaje en el modelo constitucional español: ¿un *tertium genus* en EL RECONOCIMIENTO De los derechos lingüísticos?. *Revista Española de Derecho Constitucional*. Núm 89. 2010. 173.

⁷⁴ STC 82/1986

A statútum nyelvi rendelkezéseivel kapcsolatban meg kell említeni, hogy azok az 1998-ban elfogadott katalán nyelvtörvény legfontosabb rendelkezéseinek átvételét jelentették, amely rendelkezések többek szerint is alkotmányellenesek voltak.⁷⁵ Az Estatut-határozat mindössze a katalán nyelv elsődleges használatára vonatkozó rendelkezést semmisítette meg, viszont szinte mindegyik nyelvi jogokkal kapcsolatos rendelkezés alkotmánykonform értelmezésre szorult. A határozat kiindulópontja az alkotmánybíróság gyakorlatának megfelelően, hogy a hivatalos nyelvek az adott autonóm közösségben azonos szinten helyezkednek el, nem lehet egyiket sem előnyben részesíteni a másikkal szemben. Arra elvileg van lehetőség, hogy a nyelv védelmének érdekében, a diktatúra idején az elnyomás eredményeképpen visszaszorult használatát elősegítsék, ebben az esetben kedvezményes elbánást lehet alkalmazni a kasztíliai mellett más hivatalos nyelvekkel szemben. Azt azonban nem találta alkotmányellenesnek a bíróság, hogy az Estatut szerint a katalán Katalónia saját nyelve, de csak azzal az értelmezéssel ha ezt abban a formában érti, hogy amíg a spanyol az egész államban használatos, addig a katalán Katalónia egyedi jellemzője.

Az alkotmánybíróság szerint az Estatut által előírt kötelezettséget, miszerint ismerni kell a katalán nyelvet, nem lehet egy szinten kezelni az alkotmány által előírt azon kötelezettséggel, hogy a kasztíliai spanyol nyelvet minden spanyolnak ismernie kell. A statútum ilyen kötelezettséget a katalánnal kapcsolatban a katalánok nyelvhasználati jogának biztosítása érdekében csak a közsféra dolgozóinak írhat elő. Arra vonatkozóan, hogy mindenkinek joga van az iskolában katalánt tanulni, az alkotmánybíróság kiemelte, hogy emellett természetesen a spanyol is használatos nyelv, és a katalán mellett ezt is tanulnia kell minden diáknak. Leszögezte azt is az alkotmánybíróság – igazodva eddigi gyakorlatához –, hogy arra nincs joga senkinek, hogy az oktatást csak egy, az általa választott nyelven, azaz például csak katalánul kapja, hiszen az alkotmány értelmében a kasztíliai spanyol nyelvet minden állampolgárnak ismernie kell. De alkotmánykonform értelmezést fűzött

⁷⁵ LÓPEZ PINA, Antonio: *La Constitución Territorial de España*. Marcial Pons, Madrid, 2006. 77–98.

az alkotmánybíróság azokhoz a rendelkezésekhez is, amelyek a magánvállalatok számára tették kötelezővé, hogy minden esetben biztosítsák annak lehetőségét, hogy katalánul érintkezessenek velük a fogyasztók. Az alkotmánybíróság szerint ilyen kötelezettségek csak az állami szervek és az állampolgárok viszonyában írhatók elő. Az a rendelkezés pedig, hogy Katalóniában a magánszemélyeknek külön kell kérniük, ha kasztíliai spanyol nyelven akarnak érintkezni az állami szervekkel, az csak akkor lehet alkotmányos, ha nem jelent semmilyen többletterhet a kérelmező számára.⁷⁶

4. 3. Alapvető jogokra vonatkozó kérdések

A harmadik statútumreform szakasz jellemzője, hogy az elfogadott új statútumok egyre jobban hasonlítanak egy alkotmányszövegre, aminek leglátványosabb eleme, hogy a statútumszövegek alapvető jogokról is rendelkeznek. Az Estatut első fejezetének – ami az alapvető jogokat szabályozza – 40 szakaszából bár egyet sem semmisített meg a bíróság, de többet is alkotmánykonform értelmezéssel látott el.⁷⁷ Ilyenek voltak például: az állami iskolák vallási semlegességének deklarálása, jog a halál folyamatának méltóságteljes megélésére, valamint az az alapelv, hogy a nők önrendelkezése és döntése elsőbbséget élvez a családtervezés és a szexualitás terén.

Az alkotmánybíróság az alapvető jogokról általánosságban leszögezte – amit egyébként az Estatut is kimond –, hogy a statútumokban rögzített jogok nem alapvető emberi jogok, azok nincsenek egy szinten az alkotmányban rögzített alapvető jogokkal, és azok csak az autonóm közösség jogalkotóját köthetik. Egy statútum rendelkezései nem helyettesíthetik az alkotmányban lefektetett alapvető jogokat, és nem szabá-

lyozhatják azok végrehajtását sem, az kizárólag a központi törvényhozás hatáskörébe tartozik. Kérdés volt, hogy egyáltalán a statútumok tartalmazhatnak-e az alapvető jogokra vonatkozó rendelkezéseket annak ellenére, hogy az alkotmány a 147.2 cikke, ami a statútumok kötelező tartalmi elemeiről beszél, nem tartalmazza az alapjogokat. Ezt az alkotmánybíróság lehetségesnek találta. A statútumokban szabályozott jogok nem alapvető jogok, azokat csak az alkotmányban lehet szabályozni. Az alkotmánybíróság három korlátot állított fel a „statutárius jogokkal” kapcsolatban: csak az autonóm közösség jogalkotóját korlátozhatják; csak azokra a kérdésekre vonatkozhatnak, amelyek teljes egészében a közösség hatáskörébe tartoznak; ezek a szabályok nem szabályozhatják az alapvető jogok végrehajtását és nem érinthetik az alapvető jogok végrehajtására elfogadott organikus törvényeket sem. Ráadásul az alapjogok eltérő végrehajtási szabályai már sértenék az egyenlőség elvét is. Már az alkotmányban is meg lehet különböztetni kikényszeríthető alanyi jogokat és az államra vonatkozó programatikus deklarációkat. A statutárius jogokra alapvetően ez utóbbi természet jellemző. Az Estatut a jogok garanciájaként létrehozta a Statútumi Garanciák Tanácsát (*Consejo de Garantías Estatutarias*), és a katalán felsőbíróság előtt indítható külön eljárás kialakítását rendelte. A tanáccsal kapcsolatban kimondta a bíróság, hogy alkotmányellenes, hogy az ajánlásai kötelezőek legyenek a tartományi parlamentre. A bírósági eljárásra vonatkozó rendelkezést pedig ebben a körben nem vizsgálták, mert a határozat másik pontján rendelkezik arról, hogy az ilyen jellegű eljárásra vonatkozó szabályok megalkotása állami hatáskör, és a katalán parlament nem állapíthat meg szabályokat az igazságszolgáltatási tevékenységgel kapcsolatban.⁷⁸

4. 4. Intézményi és területszervezési kérdések

A saját intézmény szervezés az autonóm közösségek kizárólagos hatásköre, amit az autonómia és az önkormányzatiság inherens tartalmaként ismert el az alkotmánybíróság is. Korlátozást csak a közigazgatási

⁷⁶ ALFONSO DE ANTONIO, Angel Luis: La Cuestión lingüística en la Sentencia del Tribunal Constitucional sobre el Estatuto de Autonomía de Cataluña. *Revista catalana de dret public, Especial sentencia sobre el Estatuto*. No 12, 2011 marzo. 455.

⁷⁷ BARCELÓ I SERRAMALERA, Los efectos de la Sentencia 31/2010 en el catálogo de derechos, deberes y principios de estatuto de Autonomía de Cataluña. *Revista catalana de dret public, Especial sentencia sobre el Estatuto*. No 12, 2011 marzo. 62.

⁷⁸ BARCELÓ 78–81.

rendszer alapjainak szabályozása jelent, ami állami hatáskör, de ez nem terjedhet ki az autonóm közösség saját közigazgatásának szervezeti kérdéseire.⁷⁹ Ennek keretében szabadon alapíthat, módosíthat és megszüntethet autonóm közösségi közigazgatási és ahhoz tartozó szerveket minden közösség.⁸⁰

Az autonóm közösség intézményeiről szóló részt két ponton találta alkotmányellenesnek az alkotmánybíróság. Korábban is létezett egy tanácsadó szerve – az ilyen jellegű intézményeknek Spanyolországban nagy hagyománya van – a Generalitatnak. Az Estatut ennek helyébe hozta létre a Statútumi Garanciák Tanácsát (*Consejo de Garantías Estatutarias*), amely vizsgálhatja a katalán parlament, a Generalitat által tárgyalt törvényjavaslatokat abból a szempontból, hogy azok nem sérítik-e az Estatutban biztosított jogokat. Az újdonság az volt, hogy kötelező érvényű döntéseket is megfogalmazhatott volna a testület. Az intézmény egyfelől azt akarta garantálni, hogy nem fogadnak el olyan jogszabályt a regionális parlamentben, ami ellentmond a statútumnak, illetve így akarták valamilyen formában kikényszeríthetővé tenni a statutáris jogokat.⁸¹ Az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találta azt, hogy a tanács döntéseinek kötelező ereje van, egyrészt azért, mert túlságosan nagy korlátozást jelent a parlamenti jogalkotás számára, ezáltal pedig a közügyekben való részvételhez való jogot is sérti.⁸² Másrészről azért semmisítette meg az erre vonatkozó rendelkezést, mert ez egy olyan kontrollt jelentett volna az autonóm közösség jogalkotása felett, ami sértette volna az alkotmánybíróság hatáskörét.

A kifogásolt rendelkezés az úgynevezett *Sindic de Greuges*, azaz a katalán ombudsman kizárólagos jogköre volt, ami arra vonatkozott, hogy Katalónia területén a katalán közigazgatás törvényes működését

⁷⁹ STC 277/1988

⁸⁰ STC 35/1982; STC 13/1988.

⁸¹ TORNOS MAS, Joaquín: Las instituciones de la Generalitat ante el Tribunal Constitucional. La sentencia del 31/2010, el Consell de Garanties Estatutàries y el Síndic de Greuges. *Revista catalana de dret public, Especial sentencia sobre el Estatuto*. No 12, 2011 marzo. 3–5.

⁸² A tanács még abban a szakaszban vizsgálta volna a törvényjavaslatot, mielőtt az előkészítő bizottsági viták megkezdődtek volna. Így a testület anélkül utasíthatott volna el törvényjavaslatokat, hogy azt a parlament tárgyalta volna.

vizsgálhassa. Ezzel pedig a központi parlament biztosának (*Defensor del Pueblo*) hatáskörei csorbultak volna.

Az Estatut egyik leginkább vitákat kiváltó intézményi része igazságszolgáltatásra vonatkozó rendelkezések voltak. A spanyol autonóm közösségi rendszer csak a törvényhozás és a végrehajtó hatalom megosztását eredményezte. Az igazságszolgáltatási rendszer és annak szabályozása a központi állam kizárólagos hatásköre. Az Estatut arról rendelkezett, hogy a Katalán Legfelsőbb Törvényszék az utolsó fokon bírál el minden Katalóniában indult bírósági ügyet, tiszteletben tartva minden esetben a madridi Legfelsőbb Bíróság hatáskörét a jogegység biztosítására. Az alkotmánybíróság kimondta, hogy az alkotmány alapján az igazságszolgáltatás szervezetére vonatkozó szabályokat az igazságszolgáltatásról szóló organikus törvény határozza meg, és csak az határozhatja meg. Éppen ezért az Estatut igazságszolgáltatásra vonatkozó rendelkezéseinek nagy része tekintetében formai alkotmányellenességet állapított meg az alkotmánybíróság.⁸³

Az ítélkező tevékenységtől meg kell különböztetni az igazságszolgáltatás igazgatását. Ebben a tekintetben a spanyol alkotmányos berendezkedés lehetővé teszi, hogy egyes szervezési kérdéseket az autonóm közösségek szintjén létrehozott igazságügyi tanácsok lássanak el. Azonban az Estatut létrehozta a Katalán Igazságügyi Tanácsot, ami a Legfelsőbb Igazságügyi Tanács képviselőjében irányította volna Katalóniában az igazságszolgáltatás egészét, sértve ezzel a Legfelsőbb Igazságügyi Tanács számos jogkörét. Az alkotmánybíróság kimondta, hogy az egyetlen „kormányzati” szerv az igazságszolgáltatás számára a Legfelsőbb Igazságügyi Tanács, és hangsúlyozta, hogy az erre vonatkozó szabályokat szintén a központi törvényhozó határozhatja meg, és a Katalán Igazságügyi Tanács a Generalitattal együttműködve csak a katalán bíróságok igazgatásának egyes konkrétan meghatározott részletkérdéseinek szervezését veheti át. Ebbe a körbe pedig semmiképp sem tartozhat bele

⁸³ PORRAS RAMIREZ, José María: El Poder Judicial en Cataluña, según el Estatut y el Tribunal Constitucional. Limitaciones y posibilidades de desarrollo de un modelo. *Revista catalana de dret public, Especial sentencia sobre el Estatuto*. No 12, 2011 marzo. 333–338.

például a bírák és a bírósági vezetők kinevezése.⁸⁴ Ennek megfelelően az erre vonatkozó rendelkezéseket megsemmisítette az alkotmánybíróság.

5. Záró gondolatok

Amint az előbbieken láttuk, a spanyol autonóm közösségi rendszer kialakulása és folyamatos fejlődése két pólus, az egységre törekvés és az autonómia biztosítása konfliktusainak eredményeképpen volt biztosított. Ebben a dinamikában az egységet a központi törvényhozó, míg az autonómiák érdekeit az autonóm közösségek parlamentjei biztosították. A két főszereplő mellett az alkotmánybíróság semleges félként törekedett a kettő közötti egyensúly megteremtésére. Ennek megfelelően az autonómiafolyamat mozgatórugója a politikai pártok paktumai illetve érdekei voltak. A spanyol autonóm közösségi rendszer nyitottsága tehát azt eredményezte, hogy az elmúlt harminc évben állandósult a politikai küzdelem az autonómiák körül. Az alkotmánybíróság katalán statútumról szóló határozata ezt a fajta politikai vitát próbálta lezárni, de legalábbis a viták egyes lehetséges irányait elkerülni.

Az alkotmánybíróság határozata a katalán statútumról ezért kétséget kizáróan mérőföldkőnek számít a spanyol államszervezet jövőjének szempontjából. Az alkotmánybíróság határozata az Estatut rendelkezéseinek körülbelül 5%-át érintette, azonban a megsemmisített, illetve értelmezett rendelkezések pontosan azok voltak, amelyek újdonságot jelentettek az eddigi statútumokhoz képest, és amelyek megnyitották volna az utat egy lazább, föderális állam kialakulásának irányába. Az alkotmánybíróság megkísérelte meghatározni a hatályos alkotmány alapján az autonóm közösségek jogainak határait és azt a keretet, ameddig az önkormányzás és egy statútum szabályozási köre terjedhet. A statútum egy autonóm közösség alapvető normája, ami a spanyol jogrendben organikus törvényként kerül elfogadásra, és semmilyen formában sem írhatja felül az alkotmányt, és nem szabályozhat olyan kérdéseket,

amelyek szabályozását az alkotmány más organikus törvényekre bízta. A határozattal így az is világossá vált, hogy az államszervezet átalakítása és egy föderálisabb rendszer kialakítása nem vihető végbe alulról jövő reformokként a statútumok megreformálásával, hiszen azok csak az alkotmányban és az alkotmánybíróság mint az alkotmány legfőbb értelmezője által meghatározott keretek között mozoghatnak. Az autonómiák spanyol rendszerének átalakítása, az autonómiajogok szélesítése csak az alkotmány módosításával képzelhető el.

Az alkotmánybíróság határozata a katalán statútumról több kérdést is felvet, és a vártnál jelentősebb kihatásai vannak. Mindenekelőtt fontos problematika jelentkezett a közvetlen demokrácia és az alkotmánybíráskodás tekintetében. Az egyik legfontosabb kritika a statútumhatározattal szemben, hogy egy nép által megszavazott alapvető fontosságú jogszabályt egy „csak” közvetett demokratikus legitimációval rendelkező testület felülbírált. Az említett problematika közjogi szempontból könnyen kezelhető. A szuverén konstituáló hatalom a spanyol nép összessége, a statútumot megalkotó „statutárius jogalkotó” pedig csak konstituált hatalom, ami semmi esetre sem rendelkezik önálló szuverenitással. A statútum is egy az alkotmány alatt elhelyezkedő jogi norma, aminek így minden esetben meg kell felelnie az alkotmánynak, függetlenül attól, hogy volt-e népszavazás róla vagy sem. A népszavazás ténye nem változtat azon, hogy az alkotmánybíróság kontrollja vonatkozik-e egy jogszabályra.⁸⁵ A jogi érvelés azonban nem old meg minden problémát. A spanyol autonóm közösségi rendszer kialakulása során számos politikai probléma került az alkotmánybíróság elé, amit az alkotmányjogi problémává transzformálva tudott feloldani. Ebben az esetben azonban ez a megoldás nem működött feltétlenül jól abból a szempontból, hogy az utóbbi hónapokban felerősödött katalán elszakadási törekvések egyik mozgatórugója éppen az elégedetlenség statútumról szóló határozattal.

Összességében tehát a katalán statútum, illetve az arról szóló alkotmánybírósági határozat meghatározó jelentőségű a spanyol autonóm közösségi rendszer szempontjából. Bár ezzel nem tekinthető teljesen lezártnak az új alkotmány elfogadása óta, harminc éve tartó autonómia-

⁸⁴ PORRAS RAMIREZ i. m. 353–359.

⁸⁵ SOLOZÁBAL i. m. 176.

folyamat, de mindenesetre az alkotmánybíróság határozata alapján a jelenlegi alkotmányos keretek között kevés további újdonság bevezetése lehetséges a spanyol területi rendszer egészébe. Ez egyfelől pozitív abból a szempontból, hogy harmincéves folyamatos változás után finomhangolások mellett a stabilitás korszaka veheti kezdetét. Azonban negatív abból a szempontból, hogy a nemzetiségek további igényeinek kezelése nehézségekbe ütközhet.

MAGYAR MŰLT

Kovács Kálmán Árpád

A kisebbségi jogok problémaköre a tereziánus korszakban az erdélyi románok példáján II. rész

1761 márciusában a püspök [ti. Aron püspök] már Erdélyhez közeledett, és az udvari vezetők is úgy számoltak, hogy hivatalát néhány hónapon belül elfoglalhatja. Közben azonban részben a Gubernium, részben más magánszemélyek („*particularen*”) jelentették, hogy idegen küldöttek bujtogatására a tartomány hivatalnokainak elnézése és hanyagsága által Erdély némely részén a nem unitus nép mozgalmai és nyugtalansága („*Ungestimmigkeit*”) odáig jutott, hogy titkos összejöveteleket tartásába, lázító levelek küldözgetésébe („*herumzutragen*”) kezdtek, melyekben az unitus egyháziak elűzését parancsolták. Nyilvánosan egy a karlócai metropolita által a Temesi Bánságból adandó nem unitus püspök hírét kezdték kelteni. Néhány templomot ismét elvettek az unitusoktól, és ezekből elűzték az unitus papokat, és a többségeik minden ellenkező értelmű tanácsát és parancsát figyelmen kívül hagyták. Már ez is rendkívül káros volt Őfelsége szolgálatára és Erdély nyugalma nézve. Katonaság (ami különben a leghatásosabb eszköz lett volna az elszabadult románság megfékezésére) alig volt az országban, de alkalmazása minden más kemény eszköz mellett amúgy sem tűnt tanácsosnak, nehogy a netalán bekövetkező visszas következmények miatt Ő Császári Királyi Apostoli Felsége tekintélye („*Authoritaet*”) szenvedjen csorbát. Márpedig cselekedni kellett, mert az elszabaduló események láncolata hamarosan újabb engedményeket kívánt volna. Az újabb „rendetlenségek”-nek és „gonosztettek”-nek már csak

a legfelsőbb tekintély tudott gátat szabni. A lassanként Erdélybe érő új püspökök mindenesetre meghagyatott, hogy ezzel a nyakas néppel szelíden („*gelinde*”) bánjon. Az udvar ezen túl két irányban kezdett lépéseket a nyugalom helyreállítása érdekében.¹ A karlócai metropolitának Mária Terézia már korábban megparancsolta, hogy az Erdélyben elterjedt híreket egy saját okirat kiadásával („*mittelst publiquen eigener Urkund*”) nyilvánítsa hamisnak és megalapozatlannak. Erdélyben pedig Ófelsége nevében ki kellett hirdetni, hogy Ófelsége mindössze jóakaratból és kegyességből, valamint a zavargások lecsendesedésének reményében („*angehofter Besserung derer Tumulten*”) döntött legkegyelmesebben úgy, hogy leállíttatja a további vizsgálatokat és jogi eljárásokat, és borít fátylat a korábban történetekre. Azok a görög rítusú románok, akik addig elkülönültek („*abgesondert*”) az unitusoktól, és nem unitusoknak nyilvánították magukat, pópáikkal együtt azokon a helyeken és állapotban, ahol és ahogy akkor voltak, vallásuk szabad gyakorlatában megtérteknek nyilvánítottak. Ehhez azonban a következő feltételeket („*Bedingnüsse*”; „*Bedungnussen*”) kellett betartaniuk. Az unitusoktól erőszakos módon elvett templomokat vissza kellett adniuk, a letett vagy egyszerűen elűzött unitus egyháziakat hivatalukba és járandóságaikba („*Beneficia*”) ismét be kellett helyezniük, ezután pedig tartózkodniuk kellett mindenféle erőszakos templomfoglalástól. Vallásgyakorlatukban nyugodtan kellett viselkedniük. Tilos volt az unitus papságra és népre gyalázkodásokat szórniuk vagy sérelmeket okozniuk. Szigorúan tilos volt az unitusokat titokban vagy nyíltan elszakadásra serkenteniük. Mindezt összefoglalva tilos volt az unitus vallásnak bármi kárt vagy hátrányt okozniuk. Titkos összejöveteleket ne tartsanak, idegen („*auswärtige*”) küldötteket, akik eddig csupa valótlanságot terjesztettek, a továbbiakban ne fogadjanak be, ne adjanak szavuknak hitelt, hanem azonnal jelentsék ezeket az eltévelyítőket („*Verführer*”) felsőbbsegeiknek, akik iránt viszont a legnagyobb tiszteletet és engedelmesseget tanúsítsák. Magukat hűséges, engedelmes, egymással és másokkal szemben is békeszerető alattvalókként kellett

¹ Bár látszólag két külön intézkedésről van szó, a szöveg a nehezen lefordítható „So ..., dann ...” kötőszavakkal egyértelműen összekapcsolja őket.

viselniük. Végül kezeskedniük kellett azokért a pópáikért, akik Erdélyen kívülről érkeztek közéjük, hogy azok nem törtek a legfelsőbb jog és uralom („*Regierung*”), valamint Erdély általános békéje és jóléte ellen, és a későbbiekben sem fognak illetéket követelni. A nem unitusok ígéretet is kaptak arra, hogy ezeknek pontos betartásával maradéktalanul részesülnek Ófelsége nagy kegyelmében, éppen úgy, ahogy „érdemeik” szerint várhatják a legkeményebb igazságszolgáltatást, ha megátalkodnak nyakasságukban.

Minderről a szokásos módon a Guberniumhoz ment a publikáció, mely a továbbiakban a népet megfelelően tájékoztatta.

A fogarasi unitus püspököt értesítették Ófelsége legfelsőbb engedélyéről és kifejezett akaratáról, valamint figyelmeztették, hogy a nem unitus hitűeket, legyenek azok pópák vagy világiak, ne üldözzék, hanem a fenti feltételek mellett mint megtérteknek („*als Tolerirten*”) engedje a szabad vallásgyakorlatot, és mindenképpen jó reménységgel legyen az iránt („*sich allerdinge anhoffen ließe*”), hogy így a felkorbácsolt indulatok ismét megnyugodhatnak.

A Guberniumnak arra kellett a lehető legnagyobb gondot fordítania, hogy Ófelsége akaratát minden szempontból figyelembe vegye, de ez a türelem a továbbiakban ne terjesztessék ki azokra a kerületekre, amelyekben az unió fennmaradt, s ebbéli tevékenységének eredményéről jelentéstételre is kötelezték. Egyúttal az erdélyi hivatalnokokat és birtokosokat a nevezett Guberniumon keresztül komolyan figyelmeztették, hogy mivel rájuk nem ok nélkül az a gyanú vetül, hogy részben hanyagságuk, részben gondatlanságuk vagy szándékos bujtogatásuk a skizmának lendületet adott, ezért a jövőben a legnagyobb gondossággal hárítsanak el minden olyan dolgot, ami a népet fellázítaná vagy erre alkalmat adhatna. Az erőszaktevételeket vagy titkos összejöveteleket akadályozzák meg, a küldötteket vagy a nép eltévelyítőit ne merészeljék se befogadni, se megtérni. Amennyiben ilyenek az unió mellett kitartó helyeken vagy kerületekben felbukkannának, azonnal vegyék őrizetbe, és további legfelsőbb rendelkezésig tartsák is elzárva őket.

Az uralkodónő bízott abban, hogy figyelmeztetése elég lesz. Az előírásait megszegő hivatalnokokkal és birtokosokkal szemben ugyanakkor felfüggesztéssel és fizetésük megvonásával kellett eljárni, még

abban az esetben is, ha ezek a hivatalnokok fizetésüket a közösségtől („*ex publica communitatum*”) vagy a [szász] allodiális kasszából kapták. Az unitus helyeken felbukkanó gyanús görögkeletiek ellen pedig a továbbiakban a császári-királyi parancsoknak megfelelően mint térítők („*Übertrettere*” [sic!]) ellen az erdélyi törvények alapján a Guberniumnak ipso facto feltétlenül el kellett járnia, és az ilyen eljárásokról kivétel nélküli jelentéstételre kötelezték.²

Ezeket a feltételeket és korlátozásokat vetette aztán be az uralkodónő Dionysius püspök instrukciójába is,³ illetve már Novakovich püspök instrukciójában gondoskodott arról, hogy az erdélyi nem unitus klérus sajátos helyzetét mérjék föl.⁴

1761 elején⁵ az új erdélyi főhadiparancsnokot, Nikolas Adolf von Buccow bárót egy bizottság elnökletével bízta meg, melynek rendeltetése volt kivizsgálni a helyzetet. Buccow karhatalmat és tüntetőleg fel-

² MOL A108 2. csomó 308r-311v az 1759. június 6-i miniszteriális konferencia jegyzőkönyve. 311v.

³ HHStA StRP 328/1770 Blümegentől került az Államtanácshoz. exp.: 1770. január 28. Billet gróf Breunerhez.

⁴ „... *den eigenen Stand des nicht unirten Cleri dieses bezirkes zu erörtern* ...” – MOL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. május 14-i közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 527v.

⁵ S. Dragomir az 1761. március 12-i konferencia határozatairól beszél, ezt a dátumot I. Tóth Zoltán (i. m. 222. old.) is átvette. Trócsányi Zsolt (Erdélyi konferenciák lásd korábban 271–272. old.) szerint 1761. március 12-én nem tartottak konferenciát erdélyi ügyben. Szerinte a végső döntést már az 1761. január 22-i konferencián meghozták. Egy 1771-es jegyzék (EUK 1771:1528 Specificatio Petorum Incl. Cao. Rea Deputation Aulicae in Illyricis Die 2dum Martii 1771 communicatorum) március 14-ről keletkezeti az egyébként az EUK 146:1761 alatt meg is található Buccow-féle bizottság instrukcióját. (Instructio pro commissariis ad valachorum in Trannia Graeci Ritus unitorum, et non unitorum in puncto Religionis orta gravamina investiganda nominatis de 14. Martii 1761). Dragomir minden bizonnyal az akkori kabineti anyag alapján ismerte a Buccow-féle bizottság instrukcióját, és a korabeli hivatali gyakorlatból visszakövetkeztetve – forrás híján – néhány nappal korábbra feltételezte a döntést. Azzal azonban nem számolt, hogy a lényegi döntést már január végén meghozták, február 27-én a konferencia fő témája már az instrukció megszövegezése volt, és erről a napról keltezve intéztek egy leiratot a Guberniumhoz, amely a bizottság felállításának és a lovassági tábornok kinevezésének tényét már tartalmazta, de magát a bizottsági instrukciót hivatalosan csak kb. két hét múlva bocsátották ki.

vonultatott ágyúkat is vitt magával, és már április 5-én megérkezett Szebenbe. Két nap múlva 40 tagból álló román küldöttség jelent meg előtte egy lojális hangú, de a vallási követelések mellett következetesen kitartó kérvénnyel, amelyből ismételten kiderült, hogy a lázongók tényleg csak vallási célokért küzdöttek. Buccow román és német nyelvű nyomtatott körlevélben húsvétra gyűlésre hívta az erdélyi román nép képviselőit. Az összegyűlt nagy tömegekkel nem bocsátkozott tárgyalásba, de a magához rendelt, kissé megilletődött és békésnek mutakozó Sophroniust látszólag le tudta szerelni, kivált hogy közben Novakovich Dénes, az új püspök is megérkezett, és meleg hangon szólt a néphez. Báró Buccownak azzal sikerült megfékeznie a románság nyugtalanságát, hogy a pápának türelmi rendelet kieszközlését ígérte. Mivel ilyen a további elszakadás szigorú tilalmával már létezett, a főhadiparancsnok valószínűleg ennél kedvezőbbet, a szétválasztásra készülődve a korábbi területi korlátozások eltörlését, és egész Erdélyben az unió vagy a görögkeleti vallás melletti szabad (erőszakmentes) hitvallástétel lehetőségét ígérte meg. Ezért cserébe a görögkeleti klérus 100.000 forint donum gratuitumot és nagyobb mennyiségű gabonát ajánlott meg. Az Államtanácsban Borié államtanácsos vérző szívvel bár, de támogatta ennek a türelmi rendeletnek a kibocsátását, mert a románság lecsendesítését csak így remélhették, és a tolerancia már amúgy is egy szükséges rossznak ítéltetett.⁶ Az ajándékban azonban vérdíjat látott, amelynek szennyét csak úgy moshatják le, ha követik az Írás szavait: „*facite vobis amicos ex Mammon iniquitatis*”⁷ és az egész összeget az unió céljaira szentelik. Úgy találta, hogy ez az összeg elegendő lesz az uniós mozgalom új életre keltésére és szilárd megalapozására. Elsősorban szemináriumot kell belőle építeni, ahol az egyesült papokat nevelik, másrészt (az ebből a pénzüsszegeből létrehozott alap kamatait) a papság fizetésére fordítsák. Abban látta ugyanis az unió lassú sikerének fő okát, hogy a papság tudatlan és szegény, a nép támogatására szorul.⁸

⁶ „*Allermassen die toleranz für ein nöthiges Übel allschon ist ermessen worden.*”

⁷ „*Szerezetek magatoknak barátokat a hamis mammonból.*”

⁸ HHStA StRP SRA 1761/2540 Borié vótuma – Ember 1936. 334. old lábjegyzetben; 342. old.

A rendelet meg is született, a befolyt pénzüsszeget valószínűleg beolvasztották a balázsfalvi szeminárium királyi alapjába, pontosabban a külön szervezetben működő királyi szeminárium fundusába. Az unitus lelkipásztorok („*Seelsorger*”) javára felállított alap felhasználásáról azonban 1771 végén báró Brukenthal semmi mást nem tudott, mint ami néhány kancelláriai aktatöredékben előkerült.⁹

Ahogy az unitus klérus hadiadó alóli mentessége volt az oka annak, hogy a görög szertartású pópák legnagyobb része megmaradt az unió mellett, úgy a közösség támogatására ráutalt pópák érzékenyek voltak a nép hangulatára és gondolkodásmódjára is. Érdekes meglátni annak kettősségét, hogy az anyagilag a néptől függő papság függ annak gondolkodásmódjától és érzéseitől, másrészt – mint korábban láttuk – a nép a lelki dolgokban megfontolás nélküli vak ösztön szerint függ papjaitól. Nép és papság olyan szoros összetartozásáról van itt szó, ami a nyugati szemléletű közigazgatási szakemberek számára komoly rejtélynek számított.

A szelíd beszéd módszerét azután a kemény cselekvése követte, és Buccow generális hamarosan „pacifikálta” a románságot.

A Buccow vezette bizottságnak nem volt magyar tagja, annál inkább a kincstartóság német tisztviselője. Bár I. Tóth Zoltán szerint a Gubernium nem volt benne képviselve, kutatásaim szerint ennek a bizottságnak az egyik tagja Möringer guberniumi tanácsos, tartományi főhadbiztos volt.¹⁰ Fő feladata az ortodox–unitus széttagolás volt, annak a megállapítása, hogy ki vallja magát az egyik, vagy a másik felekezethez tartozónak és hogy a templom melyik felekezethez jusson. Egyszerre két összeírást is végeztetett, egyet a politikai hatóságok, egyet pedig az unitus papok segítségével, hogy egyikkel a másikat kiegészítse és ellenőrizze. Az összeírás elvégzése után többé senkinek sem volt joga elhagyni az uniót, aki ezt megtette volna, szigorú büntetésben részesült. Az összeírás világosan mutatta az unió katasztrófáját, 126.652 ortodox csa-

⁹ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniós ügyekről (1771 legvégén). 159v-160r.

¹⁰ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniós ügyekről (1771 legvégén). 156r; 162r.

láddal szemben csak 25.164 unitus családot állapított meg; ez összesen 151.816 román családot, illetve 759.080 román lelket jelentett, amelyből csak 125.820 unitus. Az unitusok 515, az ortodoxok 1353 templomot birtokoltak.¹¹

A bizottság munkája során a Habsburg-államhatalom vezető rétege még mindig nem tudott belenyugodni a görögkeleti püspök kinevezésének kérdésébe.¹² Báró Bajtay az erdélyi görögkeleti püspök kinevezését úgy tekintette, hogy ezáltal az unió fenntartása Erdélyben lehetetlené válik.¹³ Báró Bartenstein előterjesztésében egy fő célból („*primarium objectum*”; „*sich vorgesezten Endzweck*”) vezette le javaslatát, ami „*az Erdélyi Fejedelemség megnyugtatósa*” („*die Beruhigung des Fürstenthums Siebenbürgen*”) volt. Ebből kiindulva az Illír Deputáció elnöke öt tárgyat vett vizsgálat alá.

1) Az erdélyi görögkeleti püspök beiktatásának kérdését. Báró Bartenstein egyetértett a római katolikus püspökökkel abban, hogy kívánatos lett volna, hogy a dolog abban az állapotban maradjon, amiben mindig is volt. Ez a helyzet a nem unitusoknak a türelmet („*die Toleranz*”) annyiban hagyta érvényesülni, hogy engedélyezte számukra, hogy egy Erdélyen kívüli, de a birodalmon belüli püspökhöz („*zu einem einheimischen Bischoffen außer Landes*”) forduljanak, és hogy ez a szükséges pópákat fölszentelhesse számukra.¹⁴ Ezzel ki lehetett volna kerülni a nem unitus püspök kinevezését Erdélyben.

Báró Bajtay püspök véleményének értelmezéséhez meg kell jegyeznünk az alábbiakat. A fiktív unió időszakában három öntudatos közös-

¹¹ A Kriegsarchiv 881:1762-re és V. Ciobanu: *Statistica Românilor ardeleni din anii 1760-1762*. (Anuarul Institutului de Ist. Nat. Cluj, III. 1924-25. 616-700. old) című tanulmányára hivatkozva közölte I. Tóth 402. old. a jegyzetekben.

¹² A következő hosszabb szakasz báró Bartenstein egy véleményező előterjesztésének ismertetése és elemzése – MOL A108 2. csomó 352r-353v Báró Bartenstein 1761. június 4-i véleménye.

¹³ „...Batay die Anstellung eines nicht unirten Bischoffs so ansieht, als ob darmit die Aufrechterhaltung der Union in Siebenbürgen nicht bestehen könnte.”

¹⁴ „... amiben mindig is volt” – Mint látni fogjuk, a báró Bajtay és báró Bartenstein jellemezte állapot nem azokra és nem úgy vonatkozott, mint 1761-ben, véleményükben tehát egy nagyjából öt évre visszavezethető, aktuális politikai irányelvet, az erdélyi görögkeletiek külső kapcsolatai elvágásának politikáját vetítették vissza a múltba.

ség tudta megőrizni görögkeleti vallását: a kismemesi szinten élő fogarasi boéreké, a város lakó, inkább görög és szerb eredetű kereskedőké és a brassói románoké. A rimnici püspök, akihez ők tartozni akartak, a török háború lezárásáig birodalmon belülnek számított. Ezért nem lett elzárva az út, hogy hozzá lehessen fordulni („*die Zuflucht zu nehmen*”). Ez mégsem akadályozta meg, hogy „...*a boldogult Császári Felseje dicsőséges uralkodása alatt az unió Erdélyben folyamatosan terjedt és a kitűzött üdvös végcél egyre inkább megközelítettett („beförderet worden ist”), ... anélkül, hogy akkoriban bárkin is erőszak tétetett volna...*”¹⁵ Külpolitikai okokból azonban 1739 után ezek a közösségek nem függhettek Havasalföldtől, és a karlócai metropolitával igyekeztek szoros kapcsolatot kiépíteni.¹⁶ A Vissarion- és a Sophronius-féle mozgalmakat tehát nem egy havasalföldi (vagyis egy birodalmon kívüli) püspökhöz fordulás okozta, hanem a karlócai szerb metropolita „mesterkedései”. A román vajdaságokkal ápolt kapcsolatok veszélyessége mindenekelőtt abban állt, hogy az Erdélyben az unió ellen izgató egyháziak gyakran töltöttek itt (főleg Havasalföldön) korábban hosszabb időt, ide (szintén főleg Havasalföldre) menekültek, s küldötteik innen kiindulva érkezhettek Erdélybe.¹⁷ Emiatt az 1770-es évek elején is fontos tényező maradt, hogy az unióval kapcsolatos intézkedéseket csak akkor lehetett publikálni, amikor a tél beálltával a hó már járhatatlanná tette az utakat a havasokban, s ez az erdélyi románok aggasztó szökéseit és a túloldalról küldöttek („*jenseitigen Emissarien*”) odaérkezését megakadályozta.¹⁸ Tudjuk, hogy a külső egyházi joghatóság mellett 1756 előtt az államhatalom nem avatkozott

¹⁵ MOL A108 2. csomó 365r-367r. Báró Bartenstein 1762. szeptember 23-i előterjesztése 362v-363r.

¹⁶ I. Tóth 187–188. old.

¹⁷ I. Tóth 156.; 189.; 193.; 195.; 204; 209. old.

¹⁸ HHStA StRP 2105/1770 Az Erdélyi Bizottság 1770. jún. 6-i előterjesztése cirk.: jún. 19., recirk.: jún. 25., aug. 12., exp.: aug. 18. Tárgy: azt a kérdést illetően, hogy az erdélyi oláh unitus pópák korlátozását illető („wegen restringirung”) expedíció és a többi, ami ehhez tartozik az Udvari Kamara által tanácsolt módon azonnal expedírálandó-e, vagy ki kell ehhez várni a nyugodtabb időket a határoknál („in Confiniis”) vagy legalábbis a következő telet. MOL A108 20. csomó 12r-v. Gróf Blümenberg 1772. nov. 30-i notája: Auersperg nov. 28-i notájáról. Tárgy: Auersperg nov. 28-i notájára Cyrillovich erdélyi nem unitus püspök Bécsbe jöveteléről. 12r.

bele a nem unitus görögök fölszentelési módjába.¹⁹ Így történhetett, hogy ennek a vallásnak klérusa legnagyobb részét a Török Birodalom („*in Turcico*”) területén, részben pedig Oroszországban szenteltetett föl, és leginkább idegen, külföldi alattvalókból állt. Egy ilyen kapcsolat lehetséges visszas következményeit 1756 táján ismerték föl a bécsi udvarban.²⁰ Az udvari elit ekkor adta föl a teljes uniálás fiktív szemléletét, s kezdte tényként kezelni az erdélyi görögkeletiek létét. Ennek a vallásnak az arányát bizonyos becslések „...*az ottani oláhok ötödére*” tették.²¹ Ha pedig létük, viszonylag nagy arányuk letagadhatatlan tény (az oroszok irántuk megnyilvánuló érdeklődését nem is számítva), akkor következképpen el kell látni a szentségek kiszolgáltatásával. Ez viszont a keleti egyház felfogása szerint is feltételezi a papságot, a papság pedig azt a személyt, aki a papi szentséget²² a görög egyház kánonjainak megfelelő jogérvényes módon („*rechtsbestehend*”) ki tudja szolgáltatni.²³ A bécsi udvar az 1760–70-es években (1758–1782-ig) többfajta úttal próbálkozott

¹⁹ „*Vor dem Jahre 1756. nemlichen wurde in die Art der Ordinirung des Cleri der nicht unirten Griechen in Siebenbürgen ex parte politica nicht eingegangen.*”

²⁰ MOL A108 3. csomó 527r-535v. az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. május 14-i közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 527r.

²¹ MOL A108 2. csomó 365r-367r. Báró Bartenstein 1762. szeptember 23-i előterjesztése 362v-363r. Az osztrák alkancellár 1762-ben báró Buccow által beterjesztett kimutatásokra hivatkozik. Az ezekből kivehető kép nagyságrendekkel realisabb, mint az az Aron-féle 1750-es összeírás, amely az erdélyi románság nem egészen huszadát hagyta meg nem unitusnak. A vikárius klérusának anyagi érdekei miatt és tevékenységének a hatóságok előtti igazolása érdekében is hozott elő az unió illuzionista felfogásának megfelelő adatokat. I. Tóth 187. old. Az anyagi érdek egyébként ott jelentkezett, hogy a két görög rítusú felekezet híveinek számát azért állapították meg, hogy hány papot kell mentesíteni a közterhek alól, és ennek megfelelően a papok és kántorok részére mekkora földet kell kihalásítani a községi vagy a nemesi birtokokból. Nagy lélekszámú községekben 3, közepekben 2, kisebbekben egy pap kaphatott adómentességet, és Mária Terézia 1743. évi rendeletével ennek alapján szabta meg a papok számát. Nyárády R. Károly: Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. *Erdélyi Múzeum* – 59. kötet, 1997. 1-2. füzet

²² A papság a görög szertartású egyházak felfogása szerint szentség, amelyben a püspök kezeinek rátételével a Szentlélek hatalmát közvetíti a többi szentség kiszolgáltatására.

²³ „...*diese Religion mit ihren ministris sacramentorum, welche das sacerdotium voraussetzen ebenfalls versehen seyn muß...*” – MOL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kan-

annak a többes feladatnak a megoldására, hogy (főleg) a papszentelés végzésére az erdélyi ortodoxok egy elismert egyházszervezethez tartozó hazai (tehát magyarországi szerb) püspökhöz fordulhassanak, aki a szerb egyházszervezeten belül kitörő joghatósági viták okán nem visz nyugtalanságot Erdélybe, és nem is közvetíti az illír jogokat az erdélyi ortodoxoknak.²⁴ Az első, 1773/74-ig járt út az erdélyi görögkeletiek számára kinevezett magyarországi szerb püspök lett, aki azonban kivételként a karlócai szerb metropolita joghatósága alól.

Bartenstein osztrák alkancellár Bajtay püspök véleménye ellenére nem gondolta, hogy egy exemt erdélyi nem unitus püspök kinevezésétől az uniónak feltétlenül tönkre kellene mennie. Bartenstein továbbra is az unió ügyének kibontakoztatását²⁵ tartotta a legfontosabb feladatnak, amelyhez mindössze nem erőszakot és üldözéseket, hanem békés keresztényi tanítást, szeretetmunkát és a(z uralkodói) kegy megnyilvánulásait kell eszközül felhasználni.²⁶ Véleménye szerint csak abból látszott, hogy a Sophronius-féle mozgalommal mekkora kár érte Őfelsége szolgálatát („*dem allerhöchsten Dienst*”) és a vallási uniót, hogy a nem unitusoknak több dologban kellett engedni, több dologba kellett beleegyezni, mint azt egy évvel korábban bárki szükségesnek tartotta volna megtenni.²⁷ Ha már viszont a mások hibájából idáig jutott a dolog, akkor nem szabad itt megállni, mert mindaz alapján, amit nyilvánosan ki kellett hirdetni és írásban is ki kellett adni, nem lehet elkerülni a budai püspök beiktatását, sőt sokkal tanácsosabb lenne azt minden további nélkül megtenni. Báró Bartenstein emellett egyetértett abban gróf Uhl-felddel, hogy az adott körülmények között nem volt tanácsos a püspökségnek a karlócai metropolita joghatósága alól kivett állapotáról egy szót

cellária és az Illír Deputáció 1777. máj. 14-i közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 529v.

²⁴ Az illír jogok (illírizmus) kérdéskörét lásd később.

²⁵ „*Ausbrütung*” – szó szerint „*kiköltését*”.

²⁶ „...woferne nur nicht Zwang und Verfolgung, sondern sanfter christlicher Unterricht, Liebes Werke und Gnades Bezeugungen zu deren Ausbrütung zu deren Hülffe genohmen werden.” – Bartenstein kiemelései

²⁷ Egy évvel korábban már az addigi nyugtalanságot, erőszaktevételeket és engedményeket is Őfelsége szolgálatára nézve rendkívül károsnak találta a ministerialis conferentia.

is ejteni („*von der exemption etwas zu melden*”),²⁸ mert aggasztó módon új nehézségekhez vezethetett volna, egyúttal pedig a kitűzött végcél eléréséhez szükségtelen volt.

2) A karlócai metropolita Bécsbe rendelésének és megbüntetésének kérdését. Báró Bartenstein számára ismeretes volt, hogy a metropolita mennyire gyanúsán, sőt részben vétkesen viselkedett. De azt is tudta, hogy annyira, amivel őt megvádolták, nem ment el.²⁹ Ennek megfelelően egyelőre nem javasolta Bécsbe rendelését, sőt a büntetés mértékével („*Betrag*” – összeg) sem értett egyet, és ezt a véleményét nyomatékosan megismételte Őfelsége előtt. Az Illír Deputáció a szerb érsek Bécsbe rendelését akkorra javasolta, amikor mindkét hamisításnak a kivizsgálása („*die Inquisitori beeder falsariorum*”) már megtörtént, és ebből már kiderült, hogy a jelenleg ismerteknél több alappal lehet őt felelősségre vonni. Ebbe viszont az adott pillanatban, rögtön belekezdeni, ez új, veszélyes mozgalmakhoz vezetett volna, ami viszont éppen az elsődleges cél elérését nehezítette volna meg.

A szöveg nem árul el többet a nevezett hamisításokról, de a körülmények ismerete alapján több dologra is lehet gondolni. Lehet egyrészt azokra a dekrétumokra, amelyekre alapozva a metropolita erdélyi joghatóságára való igényét 1755 óta igazolta, másrészt azokra a híresztelésekre is, miszerint a metropolita joghatósága kiterjed Erdélyre is, és ő nemsokára az egyik bántási püspököt nevezi ki Erdély számára, amely híreszteléseket a metropolitának az udvar kényszere hatására 1760 nyara előtt hivatalos okiratban kellett cáfolnia. Elképzelhető, hogy az uralkodónő által el nem fogadott és meg nem erősített dokumentumokra alapozva maga a metropolita bocsátotta ki küldöttét, Sophroniust Erdélybe, de az is, hogy ő alapvetően a Karlócán keringő megalapozatlan híresztelések hatására maga indult el. Az biztos, a bécsi udvar felfogása szerint Nenadovich arcátlanságára küldötte saját tevékenységével még rá is tett egy lapáttal. Ekkorra már tehát eloszlott az a bizonytalanság, amivel a bécsi udvar a metropolita fellépésére kezdetben reagált. A felismert érdek és a rögzült politikai iránynak megfelelően a dokumen-

²⁸ Az aláhúzás báró Bartenstein kiemelése.

²⁹ Báró Bartenstein kiemelése.

tumok hamisakká lettek nyilvánítva, és ügyükben vizsgálat indult, ami a metropolitát visszaszorította. Ennél tovább az udvar józanabbul gondolkodó része egyelőre nem kívánt elmenni, mert a szerb egyházi vezető további megalázása ismét a helyzet elmérgesedését és bizonytalanná válását vonhatta volna magával. Ezenkívül a Habsburg-államhatalom határozott fellépését mindenképpen a jogszerűség látszatával szeretete volna alátámasztani.

3) A bizottság munkájával kapcsolatban Bartenstein helyeselte Buccow eljárását Szeben szék templomaival és egyházi földjeivel kapcsolatban, mert az véleménye szerint a méltányosság elvének megfelelően („*der Billigkeit gemäß*”) történt. Ennek megfelelően javasolta, hogy Buccow ennek folytatására utasíttassék. A püspök beiktatását a bizottság munkájával teljes egészében összeegyeztethetőnek tartotta. Így ez anélkül megtörténhetett, hogy az az egyházmegyéről való jövőbeni döntést megelőlegezte volna.

A Buccow-féle bizottság munkájának előrehaladása („*Fortsetzung*”) és az erdélyi püspök beiktatásának összekapcsolása valószínűleg azt jelenti, hogy a püspök joghatósága csak azokra a helyekre terjedt ki folyamatosan, ahol a szétválasztás már bizottságilag végbe ment. A püspök valószínűleg nemcsak hogy ezeket vizitálhatta, hanem ezeket kellett is látogatnia. Így lehetett ugyanis csak elkerülni, hogy a korábbi szabadság miatt vallásilag egyértelműen ortodox hovatartozandóságú halmágyi körzetbe az újonnan kinevezett erdélyi püspök betegye a lábát, és ezáltal az aradi püspökkel való éles és kényes joghatósági vitákba keveredjen.

Az egyházmegyéről való döntés ugyanis éppen ennek a halmágyi kerületnek az egyházkormányzati helyét jelentette. Ez a terület a partiumi megyékhez tartozott, és itt az aradi püspök már a 18. század első felében valós egyházi joghatóságot gyakorolt. A Partium 1733-as rendezése során, Záránd megye felosztásakor ez a járás Erdéllyel egyesítettett. Helyzete akkor vált igazából kétséssé („*anstössige*”), amikor a korábbiakban látott módon sor került egy független erdélyi görögkeleti püspök kinevezésére. 1762. augusztus 27-i döntésében Mária Terézia még függőben hagyta a hely sorsát, így az a Novakovich számára kiállított adományszólevelekbe („*Collationalien*”; „*littera collationalia*”) sem vétetett

be. Végül egy egyelőre még nem ismert időpontban csak kiterjesztették ide az erdélyi ortodox püspök joghatóságát, mert egy az Államtanácsban született 1770. január 12-i uralkodói döntés az Illír Deputáció megfontolásai ellenére azt közölte a metropolitával, hogy Erdély számára, ahová ez a kerület is tartozik, mielőbb kineveznek egy külön püspököt, következésképpen az újonnan választott aradi püspök ezzel a területtel kapcsolatban semmiféle joghatóságra nem vetemedhet.³⁰ 1774 és 1777 között viszont, amikor Erdélyben nem tartózkodott görögkeleti püspök, vikáriusa pedig nem végezhetett papszentelést, az államhatalmi szervek, sőt Major görög katolikus püspök is ismét elismerték az aradi püspök ordinálási jogát a halmágyi kerületre (de azon kívül nem!).³¹ Amikor 1777-ben a valamikori erdélyi görögkeleti püspököt, Sophronius Cyrillovichot ideiglenesen és visszavonásig érvényes hatállyal felhatalmazták a papszentelés vallásos cselekményének („*auf den actum pia ordinationis*”) végzésére (de egyéb joghatóságra nem), az aradi püspököt valószínűleg – a többi magyarországi görögkeleti püspökkel együtt – ismét eltiltották a halmágyi kerülettől.³²

4) Visszatérve Bartenstein 1761-es iratára, az előterjesztő szomorú szükségszerűségként vette tudomásul, hogy a Sophronius-féle parancs („*des Sophronii Befehl*”) ilyen formán lett megfogalmazva, de úgy találta, hogy az adott körülmények között valószínűleg mégis számos kedvező hatása lesz („*glaublich viel gutes würcken wird*”).

Ez a Sophronius-féle parancs valószínűleg az volt, amely azt tartalmazta, hogy tartózkodni fog a további mozgolódástól, melyre tőle Buccow reverzálist is vett. Ezt a forradalmár kalugyer nem tarthatta meg, s így a hatóságok elől kénytelen volt elődeinek példáját követve Havasalföldre menekülni. Ott is halt meg később az argesi kolostorban, még sokáig rémítve leveleivel és küldötteivel az erdélyi kormányzatot. Ezekben a levelekben, amelyeket a kortársak „*litterae sophroianae*” vagy „*tidle*

³⁰ HHStA StRP 37/1770 Az Illír Deputáció 1770. jan. 7-i előterjesztése cirk.: jan. 9., exp.: jan. 12.

³¹ MOL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. máj. 14-i közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 529r

³² Uo. 534r.

viclene” néven emlegettek, s amelyeket nagyrészt nem maga Sophronius, hanem az erdélyi ortodox papok írták és küldözgették a magyar földesuraknak is, már egészen határozottan megjelenik a társadalmi izgatás a jobbágyság intézménye ellen.

5) Végül utolsó pontként Bartenstein védelmébe vette az erdélyi görögkeletiek esetében a privilégium szó használatát. Használatában azért nem talált semmi megütközésre méltót, mert ebben nem az illír nemzetnek Magyarországon adományozott privilégiumok iránti igénye fejeződött ki (amelynek Erdélyre való kiterjesztése soha nem lett volna tanácsos), hanem azok a privilégiumok és szabadságok, amelyeket a brassóiak a vallásgyakorlat tekintetében élveztek. Mindennek ellenére megnyugtatóképpen az Illír Deputáció elnöke azonnal javasolta azt is, hogy Buccow tábornok a kétféle privilégiumrendszer között lévő nagy különbségről alapos tájékoztatást kapjon.³³

Az uralkodói döntés elfogadta Bartenstein véleményét. Sőt külön kiemelte azt a gondolatot, hogy általában a vallásgyakorlatról való gondoskodásban ebben az országban a nagyobb igyekezetet ne a szigor, hanem a tanítás támogatására fordítsák.³⁴ A döntés a javaslatokkal kapcsolatban csak egy kikötést tett és egy kiegészítéssel élt. A kikötés annyi volt, hogy Bartenstein a Buccowhoz intézendő leirat tervét az erdélyi kancellár meghallgatásával készítse el. A kiegészítés („Beysatz”) pedig – részben szintén Bartenstein nyomán – megerősítette az uniós politika másik ugyanolyan fontos alapelvét. Éppen így („gleichwie”) annál gondosabb figyelmet kell fordítani arra, hogy Erdély falvaiban „az unió lábát” („den Fuß der Union”) megőrizték. A legtöbb faluban sajnos – így a szöveg – csak néhány unitus maradt, akik a templomra nem formálhatnak igényt. Azért, hogy ők meg is maradjanak, a döntés általános szabállyá tett egy egyedi, Káhova falu esetében született rendelkezést. Itt a nem unitusoknak az unitusok részére egy kápolnát kellett építeniük, mely építkezésre az unitusok által birtokolt telket használták föl. Minden ilyen módon építendő új kápolnához 100 forint

³³ Báró Bartenstein kiemelései.

³⁴ „... dann überhaupt pro cura Religionis in diesem Landen eine mehr eyfrige Obsorge nicht nicht in der Strenge, sondern in Beförderung der Lehre anzuwenden seyn will.”

segítség ígértetett, ha a hitterjesztési alap („*der fundus de propaganda fide*”) erre nem lett volna elegendő, akkor a kincstárból („*aus Meinem Aerario*”).

A fentiek alapján is sejthető, hogy a Buccowhoz fűzött ortodox reménységek hamar szertefoszlottak. A Bartenstein által „meltányos”-nak nevezett széttagolás erélyes, sőt néhol véres végrehajtása ráébresztette őket, hogy tulajdonképpen az unió végső töredékeinek megmentését hajtotta végre az osztrák politika. Buccow, hogy rendet és csendességet teremtsen, katonai erővel romboltatta le az Erdély területén található görögkeleti román kolostorokat, amelyek korábban a görögkeleti vallásra csábító kalugyerek központjaiként szolgáltak.³⁵ Míg e kolostorrombolások tartottak, hogy a népet féken tartsa, a katonaság ágyúval felszerelve fel és alá járt az ország románok által lakott vidékein.³⁶

Hamarosan megkötötték a hétéves háborút lezáró hubertusburgi békét, és Erdélyben megint lett katona és nyugalom. Az új püspök, aki nem Karlócától függött, hanem anyagilag a kincstártól, nem sok hasznukra volt, legfeljebb a papszentelés feladatát végezte el. Székhelyül Brassó külvárosát, Bolgárszeget jelölték ki számára, ahol Buccow tábornok személyesen iktatta be hivatalába 1761 augusztusának végén.³⁷ A püspökség visszaállításáért hálából Novakovics az ortodox hívők körében gyűjtést rendezett a háború folytatásához szükséges költségekre, ami 100 000 forintot eredményezett. Az új püspök folytatta vizitációs körútjait, de a románság becsülését nem tudta megszerezni. Ez a tiszteletreméltó, törődött aggastyán az udvar által rákényszerített tehetetlensége és pénzsóvársága miatt nemegyszer lett saját hívei előtt durva gúny tárgyává, amit kénytelen volt szelíden túrni. Érdekes, hogy amikor 1762. szeptember 16-án az uralkodónő már azon gondolkodott, hogy vajon most már további meggondolás nélkül ki lehet-e állítani és bocsátani az adományozóleveleket és a többi expedíciót, akkor már előretekintett, és előírta, hogy az ügylet („*Geschäft*”) befejezése („*berichtigten*”) után egy

³⁵ A kolostorrombolásokból adódó birtokjogi problémákat lásd később.

³⁶ Jancsó 93. old.

³⁷ Az időpontra lásd Jancsó 93. old.

szisztémát („Systema”) kell összeállítani,³⁸ és az Erdélyi Kancelláriával való előzetes koncertáció után felterjeszteni arról, hogy hogyan kellene az uniót a jövőben támogatni.³⁹

Az ortodox egyház szervezetének alapjait a királynő az 1762. november 6-i nyílt levélben rakta le,⁴⁰ olyan feltételek mellett, amelyek arra vallanak, hogy az új püspökséget inkább az unió további romlásának megakadályozására, mint az ortodoxia „vigasztalására” létesítette. Így például a püspök teljes megalázásával ért föl, hogy ismételten szigorúan megtiltatták neki, hogy a római katolikus vallás növekedésének és terjesztésének bármilyen módon szembeszegüljön, valamint még kevésbé, hogy unitusokat (a római katolikusok [apostáziájá]hoz hasonlóan) titokban vagy nyíltan az uniótól való elpártolásra izgasson vagy csábítson.⁴¹ Egyébként Novakovich elég jól megfelelt kijelölt szerepének, nem gátolta az unió fejlődését. Egy kis túlzással akár az unió új protektorának is nevezhetnők, aki igyekezett összeegyeztetni a királynő néha kemény parancsait hívei várakozásával, bár ez komoly lelkiismeret-furdalást és lelki szenvedést okozott az idős püspöknek, ami és a felé áradó gúny és megvetés miatt többször kérvényben könyörgött Mária Teréziánál tiszte alól való felmentéséért. A görögkeleti püspökség berendezésének egyetlen komolyabb kedvezménye az ortodox papság fölmentése volt a fejadó alól. Az új rend mindenestre elszigetelte az erdélyi ortodoxokat Karlócától, és 1762-től kezdve az orosz befolyás is úgyszólván teljesen megszűnt.

Hátra volt még az elszigetelés a román fejedelemség ortodoxiájától, ami a határőrezredek megszervezésével szintén megtörtént. Az

³⁸ Az összefüggő uniós szisztéma kérdéskörét lásd később.

³⁹ MOL A108 2. csomó 365r-367r. Báró Bartenstein 1762. szeptember 23-i előterjesztése 365r.

⁴⁰ Az Erdélyi Kancelláriánál az 501:1762 alatt található meg: Diploma super exemto Graeci ritus in Transylvania non Unitorum Episcopatu; EUK 502:1762 Collationales Episcopatus exempti Graeci ritus in Transylvania non Unitorum pro Dionysio Novakovich una cum Nota Cancellarii de 29. Decembris 1761. Nota B. a Bartenstein de 24. Dec. 1761

⁴¹ „...serio sibi vetitum esse noverit, ne Romanae Catholicae Religionis incremento, et propagationi quovis modo adversetur, tanto minus Unitos, utpote Romano Catholicos ad defectionem ab Unione seu clam, seu palam sollicitare, aut pellicere praesumat...” I. Tóth 402-403. old. a jegyzetekben.

ortodox villongások lecsendesítése mellett Buccow megbízatása két román határőrezred megszervezésére is szólt. Dél-Erdélyben, éppen az ortodox viharzónában, az I. román határőrezred felállítása minden különösebb nehézség nélkül sikerült is. Nem úgy a Beszterce városától szinte erőszakkal kicsikart Radna-völgyben, ahol az ortodox jobbágysok már régen bizonygatták szabad voltukat a szász magisztrátussal szemben, minden siker nélkül. Az ötvenes években itt valóságos lázongásra került sor, míg végül Buccow rákényszerítette Besztercét, hogy a megszervezendő II. román határőrezred javára lemondjon 21 Radna-völgyi és két Sajó-völgyi falujáról (1762–63). Ez a 23 falu lett a magja a naszódi határőrezrednek és a kezdete a vidék unióra térítésének, amiben (a későbbi fogarasi unitus püspöknek) Gregorius Majornak⁴² komoly szerepe volt, Halmágyi szerint „*az oláh militia felállításának kezdetekor Buccownak keze-lába volt*”. „*Sok ígéretet tettek – írja ugyancsak Halmágyi –, hogy aki katonává lesz, adót, dézsmát nem ad, jobbágyságból szabadul, nemes ember lesz etc., melyen a parasztság kapván sok számmal és sok faluban reá vette magát és mivel nem unitus nem acceptálta* [vagyis a nem unitusokat nem vették föl határőrnek – K. K. Á.], ezért a schismát néhány ezeren odahagyták”. A nép a jobbágyságtól akart szabadulni, ezért vette fel a fegyvert és az uniót. Csakhamar azonban megcsalatra érezte magát reményeiben, és fellázadt a szervezők ellen. Hiába, mert Buccow bitófával és vesszővel más belátásra kényszerítette. A határőrezredek felállítása elérte célját: kiterjesztette az uniót, szellemi korlátot állított a fejedelemségekbeli és az erdélyi románság közé, emelte a határok és ezzel az állam biztonságát, olcsó katonaságot szerzett a királynak, végül társadalmilag és műveltségileg felemelőleg hatott a román népességre.

Az állam a görög szertartású nem egyesültek alkotmánya – a túrt helyzet

Az erdélyi görögkeleti vallás és egyház közjogi helyzete a túrt (tolerált) státus maradt. Erdély jogrendjében a 17. század óta ismeretes ez a fogalom. Ilyen vallás volt például az 1768-ban szétszórt alvinci anabap-

⁴² Itt szeretném megjegyezni, hogy a neveket a korban általánosan használt latinus formában szeretném megadni.

tistaké. A szombatosság jogi helyzete az 1638-as dési komplanációk óta bizonytalan volt, a 18. században erősen üldözték is. Ennek ellenére fennmaradt. Jogilag az ortodox türelmi pátensek után a görögkeleti vallás is ezek helyzetét nyerte el. Ez igaz még akkor is, ha híveinek hatalmas száma és aránya kivételezett helyzetet biztosított is neki ebben a társaságban. Vele szemben ugyanis az államhatalom már meg sem kísérelhette az erőszak alkalmazását.

A túrt (tolerált) vallások addig élveztek szabad vallásgyakorlatot Erdélyben, amíg az államnak ebből valamilyen haszna származott. Ezt a jogukat törvénybe is iktathatták, mint az alvinci közösség esetében, de a bevett vallásokkal ellentétben ez nem számított alkotmányos súlyú jognak. Az erdélyi ortodox vallás és egyház jogai az 1759–61-es újjáalakulás ellenére sem számítottak újaknak. Élt ugyanis az a jogfolytonosság, amely Brassóban végig megtartott, s az unitus egyház 1760 előtti alkotmányában is megőrződött, s összekötötte ezt a vallást a 17. századi erdélyi fejedelmi időkkel, s amelyre a görögkeleti papság „*az ősi szokás jogán*” („*more antiquitus*”) hivatkozhatott. Ezek a jogok az erdélyi görögkeleti papság 1773-as kérelme és sérelmi irata⁴³ alapján a következők voltak:⁴⁴

1) A stólaadományhoz való jog („*Beneficia Stolae*”),⁴⁵

2) Az esperesek („*Archi-Diaconus*”) és a püspök eltartását szolgáló régi jövedelmek (pl. a nép nyelvén „Pominock”-nak nevezett járadék és a korábban az unitusoknál már említett „*Census Cathedralis*”).⁴⁶

⁴³ EUK 1679:1773 Koller nevével ellátva, aki továbbküldte Blümegennek 1773. július 21-én. Az irat két hónappal később Cyrillovich püspök egy másik kérelmével együtt az Államtanácsban is előkerült HHStA StRP 2251/1773 Az Illír Udvari Deputáció 1773. szept. 18-i előterjesztése cirk.: okt. 12., exp.: okt. 16. Tárgy: Sophronius Cyrillovich nem unitus püspök által, illetve az összes nem unitus archidiaconus által benyújtott kérelem, amelyben az első Magyarországra való áthelyezését, a többiek privilégiumaikban és immunitásaikban való megvédésüket kéri.

⁴⁴ Ezen a helyen csak azokat a jogokat veszem elő, amelyre az aláírók mint régiekre vagy egyértelműekre hivatkoznak. A kérelmezett egyéb jogokra, majd később, a konkrét uniós politika lépéseinél térek vissza.

⁴⁵ Uo. 1mo A stóla bizonyos egyházi szolgálatokért (pl. keresztelés, esketés, temetés, misemondatás, stb.) kiszabható díjszabást jelentette.

⁴⁶ Uo. 2o

3) Adómentesség.

A Habsburg-államhatalom elismerte a görögkeleti pópák személyes adómentességét, de ez alapján csak a fejadó alól mentesítették őket,⁴⁷ a termés vagy jövedelem alapján fizetendő hadiadó (contributio) és a földesúrinak számító földjeik alapján nem.⁴⁸ Viselniük kellett a földesúri földjeik utáni terheket, taxákat, robotokat, munkákat is.⁴⁹

4) A templomok és az egyházi telkek szabadsága.⁵⁰

5) Az ortodoxok fölvetették a viszonzóság elvének alkalmazását a házasságjogban, mint igényt.

Sérelmük az volt, hogy egyes nem unitusok házastársi esküjüket megszegve elhagyták feleségüket. Közülük egynémelyek az unitus klérushoz folyamodtak, de kizárólag azért tértek át az unióra, hogy másik házasságot köthessenek egy másik személlyel. Az unitus papok pedig csak azért, hogy ezek az emberek áttérjenek, a házastársát elhagyónak megadták a második fogadalomhoz járulás lehetőségét. Az elhagyott fél – akár ártatlanul is – házasság nélkül maradhatott, ezért a görögkeleti klérus kérte az efféle áttérések, hitszegések, kihágások megszüntetéséről szóló szigorú rendeletek kiadását.⁵¹

Amellett, hogy az ortodoxok általános erkölcsi és emberieségi szempontokat használtak érveik alátámasztására, kérelmükben az is benne rejlik, hogy a görögkeleti pópák által kötöttet az unitus papság is ismerje el szentségi házasságoknak.

⁴⁷ I. Tóth 207. old.

⁴⁸ EUK 1679:1773 3to; 4° Megjegyzés: A görögkeleti esperesek kérvényükben a kiterjesztett adómentességet nemcsak a lelkipásztorra, hanem a kántorra és az iskolamesterre (egyházfira – „*Aedituus*”) is igényelték.

⁴⁹ Uo. 4to.

⁵⁰ Uo. 5to; 6°. Ezt a kérdéskört lásd később.

⁵¹ A fordítási nehézségek miatt közlöm ezt a szakaszt: 7mo *Irrepsit talis abusos: Quod Conjuges Non Uniti violata fide invicem deserentes, hic aut alter eorum confugit ad Unitum Clerum, amplexaq. ideo solum Unione, ut aliud cum alio contrahere possit Matrimonium, datur statim facultas Deserenti ad secunda Vota transeundi; et Pars Deserta, seu innocens manet sine Matrimonio; De tollendis hujusmodi excessibus, fidefragiis, et praevaricationibus serios dari ordines.* Uo. 7mo. Ezt a kérdéskört szintén lásd később.

6) Saját joghatóság, amely a klérus vitáiban egyházi bíróságot jelölt meg első fokon.⁵²

Az ortodoxok 1773-as kérvénye aláíratos hangvétell, s legtöbbször aláíratosan kér, ezáltal tudomásul veszi túrt helyzetét. Szerzőinek meg sem fordul fejében a hivatalviselés, mint a bevett vallások tagjai számára kijáró alapjog említése. Ennek ellenére a kérvényezők két ponton érezhetően elmozdulnak a bevett vallások jogállása felé: a) az adómentesség kiterjesztésének és b) a házasságjogban a viszonyosság elve alkalmazásának igényében.

Más iratok alapján még az erdélyi görögkeletieket illető két fontos jogot sikerült föltárnom.

7) Jog a saját hitelvekhez.

Bár láttuk, hogy az erdélyi görögkeletiek alkotmányát túrt helyzetének megfelelően mindenkor a közigazgatás alkotta meg, de ennek a közigazgatásnak tekintettel kellett lennie a görögkeletiek saját tanításaira és kánonjogára.⁵³ Amikor 1777-ben az állam az erdélyi ortodoxok papszentelésének kérdését szabályozza, a javasolt intézkedések alapelveit az újszövetségi Szentírás⁵⁴ közkeletű és a görög szertartásúaknál is elfogadott értelmezéséből, a görög katekizmusból, 4. századi zsinatokon⁵⁵ elfogadott kánonokból vezette le.⁵⁶ Csak érdekességképpen jegyzem itt meg, hogy a közös görög gyökerek a görög katolikus püspököt meglehetősen tájékozottá tették a görögkeletiek ügyeiben is. Amikor az ügyet elindító Major erdélyi fogarasi püspök 1777-ben följelentette az

⁵² Uo. 9no.

⁵³ Bár a referens és előterjesztő Kees tanácsos mondataiból újra és újra kiderül, hogy egyértelműen a római katolikus álláspontot tekintette alapnak.

⁵⁴ Apostolok cselekedetei 8. rész 5.; 14-16. versek.

⁵⁵ Az előterjesztés hivatkozik az arles-i zsinat 13. kánonára; az antiochiai zsinat – amelynek döntéseit a görögkeleti és a római katolikus egyház hitbeli kérdésekben nem, csak egyházfegyelmielében ismeri el – 10. kánonára; a caesareai zsinat 14. kánonára; (latinosan) Epiphanius Cyprius, Aristinus, Basilius, Isidorus, Constantinus, Karmonopolus egyházatyákra és a görög egyház körében nagy tiszteletnek örvendő Balsamor és Zonaras magyarázókra.

⁵⁶ MOL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. máj. 14-i közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 529v-531v.

aradi görögkeleti püspököt, pontosan tudott hivatkozni azokra a kánonokra, melyek szerint a papszentelés nem méltósághoz vagy joghatósághoz fűződő, hanem felszentelési hatalom („*nicht potestas dignitatis aut jurisdictionis, sondern potestas ordinis seye*”). Ennek megfelelően az aradi püspök papszentelései Erdély területére nézve (tehát egyházmegyéje határain kívül) bár hatályosan („*Valide*”), de nem megengedetten („*licite*”) történtek.⁵⁷

8) A saját egyházszervezethez való jog.

Az erdélyi görögkeleti papszentelés kérdésének megoldására fölmerült a gondolat, hogy ezt az unitus vagy a római katolikus püspökre kellene ráruházni. Bár Kees tanácsos – katolikus szemszögből nézve – ezeket a szenteléseket érvényesnek („*Valide*”), de egyáltalán nem tanácsosnak nevezi. A nem unitus görög szertartásúak ezt azonnal a kölcsönösségi jogba vágó, vagy nem megengedett dolognak tekintenék („*jure reciproce tanquam illicita angesehen*”). Ez pedig bizonyára felháborodást („*Aufsehen*”) és elégedetlenséget szülne, és az ilyen módon ordinált papokat biztosan mint betolakodó idegen tanítókat kizárnak minden egyházi szolgálatból.

Fennállt tehát a veszély, hogy az erdélyi ortodoxok maguknak vindikálják a kölcsönösségi jogot, amely elméletileg csak a jogilag egyenlő bevett vallásokat illette meg Erdélyben.

A görögkeleti egyház alkotmánya szerint egy egyházi rend („rangfokozat”) érvényes ráruházása csak a magasabb rend hatalmából eredhet,⁵⁸ vagyis a hierarchikus rend érvényesül benne. Ezért szentelték föl Karlócán az erdélyi ortodox püspököket püspökségükbe való elmenetelük előtt.⁵⁹ Ilyen gond egyébként az unitus egyházban nem volt, hiszen a pápai felhatalmazás alapján itt rítusazonosság esetén püspök püspököt is felszentelhetett egy másik egyház számára. Ahogy ez történt Bradács munkácsi püspök esetében, akinek 1000 forint előleget utaltatott ki az

⁵⁷ Uo. 529r.

⁵⁸ *Gemäß der Kirchen Verfassung flüßet die gültige Ertheilung eines ordinis aus der potestate des höheren ordinis.*

⁵⁹ HHStA StRP 2667/1770 Az Egészségügyi Deputáció (sic!) 1770. júl. 20-ai előterjesztése cirk.: júl. 31., exp.: aug. 3.

udvar, hogy a Pápai Szék parancsa szerint Fogarasra tudjon menni, az ottani püspökhöz a hűségeskü („*Juramenti fidelitatis*”) letételére. Fogarasi fölszentelése után a munkácsi püspöknek Bécsbe kellett mennie, ahol ezt az előleget a rend szerint vissza is kellett fizetnie.⁶⁰ Major esetében miután az összes akadályok elhárultak és a római udvar is megerősítette püspökségét, Bécsben az udvari templomban Mária Terézia és József jelenlétében Bozsicskovics László körösi (svidnicai) püspök 1773. augusztus 23-án fényes szertartás közepette püspökké szentelte. A szertartásra külön válogatott énekeseket hoztak fel Erdélyből. Hasonló körülmények közt szentelték fel a szintén nemrégén kinevezett Bacsinszky András munkácsi püspököt is.⁶¹

A püspöki hatalom és tekintély jelképe a püspöki székhely („*residentia*”; „*residenz*”) és a székesegyház („*Cathedral Kirche*”), amely Erdélyben a görögkeletiek nagy sérelmére a püspök ide-oda helyezgetésével a korszak végéig nem épülhetett ki. Az előterjesztő görögkeleti esperesek ebben a kérdésben is „merészelik” magukat a többi valláshoz mérni. Véleményük szerint Erdélyben a többi vallás püspöke vagy szuperintendense mind állandó székhellyel („*fixam residentiam*”) rendelkezik.⁶² Korábban már volt róla szó, hogy az erdélyi ortodox püspökség székhelyéül kezdetben Brassó külvárosát, Bolgárszeget jelölték ki. Ezt követően a görögkeleti egyház Cyrillovich erdélyi nem unitus püspök székhelyének Resinár faluba való áthelyezését kérte.⁶³ Mária Terézia Bajtay püspök véleménye alapján az erdélyi nem unitus püspök lakóhelyét a jobban ellenőrizhető Nagyszebenbe helyezte át.⁶⁴

A megtört állapot egyéb megalázó helyzeteket is teremtett. A Habsburg-államhatalom, amely közigazgatási úton hozta létre, töltötte be és szabályozta az erdélyi görögkeleti püspökséget, nem volt hajlandó azt

⁶⁰ MOL A108 20. csomó 203r-v Gróf Blümegen 1772. jan. 21-i irata gróf Auersperghez.

⁶¹ I. Tóth 231. old.

⁶² EUK 1679:1773 Tárgy: Az összes nem unitus archidiaconus által benyújtott kérelem privilégiumaikban és immunitásaikban való megvédésüket kéri. 11mo.

⁶³ HHStA StRP 3982/1770 Bárány Bajtay erdélyi püspök nyilatkozata 1770. okt. 30-i keltezéssel (a többi adat hiányzik)

⁶⁴ HHStA StRP 4210/1770 az Erdélyi Kancellária nov. 25-i előterjesztése, cirk.: nov. 27., exp.: nov. 29.

saját művének elismerni. Cyrillovich püspök átruházó okleveleiben („*in denen Collationalien*”) például az Államtanácsban született döntés kihagyta az „*Episcopatus a Nobis institutum*” kifejezést. A szövegben ehelyett világosan ki kellett fejezni, hogy az uralkodónő *ex pura gratia* határozott úgy, hogy egy püspököt enged.⁶⁵

Mindent összevetve elmondhatjuk, hogy minden megaláztatása és hátratétele ellenére a görögkeleti vallás jogi helyzete a valódi megtörtenség volt. Az ortodoxia elkezdte magát a bevett vallásokhoz mérni, és magának a bevett vallások olyan jogait kérni, mint az egyenrangúság; kölcsönösség; autonómia; püspökének biztosított tekintély. Számuk, mozgalmak és cselekvésük ereje miatt a bécsi udvar is kénytelen volt valódi erdélyi vallásnak tekinteni, bár ennek bevallását az államhatalom minden lehető módon kerülni igyekezett.

Az eseménysort az erdélyi görögkeletiek alkotmányának kérdésköre felől vizsgálva ki kell térnünk az illír jogok kérdéskörére is. Az illírizmus fogalmának az erdélyi ortodoxia megítélésében is nagy szerepe volt. Ha az illírizmus egyenlő az ortodoxiával (ami a század első felében általánosnak tűnő felfogás), akkor az illír nemzet jogai az erdélyi románoknak is kijárnak, még inkább a bánági, Arad vidéki, zarándi és bihari románoknak, akik főle a karlócai metropolitának, az illír nemzet elismert fejének a joghatósága ténylegesen kiterjedt. Ha viszont az illír nemzet a szerb nemzettel és nem az ortodox vallással egyenlő, akkor az erdélyi unitusokat is miért ne lehetne – paralogiam – külön nemzetnek és nem csupán vallásnak tekinteni, és megfelelő politikai jogokkal ellátni? A kérdésben igen nagy bizonytalanság és homály uralkodott, amelyet – mint láttuk – a karlócai metropolita erdélyi jogérvényének elismertetésére is igyekezett kihasználni. A bihari vallási unió, majd az erdélyi események kapcsán Bartenstein bárónak, az Illír Udvari Bizottság elnökének és Koller bárónak, a Magyar Udvari Kancellária expedíciója akkori vezetőjének szemléletében az illír nemzet fogalma a szerb nemzettel való azonosítás felé mozdult el. A fogalmak tisztázásához sokban hozzájárult Koller 1755-ös nagy elaborátu-

⁶⁵ HHStA StRP 328/1770 Blümegentől került az Államtanácshoz. exp. 1770. jan. 28. Billet gróf Breunerhez. EUK 77:1770. „... *noverit idem Episcopus nominationem hanc merae Gratiae Nostrae Caesareo-Regiae esse symbolum.*”

ma, a „System in illyrischen Angelengenheiten” is.⁶⁶ Az erdélyi románság mindeközben mind szorosabb kapcsolatokat épített ki az illír nemzettel, és megismerte privilégiumait. Nenadovics metropolita a halmágyi ortodox papokat egyenesen kecsegtette az illír előjogokkal.⁶⁷ I. Tóth Zoltán feltételezi, hogy az ötvenes évek erdélyi népmozgalmi mögött – legalábbis az ortodox papság körében – az illír privilégiumok és szabadságok megszerzésének politikai reményiségei is megbújtak, és kimutatja, hogy ezek a remények a korszak végéig (1774-ig) elevenen éltek, melyet az is táplálhatott, hogy Eustatievici Demeter püspöki titkár állítólag román nyelvre lefordította és Râmnícben kiadta a szerb nemzeti privilégiumokat.⁶⁸ Tökéletesen egyetértek I. Tóth Zoltán megjegyzésével, hogy a bécsi udvar többoldali elkötelezettsége a rendiség, az illírismus és az unió felé bonyolult politikai képletet eredményezett az erdélyi románság irányában. Az illír jogok erdélyi érvényesülése a szatmári békével fémjelzett közjogi kompromisszum következtében eleve kizárt dolog volt, mert ez a jogkiterjesztés a románság ortodox részét kiemelte volna a császár által ünnepélyesen biztosított erdélyi alkotmány sorompói közül. Az illírismus felé való elkötelezettséget illetően elég megemlítenünk azokat a véleményeket, melyek szerint a katolikus vallásnak sokkal kevesebb félnivalója van a nem unitus görögöktől (értsd: vallásúaktól), mint a lutheránusoktól és a kalvinistáktól, valamint hogy mindössze a görögkeletiek nagy tömegeinek köszönhető, hogy a katolikus vallás Magyarországon az elnyomottságnak még abba az állapotába sem került, mint amit Erdélyben a fejedelemség időszakában kellett elszenvednie.⁶⁹ Korábban szoltam már a vallási és politikai elkötelezettségről az unió iránt, melyre halálos csapást mért volna az illír jogok megadásának lépése, mert ezek ereje messze felülmúlta az

⁶⁶ I. Tóth 200.; 400. old.

⁶⁷ I. Tóth 201. old. Nenadovich ígéretére: „*Vos igitur in quantum potestis opponite vos cum clementibus privilegiis nostris.*” (1751. július 11.) EUK 325: 1758. Idézi I. Tóth 400. old.

⁶⁸ I. Tóth 201; 400. old.

⁶⁹ I. Tóth 199. old. „... *die katholische Religion von den nichtunirten Griechen bei weitem nicht so viel, als von den Lutheranern und Calvinisten zu befürchten habe...*”; „*Man hat glaublich in Gegentheile ihrer grossen Menge zu zuschreiben, dass die katholische Religion in Ungarn nicht gänzlich, oder doch so, wie in Siebenbürgen, unter den daselbst erwählten Fürsten unterdrückt worden.*” – idézi I. Tóth 400. old.

unitusoknak a Lipót-féle diplomákban tett ígéreteket. Egyetértek I. Tóth Zoltánnak azokkal a megjegyzéseivel is, hogy az udvar nehéz helyzetbe került volna amiatt, mert az ortodoxiát másként kellett kezelnie a szerbeknél és másként a románoknál, sőt másként az erdélyi románoknál, mint a magyarországiaknál, valamint hogy az udvar többirányú elkötelezettsége nem engedte meg az erdélyi románság irányában folytatott egységes, következetes politikát.⁷⁰ Mint korábban láttuk, az Illír Deputáció elnöke, báró Koller is elismerte 1768-ban, hogy a Sophronius-féle vallási mozgalom idején az államhatalom különböző szerveit, sőt kifejezetten az udvari szerveket is megzavarták a görög rítusú nem unitus metropolita húzásai a játszmában, ami a hét éves háború katonailag kritikus időszaka mellett némiképpen gátolta a hatékony fellépést, és ismételten arra kényszerítette az udvari vezető elitet, hogy az egész uniós kérdéskör 1754-től bekövetkező változásait ismételten áttekintse.⁷¹

I. Tóth Zoltán megállapításait azonban az alátámasztás mellett némiképp pontosítani is szeretném. Az általam feltárt források alapján egyértelmű, hogy a görög szertartásúakkal szemben folytatott Habsburg birodalmi politika az egységes szempontrendszer szerint való elbírálás útján indult el. A látszólag szétfutó politikai szálak összefonásának letéteményese és egyben szinte mániákus szorgalmazója az a Koller Ferenc volt, aki már 1755-ben egy olyan szisztémában foglalta össze az illír ügyek természetét, mely megalapozta a későbbi Illír Regulamentumokat is.

A politikailag az orosz kapcsolat miatt is rendkívül veszélyes szerb befolyás kiterjesztésére válaszul az uniós munkálatok az Erdéllyel közvetlenül határos Bihar megyében és a váradi egyházmegyében is újból mozgásba lendültek. Ekkor lett elfogadottá I. Lipót rendeleteinek az az értelmezése, hogy ezek értelmében a görögkeleti püspököknek nincs joguk a katolikus püspök diócéziseiben utazgatni,⁷² és a szerb érseknek meglehetősen nyomatékosan kellett az aradi görögkeleti püspököt a vá-

⁷⁰ I. Tóth 201. old.

⁷¹ MOL A108 2. csomó 379r-385v Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárgy: az Illír Deputáció erdélyi hatásköre 380v

⁷² Hóman–Szekfü 446. old.

radi egyházmegyében az egyházi joghatóság gyakorlásának beszüntetésére kényszerítette.⁷³ Az 1695-ös illír diplomában említett IV. lateráni zsinat azon elvét, hogy ugyanazon a területen nem érvényesülhet több püspöki joghatóság, az államhatalom ezek után a görög szertartású unitus és nem unitus püspökökre értelmezte. Az új váradi püspök, a barokk püspöki palotát építtető báró Patachich Ádám megint megfordította az oláhságot: jezsuita missziókat hozott be, bazilita monostort alapított, évi 8–10.000 forintot költött az egyesült papságra, 2000 forintot az oláh iskolákra, sőt az uniált plébániák kegyúri terheit is magára vállalta, úgyhogy 1765-ben már ismét 94 egyesült plébániája volt.⁷⁴ Sajátos körülmény, hogy a változások pont addigra értek be, mire Erdélyben a görögkeletiekkel szemben kezdett türelmi politika teljesen más helyzetet alakított ki. A törekvés azonban a magyarországi uniós politikában bekövetkezett változások hatására megvolt arra, hogy az egy terület–egy püspök elvet Erdélyre is ismételten alkalmazták. Novakovich készülő lemondása kapcsán megszólalt az erdélyi unitus püspök is. Rednik az összes ortodoxok feletti lelki főséget magának kérte, és a dévai esperest szerette volna proto-archidiaconusi (főesperesi) címmel kineveztetni, unitus teológust téve melléje a balázsfalvi baziliták közül.⁷⁵

Bár nem találtam annak nyomát, hogy Rednik javaslata komoly megfontolás tárgyává lett volna az udvarban,⁷⁶ báró Koller 1768-ban kimondta az erdélyi uniós politika egyik kulcsfontosságú alapelvét, mint amelyből számos dolog levezethető. Hogy nevezetesen a Magyar Királyságban és csatolt részeiben letelepedett illír nem unitus klérusnak és népnek legkegyelmesebben adományozott privilégiumok az Erdélyben található nem unitusoknak éppen nem adományoztatnak oda („*nicht*

⁷³ MOL A108 2. csomó 379r-385v Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárgy: az Illír Deputáció erdélyi hatásköre 380v-381r.

⁷⁴ Hóman–Szekfü IV. 447. old.

⁷⁵ EUK 476:1768 – idézi I. TÓTH 227. old. A görög szertartású unitus és nem unitus püspöki hatalommal kapcsolatos intézkedéseket lásd később.

⁷⁶ Sőt ellenkezőleg, inkább a nem unitus néppel és klérussal szembeni békés magatartásra szólították föl magát a püspököt és alárendeltjeit is – EUK 1768:423 a Rednik püspökhöz intézett 1768. október 24-i dekrétum.

zu staten kommen”), következésképpen ezek nem viselhetik hasonlóan magukat azokhoz, és nem is kerülhetnek a Magyar Királyságban és kapcsolt részeiben található nem unitusokkal egy számos aggodalmat keltő hivatali nexusba sem.⁷⁷ 1774-ben pedig az 1770-es Illír Regulamentum (és számos más hasonló, közelebből nem részletezett üdvös intézkedés) legfőbb eredményének azt tartotta, hogy a Magyarországon és kapcsolt részeiben lévő görög rítusú nem unitus klérus a szükséges korlátok közé helyeztetett. Ehhez még hozzáfűzte, hogy az Illír Deputáció hatásköre szerint igyekezett is ezt a papságot minden szempontból ezek között a korlátok között megtartani, így tehát erről az oldalról nem kell semmitől sem tartani.⁷⁸ Vagyis a bécsi udvar illír politikájának egyik rendkívül fontos célja volt, hogy az erdélyi görög szertartásúakat érintő valláspolitikájában szabad kezet nyerjen.

Miben foglalható össze az erdélyi románság példáján bemutatkozó kisebbségpolitika és kisebbségi jogok kérdésköre a tereziánus évtizedekben (1740–1780 között)? Mária Terézia elődeitől örökölt egy olyan uniós politikát, amely a láthatóan nagy tömegű erdélyi románság társadalmi felemelésével a rendi nemzetek jövőendő ellensúlyát igyekezett magának kinevelni. A Habsburg-államhatalom az erdélyi románság vallási uniójával a politikailag lojálisnak ítélt katolikus rendek súlyát kívánta erősíteni az Erdélyben mindvégig erősen protestáns többségű rendi nemzetekkel szemben. Ennek a politikának a fiktív unió teljes összeomlásával teljesen új körülmények között kellett érvényesülnie. Az időszak erdélyi vallási uniós politikájának legfontosabb mozgatórugói a vallási és az államérdek voltak. Az igazi államérdek azonban nem lehet ellentétes a vallás érdekével. Az ország felvirágoztatását szolgáló reformok keresztülvitelét a bécsi udvar szerint elsődlegesen a katolikusok csekély politikai súlya és a nem katolikusok túlsúlya akadályozta. A katolikusok számaránya megnövelésének legkönnyebben járható útja az erdélyi népesség túlnyomó részét kitevő románok uniált vallásra való térítése volt, illetve megtartásuk ezen a

⁷⁷ MOL A108 2. csomó 379r-385v Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárgy: az Illír Deputáció erdélyi hatásköre 384v-385r.

⁷⁸ MOL A98 7. csomó 218r-223v Az Illír Deputáció elnökének 1774. okt. 1-jei véleménye („*Wohlmeynung*”) 221r.

valláson. Erdély politikai közegében csak az olyan uniós politika lehetett volna hatékony, amelyet egy a központ iránt feltétlenül lojális, a katolikus érdekek iránt elkötelezett, tehetséges gubernátor tart kézben, koordinál, s amelyet igazából összefüggésében egyedül ő ismer, de ilyet a bécsi udvar nehezen talált. A több-kevesebb sikerrel alkalmazott támogató politika ambiciózus és tehetséges román egyháziak kezében mégis lehetőséget adott a román nemzeteszmé kifejlődésének, amelynek fő oszlopait Micu-Klein püspök 1744-es bukása után a tanítványai köréből szerveződő következő generáció is vallotta, sőt bizonyos elemeit még az államhatárlommal szemben is érvényesítette. Az állami uniós politika mozgásterét többé-kevésbé meghatározta az erdélyi unitus és a görögkeleti vallás alkotmánya. Az erdélyi görögkeletieknek állami elismertetésüket és túrt közjogi státusukat csak két nagy vallási mozgalom árán sikerült az 1760-as évek elejére kiharcolniuk. Az erdélyi uniós politika berendezkedését nagyban meghatározták az 1762-ig tartó átmeneti időszak engedményei és rendelkezései, bár a későbbiekben a bécsi udvar nagyban törekedett az engedmények visszavonására. Az erdélyi görögkeletiek alkotmánya négy tényező sajátos keverékének tekinthető. Az oroszok felé tett diplomáciai gesztusnak. A szerb befolyás visszaszorítására alkalmazott divide et impera elvnek, aminek következtében a bécsi udvar illír politikájának egyik rendkívül fontos célja lett, hogy a szerb egyházi befolyás visszaszorításával az erdélyi görög szertartásúakat érintő valláspolitikájában szabad kezét nyerjen. Az erdélyi román nép keleti típusú, „nyugtalanásra hajlamos” lelki alkatának, amelyet a tartomány békéje és az államérdek miatt a bécsi sem hagyhatott figyelmen kívül. Bár az erdélyi görög szertartású felekezetek alkotmánya jelentős részben az állami szervek által az uralkodónó szándékai szerint kiadott szabályozások voltak, ezek a szabályozások gyakran kényszerpályáknak és nem szeretett „kisebbik rossz” politika eredményeinek tekinthetők. Ha mérlegre tesszük az erdélyi románság példáján mutatkozó kisebbségpolitikát, úgy találjuk, hogy az az állami hatalomkoncentrációt és Erdély vallási és a rendi jogokon ütött réssel társadalmi egységesítését szolgálta volna, de végső soron a korábbi-nál több széttagoltságot eredményezett, és nem tudta útját állni a görögkeletiek lassú jogi öntudatosodásának sem, mely a 70-es évek kérelmeiben már egyértelműen testet öltött.

KRITIKA

Tutuskó Ágnes

Mazurok Oleg. Szabó Oreszt könyve a magyar oroszokról Ungvár, 2011

Oleg Mazurok. Oreszt Szabov ta joho kniha pro uhorszkih rusziniv. Uzhgorod: Vidavnictvo Karpatszka Vezsa, 2011., 480 oldal

A soknemzetiségű Magyarország területén élő ruszinok múltját dolgozza fel Szabó Oreszt *A magyar oroszokról (Ruthének)* című monográfiájában, történeti, művelődéstörténeti, gazdasági, néprajzi és statisztikai szempontok figyelembevételével. Örvendetes hír, hogy az 1913-ban a Nemzetiségi Ismertető Könyvtár kiadásában, Budapesten megjelent mű a mai ukrán történetírásban is tanulmányozás tárgyává vált. Mazurok Oleg többek között az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar történelem és európai integráció tanszék diákjainak ajánlja könyvét. Szabó Oreszt (1867–1944?) Kövesligeten (ma Дпавово) született, ruszin-magyar vegyes családba. A jogi diploma megszerzése után főispáni titkárként helyezkedett el Bereg vármegyében. 1902-ben a Magyarországi Görög Katolikusok Egyesületének elnöke lett. 1913-tól kezdve a Belügy-minisztériumban dolgozott mint miniszteri titkár. 1918 decemberében Ruténföld központi kormánybiztosává nevezték ki. Fő művei: *A magyar oroszokról.* (Ruthének.), Budapest, 1913; *Ruszinföld autonómiájáról,* Budapest, 1939.

Mazurok részletesen tanulmányozta a Szabó Oreszt személyéről szóló orosz nyelvű szakirodalmat. Megjegyezte, hogy az 1939 utáni történetírásban kevés szó esik róla mint társadalom-politikai vezetőről. Pop Iván 2001-ben megjelent „Енциклопедія Подкарпатської Руси” című munkájából idéz bibliográfiai adatokat. Tanulmányozta Paul Robert Magocsi „Формування національної самосвідомості:

Підкарпатська Русь (1848–1948)” című művét, de itt nem talált új információt Szabó Oreszt személyével kapcsolatban. A legtöbb anyagot Puskás András 2006-ban megjelent „Цивілізація или варварство Закарпаття 1918–1945” című könyvéből gyűjtötte össze. Puskás András (1923–2010) a Nagyszőlősi járásban lévő Magyarkomját (ма Великі Ком’яти) községben született. Kutatásai Magyarország második világháború alatti történetével voltak kapcsolatosak. Szabó Oresztet magyar irányultságú ruszinofilként jelölte meg. Mazurok szerint Puskás egyes események értékelésénél a szovjet történetírást vette alapul. Úgy véli, hogy hiányzik nála a modernkori történetírásra jellemző szemléletmód. Kolomic Iván a „Соціально-економічні відносини і суспільні рухи в Закарпатті во другій половині XIX століття” című monográfiájában tett kijelentéseinek megismétlését véli felfedezni Puskásnál, annak ellenére, hogy a két mű megjelenése között eltelt majdnem fél évszázad. Mazurok számára érthetetlen, hogy a XXI. században egy kárpátaljai születésű, magyarul beszélő történész hogyan tudott megírni egy művet a szovjet történetírásra jellemző szemlélettel.

A könyv előszavában Mazurok Oleg röviden vázolja az „ukrán Kárpátok” XIX. század végi és XX. század eleji történetét. Az „ukrán Kárpátok” elnevezés alatt Északkelet-Magyarország négy vármegyéjét értette (Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa). A szovjet történetírókkal ellentétben Mazurok szerint a vidék dualizmus kori gazdasági szerkezetében történtek pozitív változások, mivel a régió gazdasági elmaradottsága ellenére az adott időszakban a városok egyre inkább a szellemi és anyagi kultúra központjaivá váltak. Ismeretes, hogy 1890-ben a lakosság 78%-a dolgozott mezőgazdaságban, 1910-ban már csak 71%. Az ipari népesség aránya pedig 7,8%-ról 11%-ra növekedett. Ám továbbra is Magyarország „legelmaradottabb sarkaként” emlegeti a területet. A gazdasági kérdés megvitatásánál mindenképp érdemes lett volna elemeznie Egán Ede Hegyvidéki Akcióját, amely a kárpátaljai ruszin nép gazdasági, szociális és kulturális felemelésére irányult. Zsatkovics Kálmán György *A magyarországi oroszok etnográfiai magánrajza* című kéziratának tárgyalásakor tesz említést a gazdasági programról, ugyanis itt a szerző ismertette a Hegyvidéki Akciót. Ám az akció során elért eredményekről nem találunk utalást.

A magyarországi lakosság nemzetiségi összetételét különlegesen bonyolult kérdésként említi meg. Szerinte itt ahány szerző, annyi gondolat. Felhasználja a magyar statisztika 1900-as, valamint 1910-es népszámlálásra vonatkozó adatait. Statisztikai adatok alapján kimutatta, hogy a helyi városi lakosság 60%-a magyarul beszélt, 24%-a ukránul, 11%-a németül. A nemzetiségi kérdés tárgyalásánál nem hivatkozik magyar nyelvű szakirodalomra. Szerinte a nemzetiségi hovatartozást legjobban a vallás alapján lehet eldönteni.

A szerző hiányolja, hogy a szovjet történetírásban nem volt egységes vélemény Kárpátalja lakosságának írástudásáról. Egyes szerzők 80-90%-os írástudatlanságról beszéltek. Mazurok statisztikai adatok alapján kimutatta, hogy ez az arány nem felelt meg a valóságnak. A magyar kormány denacionalizációs politikáját véli felfedezni a vidéken, amely főként az oktatás területén volt érezhető. A szovjet és ukrán történészekkel ellentétben Mazurok nem ír erőszakos magyarosításról az adott korszakban.

Mazurok kitér arra is, hogy miképp jellemezték a galíciaiak Északkelet-Magyarország vármegyéinek politikai és társadalmi fejlődését a dualizmus korszakában. Szerinte az orosz és az ukrán történészek nem voltak tisztában a Magyar Királyság szociális-gazdasági és politikai kapcsolataival. Az 1800-as évek végén a Kelet-Galíciából származó polgári aktivista, Petrusevics Iván látogatást tett a vidéken. Visszaemlékezésében leírja, hogy a helyi intelligenciát a papság és a tanárok képviselték, akik a polgári életben passzívnak bizonyultak, és közömbösek voltak a nép érdekei iránt. Kritizálja őket magyar irányultságuk miatt. Petrusevics megjegyezte, hogy a helyi egyszerű nép még 100 év múlva sem fog elmagyarosodni.

Mint ismeretes, Szabó Oreszt könyvének megírásához felhasználta Zsatkovics Kálmán György *A magyarországi oroszok etnográfiai magánrajza* című művét, Lehoczky Tivadar *Bereg vármegye monográfiája* és Hodinka Antal *A munkácsi görög katolikus püspökség története* című művét. Mazurok a terjedelmes előszót követően bemutatja Zsatkovics, Lehoczky és Hodinka életművét. *A magyar oroszokról* című mű eredeti kiadása mellett a magyarul nem tudó olvasók részére közreadja a monográfia ukrán nyelvű referátumát. Tehát a könyv mind a magyar, mind pedig az ukrán olvasók részére hasznos lehet.

Mazurok Olegnek több műve jelent meg Zsatkovicsról. Úgy véli, hogy a magyar olvasók keveset tudnak róla. A sokoldalú személyiség aktív szerepet töltött be a vidék társadalmi életében a 20. század elején. Értékesnek tartja Lehoczky Tivadar történelmi örökségét, amely 11 monográfiából és 300 tanulmányból áll össze. Az említett négy vármegyén kívül éltek még ruszinok Sáros, Zemplén és Szepes vármegyében is. Az itteni ruszinokra vonatkozó adatokat Szémán István eperjesi főgimnáziumi tanár bocsátotta Szabó Oreszt rendelkezésére.

A könyvben közli Pavlo Jáckó recenzióját Szabó Oreszt könyvről, amely a Подкарпатська Русь 1926. évi számában jelent meg. Jackó Pavlo (1886–1938) – pedagógus, kárpátaljai oktatási szakértő, valamint a „Подкарпатська Русь” folyóirat társszerkesztője volt. A pedagógus értékes tartalmú monográfiának tünteti fel Szabó Oreszt művét. Úgy véli, hogy a ruszinokról még orosz nyelven sem jelent meg ilyen átfogó kiadvány.

Általában az ukrán történészek számára körülményes a magyar nyelvű forrás felhasználása kutatásaikhoz, elsősorban a nyelvi korlátok miatt. Tehát mindenképp előrelépésnek tekinthető, hogy száz év elmúltával Szabó Oreszt könyve ukránra lefordítva elérhető vált a magyarul nem tudó kárpátaljai és ukrainai olvasó számára. Az ukrán történetírásban megszokott módon, a kor történelmi hitelességének nem megfelelően használják a „Закарпаття” („Zákárpáttyá”: „Kárpáton túli terület”) fogalmát, mint toponímiát. Jellemző, hogy a XIX. század végi és XX. század eleji „Kárpátalja” fogalmával kapcsolatban pontatlanul fogalmaznak. Mazurok Oleg a jelenlegi Kárpátaljának nevezett területet, a történelmi Magyarország négy északkeleti vármegyéjét helytelenül „Zákárpáttyáként” emlegeti, és úgy tünteti fel, mintha már akkor ukrán föld lett volna.

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok

Euroszepticismus – EU-csatlakozás előtt és után lengyel, bolgár és horvát politikai minták példáján

Beischl, Martin: Euroszeptizismus vor und nach dem EU-Beitritt: Mittelost- und südosteuropäische Parteien im Vergleich. = Südosteuropa. 60. Jg. 2012. No. 2. 167–192. p.

Ha a nyugati közvélemény enyhén meglepődött (Brüsszel talán kevésbé), amikor a 2004. évi keleti bővítés végakkordjaiba több országból máris beleszövődött az euroszeptikus retorika, akkor csupán nem érzékelte az EU-csatlakozási folyamat során már megjelenő félelmek, aggályok megfogalmazását. Ezeket a tárgyalások és egyeztetések protokollja nyilvánvalóan elfedte. Igazából azonban számítani lehetett volna arra, hogy a rendszerváltó országok első, euforikus Európa-lelkesedése fokról fokra megkopik az átalakítási folyamatban előtérbe kerülő konkrét feltételek és elvárások ismeretében, különösen a gazdaság átalakításával kapcsolatban, ahogy a diktatúrák végső erőfeszítésével fenntartott, szerény színvonalú szociális létbiztonság menthetetlenül szétcsúszott. E tekintetben okkal váltak közönyössé az uniósintű politizálás iránt az átalakulásban vesztes tömegek és kritikussá egyes véleményformálók. Az elit egy része viszont az integráció jogi, politikai feltételrendszerét nem feltétlen tudta és tudja, nem akármely elemében kívánta és kívánja máig elfogadni. EU-státusba kerülve pedig Brüsszel akár az új „elnyomó” képében is megjelenhetett.

1. Motivika, tipológia

Az elemzés három kiragadott közép-kelet-, illetve délkelet-európai térrontra, egyszersmind a példákkal képviselt különböző bővítési időszakokra vetítve vizsgálja az átalakuló régió elitcsoportjainak euroszeptikus

válaszait a zökkenőkre. Széles szakirodalmi bázisra támaszkodva pártmozgalmakat jellemez, típusokat ragad meg és hely- (politikai előzmény-, politikai környezet-, politikai kultúra-), illetőleg bővítési időszak-függő változatokat különít el. Elindulásképpen (P. Kopecký, illetve C. Mudde nyomán) pontosít az Európa- (Unió-) ellenes kategória (az integráció merev elutasítása) és – az elvi igenlés mellett – a feltételrendszer, a szisztéma elemei, vagy éppen az időzítés, az ütem ellenzése között. E megkülönböztetés szerint számol euroellenes (eurofób) és euroszeptikus (önmagában eurofil), esetleg „eurorealista” alapállásokkal, melyek fogalmisága gyakran tévesen keveredik és cserélődik össze egymással. Az „eurorealizmussal” rokon a „szkepszis” utilitarista dimenziója (ráfordítás–haszon mérleg). A politikai dimenzióban főként a nemzeti identitás, szuverenitás kérdése lép előtérbe. Értékorientált dimenzióban mozog az erkölcsi és normatív kérdések köre.

Euroellenes mozgalomként jelentkezett már jóval a csatlakozás (2004) előtt a 2007-re le is tűnt, keresztény-nemzeti arculatú *Lengyel Családok Ligája* (LPR), továbbá a roma és török kisebbséggel szemben kirekesztő, bulgáriai szélsőjobb *Ataka*, amely Törökország csatlakozási törekvéseinek is harcos ellenzéke. A három vizsgált ország viszonylatában összesen ez a két szélsőséges párt sorolható az euroellenes (eurofób) kategóriába. Parlamenti erőként és az európai grémiumokba bejutva is kifejtik nézeteiket, propagandájukat terjesztik. A bemutatott többi kritikus formáció a „szkeptikus” kategóriát példázza, azaz: alapjában véve afféle, kisebb-nagyobb mértékben „nyűgös” eurofil (!) népséggel van dolgunk. Ez egészen más kép, mint ha kiterjedt Európa- vagy EU-ellenességről lenne szó.

A lengyel euroszeptikusok zömmel előbb a 2007-ben már szintén elsüllyedt, parasztpárt jellegű, populista *Önvédelem* (SO) zászlaja alá sorakoztak, majd a Kaczyński fivérek által fémjelzett *Jog és Igazságosság* (PiS) tagságát, illetve szimpatizánskörét gyarapították. Ez utóbbi, 2005–2207 között vezető kormányerő lévén, nem kevés nehéz órát szerzett Brüsszelnek és Strassbourgnak. (Súlyához mért európai pozíciók Lengyelországnak, hazai jogrend primátusa, teljes szuverenitás, külföldiek földvásárlása stb.) A lengyel EU-ellenzék, eurofób erőkkkel bővülve, a P. Taggart és A. Szczerbiak által definiált „éles szembenállás” (*open contestation*) megtestesítőjének számíthat.

A 2007. évi bővítéssel Eu-tagállammá vált Bulgária a populista *Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért* (GERB), valamint a régebbi, de csekélyebb súlyú *Demokraták az Erős Bulgáriáért* égisze alatt jelezte szuverenitás-elvű, mérsékelten szkeptikus alternatíváját. Bolgár viszonylatban éles ütközéspontok voltak a csatlakozás körül: a közös adópolitika, a kozloduji atomerőmű lekapcsolása, a szabad munkamigráció, és – a honi etnikai nyúlvány kapcsán – a török csatlakoztatás kérdése. A GERB rövidítés a nemzeti identitásféltés emblémaszava lett a maga 'címer' jelentésű közszó-megfeleelője révén. Bulgáriában P. Taggart és A. Szczerbiak értelmében a „limitált szembenállás” (*limited contestation*) típusa érvényesül.

A csatlakozással 2013-ra várományos Horvátország társadalmában hosszú időn keresztül izlelgethette az EU-integrációs perspektívát, de el is unhatta a várakozást. A nemzeti-fundamentalista Tudjman-éra elég sok füstöt fújt el nyugatra, így az ország megtartóztathatta magát további eurofób érzelmektől. Az „elhúzódo szembenállás” (*constrained contestation*) viszont nem szűkölködik szkepszisben, és várakozása közepes. A nem különösebben nagy súlyú *Horvát Parasztpárt* (HSS) a nemzeti identitást és a horvát vidék erőtartálékait félti a globalizációtól (12 éves tilalom a külföldiek földvásárlására). Regionális színárnyalatot képvisel a *Szlavónia és Baranya Demokratikus Közössége* (HDSSB). A *Horvát Jogok Pártja* (HSP) valamikor szélsőséges formációként indult, de 2003-ban profilt módosított, és oldalhajtásával – *Horvát Jogok Pártja dr. Ante Starčević* – együtt bővíti a szkeptikus kört. Előbbi az integrációfolyamat kapcsán szeretné kizárni a jugoszláv összállam esetleges feltámadását, utóbbi „realista” szemmel tekint az EU pénzügyi válságára, s inkább tovább halasztaná a kitűzött csatlakozást.

2. Az EU-ellenzék erőpotenciálja

A minták politikai súlyát a vizsgált országokon belül a szóban forgó pártok élettartama és választási sikerei jelzik. A tanulmány eredménysszázalékokat jelző táblázatokkal illusztrál. Lengyelországban az ellenzék elég magas értéken: 2005–2007 között a közel 50%-os érték irányába kilendülve, mint előtte, 2007 után is ca. 30%-on áll. A meghatározó hányad a

PiS-hez köthető, amely a jelzett három évben, radikális koalíciós partnereivel együtt az újdonsült tagállam „renitens” nemzeti kormányát adta. A PiS ezt a 30%-ot azóta egymaga képviseli, ellenzékben. Még magasabb értékre futott fel az ellenzék Bulgáriában: a 2009-es választásokon – a friss erejű és kormányerővé lett GERB-nek köszönhetően (egymagában 40% eredménnyel) – 56%-ig jutott. Most, a ciklus vége előtt aktuális mérések nem állnak rendelkezésre. Horvátország egyelőre szerényen húzódik meg a háttérben a maga, 2003 óta csökkenő 14–13–12%-ával. (Utolsó adat: 2011.) De legkésőbb a 2013-ra kitűzött csatlakozás pillanatától nyilván növekedés várható.

Az országoként eléggé eltérő értékek és időbeli tendenciák világosan jelzik: az EU-ellenzék erőnléte a vonatkozó mintákon messze nem egyöntetű, és egyedenként pedig önmagában hullámzó. A lengyel és a bolgár példában közös a taggá válás pillanatában mutatkozó növekedés; kérdés: véletlen-e ez így, vagy szükségszerű. A politikai tartalmakban közös az identitás-, szuverenitás- és mentalitás-kérdések sora, ezek nyomtatéka viszont már változó: lengyel–bolgár vonatkozásban részben a nyílt szembenállásig jut el, horvát viszonylatban ellenben csak mérsékelt ellenzéki ségre futja belőle.

3. Nemzeti, strukturális, környezeti adottságok

Az ellenzéki magatartás erőnléte, motivikája nyilvánvalóan függ a helyi környezet történeti örökségtartalmától, nemzeti önfelfogásától, politikai kultúrájától. De beleszól mindebbe a pártstruktúrák, a jól-rosszul kialakított választási rendszer, a választói magatartás adott jellegzetessége is. Az évszázados elnyomatás emlékezete, tudata például meghatározó a nemzeti érzékenység szempontjából, és melyik kelet-közép- és délkelet-európai nemzetet nem sújtotta ez az átok? A nagyjában a 20. századra elért, de a szovjet blokk keretében újra elveszített függetlenség fragmentált nemzeti politikai gyakorlatának sok kezdetlegessége kísért minden EU-integrációs igyekezet közepette (populista, fundamentalista örökségek, politikai gondolkodás megállapodatlansága). Ezeket a

kontextusokat hosszan lehetne elemezni; a tanulmány, rövid formában ugyan, de próbálkozik is ezzel.

Mennyire általánosíthatók a három országminta alapján levont következtetések? További országok behelyettesítése bizonyára még többet mondana, szilárdabb következtetésekre vezethetne.

Komáromi Sándor

Kategóriák az elemzésben és a gyakorlatban: gondolatok az európai muszlimok vizsgálatával kapcsolatban

Brubaker, Rogers: Categories of analysis and categories of practice: a note on the study of Muslims in European countries of immigration = Ethnic and Racial Studies, Vol. 36, 2013, No. 1, 1–8. p.

A cikk kritikus szemmel vizsgálja a muzulmánok tanulmányozását a bevándorlás által érintett európai országokban. A „muszlim” fogalom egyaránt lehet elemzési kategória és bizonyos társadalmi, politikai és vallási gyakorlatokat jelölő, egyre inkább vitatott gyűjtőfogalom. A szerző felhívja a kutatók figyelmét, hogy a „muszlim” kategória használata a jelenleginél nagyobb körütekintést kíván.

Az elmúlt években egyre nagyobb lett az érdeklődés a vallás iránt a nemzetiségi, faji kérdéseket és a nacionalizmust kutató hallgatók körében. Ez a fellendülés a témában megjelenő tudományos publikációk számában is erősen megmutatkozik. Nem meglepő, hogy ezen cikkek jelentős hányada az Európában élő muzulmánokat teszi vizsgálat tárgyává. A gyakorlatban a „muszlim” kategória azonosulásra és a muszlim közösség tagjainak azonosítására használatos. Mint az azonosítással kapcsolatos kategóriák esetében mindig, az azonosulás és a mások által történő azonosítás szorosan összefügg egymással.

Az elmúlt évtized során lényeges elmozdulás volt érzékelhető a bevándorló háttérből érkező lakosság azonosításában. Észak- és Nyugat-Európában a lakosság azon csoportjait, akiket korábban aszerint neveztek meg, hogy mely országból, régióból érkeztek vagy milyen társadalmi-gaz-

dasági, demográfiai, jogi vagy faji kategóriát képviseltek, egyre inkább valóságuk alapján kezdte azonosítani a társadalom, méghozzá muszlimokként. Ez az eltolódás megjelent a politikában, a közigazgatásban, a médiában, a tudományos kutatásban és a hétköznapi életben is. A változás kis részben az azonosulásban bekövetkezett módosulást követte, de a vendégmunkások „muszlimmá” alakulása elsősorban mégsem ennek tudható be. Ez a diskurzusbeli eltolódás már jóval a 2011. szeptemberi események előtt elkezdődött – köszönhetően az iszlám erősödő nyilvános jelenlétének és az iszlám elismerését már negyed évszázada követelő hangoknak.

Az azonosulások egy bizonyos csoportja a mások általi azonosításra adott reakcióként alakul ki, különösen akkor, ha a mások általi azonosítás erősen megbélyegző értelmű. Vannak, akiket a muszlimként való megbélyegzés a mindennapi életben arra ösztönöz, hogy reaktív módon felvállalják muszlim azonosságukat, és újra értékkel töltsék meg azt, amit mások degradáltak. A muszlim azonosság vállalása azonban azt is jelenti, hogy a muszlim kollektíva által mondott vagy cselekedett dolgokért is felelősséget kell vállalni mások előtt. Ez sokakat vagy arra indít, hogy még hangsúlyosabban felvállalják muszlim azonosságukat, vagy arra, hogy önmagukat „világi” vagy „kulturális” muszlimokként határozzák meg.

A muszlimokat azonban nemcsak a nem-muszlimok készítetik állásfoglalásra azonosságukkal kapcsolatban, hanem a többi muszlim is. Ezek a muszlimok élhetnek az illető közvetlen környezetében (családtagok), de lehetnek egészen távoli személyek (vallási vezetők, újságírók, muszlim tudósok stb.) is. Mindezek hatására a „muszlim” lét kategóriájával való azonosulás egyre inkább tudatos döntés eredménye, mint automatikus örökség. Mint ilyen, határozottan meg is tagadható, ez azonban egyelőre nem jellemző.

Muzulmán többségű kontextusokban a „muszlim” azonosulás és azonosítás sokáig magától értetődő volt, ez azonban megváltozott a muszlim világból történő tömeges elvándorlással. De a muszlim világban belül is megszakadt a folytonosság a globalizáció, a nyugati életstílus térnyerése, a családi szerkezet és az oktatási rendszer megváltozása, valamint az új vallási kommunikációs módszerek és a különböző vallási mozgalmak felbukkanása nyomán. A fenti tényezők mind nagyobb teret

engedtek a vallásosság egyéni megélésének és az iszlám objektifikációjának, azaz tárgyként való szemléletének.

Ezek a folyamatok, amelyek a muzulmán többségű kontextusokban is nyilvánvalóak, még erőteljesebbek a nyugati bevándorlási célországokban. A muszlim bevándorlók gyermekeiben és unokaiban – erős kulturális és intézményi muszlim háttér nélkül – már nehezen fejlődik ki az automatikus muszlim azonosulás. A bevándorló családok különösen nagy harcot vívnak magukkal az iszlám értelmezését és a jó muszlim fogalmának meghatározását illetően.

A családon kívül a bevándorló szülők leszármazottai hatalmas mennyiségű, muszlim és nem-muszlim szereplőktől származó iszlámmal kapcsolatos diskurzussal találják magukat szembe. Ezen fiatalok világában az iszlám már nem sziklaszilárd kulturális, társadalmi és vallási közvetítő közeg, hanem örökös vita és párbeszéd tárgya. A „muszlim” kategóriával nem lehet automatikusan azonosulni: csak tudatosan lehet mellette állást foglalni.

Jóllehet az elemzésben és a gyakorlatban használt kategóriákat érdemes megkülönböztetni, gyakran elmosódik a határvonal közöttük. Pedig a kutatók nemcsak leírták a bevándorló lakosság muszlimmá válásának folyamatát, hanem hozzá is járultak ahhoz. Ha valaki elemzése tárgyaként a muszlimokat jelöli meg, ezáltal máris a vallásos meggyőződésekre és a vallásosságra irányítja a figyelmet, illetve arra, hogy a vizsgált lakosság vallásosság tekintetében eltér a társadalom többi részétől. Ezáltal előtérbe kerül a vallás mint viszonyítási keret, és háttérbe szorít más, esetleg relevánsabb kereteket. Az Európában élő muszlimok valóban sok szempontból hátrányos helyzetűek, de nem elsősorban mint muszlimok. A vallás tagadhatatlanul fontos sok muzulmán számára, de még a magukat muzulmánként vallók sem mindig vagy kizárólag muszlimként azonosítják magukat.

A muszlimok és az iszlám társadalomtudományi kutatásában számos egymással versengő publikus reprezentációja van e két fogalomnak, ezért nagyon fontos, hogy a kutatók átgondoltan használják és kritikusan szemléljék e kategóriákat. Hangsúlyozniuk kell, hogy a „muszlimok” nem homogén csoportot, hanem heterogén kategóriát alkotnak. Ily módon lehet a „muszlimok” kategóriája valóban az elemzés tárgya és nem csupán eszköze.

Pethő-Szirmai Judit

Úton Európa felé? – A 2012. évi szerbiai választások mérlege

Van Meurs, Wim: *Serben und andere Europäer: Nach den Mai-Wahlen 2012.*
= *Südosteuropa Mitteilungen*. 52. Jg. 2012. No. 4. 15–31. p.

A 2012 májusában tartott parlamenti választások, az egyidejű (előrehozott) köztársaságielnök-választással egyetemben újra szoros eredményt hoztak a „nyugatos” Tadić (Demokrata Párt, DS) és Tomislav Nikolić (Szerb Haladó Párt, SNS) között, csak fordított előjellel. A versenyt az előzetes várakozásokkal szemben most – néhány százalék szavazatkülönbséggel – a 2008-ban a radikálisokból (SRS) kivált, mérsékelt nacionalista Nikolić nyerte meg. A két párt és a két személyiség versengésének tétje a Koszovó-témával és a háborús bűnösök ügyével fékezett EU-közeledés további folytatódása vagy megtorpanása volt. A nyugati sajtó meg is riadt Nikolić győzelme hallatán, de lehiggadva már nem látták annyira súlyosnak a helyzetet. Sokan úgy vélték: a váltás belesimul az időszak tágabb konzervativista tendenciájába (Franciaország, Görögország stb.), továbbá hogy a pénzügyi válságával küzdő Európa sem bánná, ha a bővítési téma esetleg egy darabig szünetelne. Egyes kommentátorok szemében a terjedő EU-szkepticizmus eleve relativálja a szerbiai fordulatot.

Szerbia politikai erőviszonyainak 2008 utáni átrendeződését a közvélemény-kutatások is jelezték, ha ez nem is közvetlenül a két rivális erő viszonylatában jelent meg. Tadić szimpatizánskörének egy része, talán a sajnálatos korrupciós ügyek nyomán, átállni látszott a korábban jelentéktelennek számító liberális, posztszocialista vagy regionalista formációkhoz. (Az Ivica Dačić vezette Szocialista Párt a megelőző 7,75%-os eredményének most majdnem a kétszeresére küzdött fel magát.) Nikolić ugyanakkor magával tudta hozni a Hágának kiadott Seselj nélkül összezavarodott radikálisok nagy részét, miután belőlük kivált (miközben a régi párt a maradékkal megindult az eljelentéktelenedés útján), de főként az SRS dinamizmusát.

A régi kétosztatú pártrendszer helyét, amelyben a posztkommunisták és az ellenzékiek álltak szemben egymással, már 2008-ban átvette egy konvergencia érdekartikulációt megjelenítő pártpluralizmus. A két „éllovas” 2012-ben a korábbinál (75%) jóval szűkebb szavazathányadon (50%) osztozott. Az EU-perspektívát, retorikában legalább, senki sem kérdőjelezi meg,

a Koszovó-kérdésben elvárt „konstruktív politika” követelményét pedig – nyíltan – lényegében nem vitatják. 2008 óta a fontosabb pártok alapvetően gazdaság- és társadalompolitikai irányú programokat hirdetnek különféle rétegorientált vagy regionális tematizálással. A közeledés hátterében az ország elmélyült gazdasági válsága áll, melynek kezelésére sokféle programvariáns versenyezhet, ki hogy látja, mit ígér – a teljes liberalizációtól a titói korszak szociális biztonságáig. A választók eleve a karizmatikusabb személyiségeket díjazták. Tadić szociális programja, akárcsak pártjának addigi teljesítménye, történetesen nem volt meggyőző, attól függetlenül, hogy a témában sokan mások sem mondtak többet. Több tényező vezethetett nem várt, de nem is nagyarányú vereségéhez. Szimpatizánsainak elbátortalanodása az EU-válság láttán? Az emiatt, vagy a pártpolitikával szembeni általános elbizonytalanodás miatt is 50% alá esett választási részvétel? Akárhogy is történt, a győztes Nikolić is elsősorban a gazdaság talpraállításával lesz elfoglalva, és kevésbé lép előtérbe a félt „nacionalizmusával”.

Az új elnök – a választásokon igen jól szereplő Dačićot, a Szocialista Párt elnökét bízva meg kormányalakítással – megtalálta vetélytársa kizsorításának legjobb módját, fő koalíciós partnerként – az 5,8%-os Szerbia Egyesült Régiói formáció mellett – természetesen a Haladó Párttal. A kormány mozgástere az előtérben álló kérdések kapcsán azonban meglehetősen csekély, és fenyegethet akár hamari kormányválsággal. A cselekvés hármass tere: az EU, a gazdaság, a Koszovó-státus a jelen viszonyok között egyetlen, önmagába visszazáruló kör, ahol a gazdaságot, válsága ellenére is csak az EU-n keresztül lehet szanálni, ide a kapu viszont Koszovó egyértelmű beáldozásán keresztül vezet. Brüsszel 2013-ra helyezte kilátásba a csatlakozási tárgyalások felvételét. Nikolity ugyan EU-tagságot ígért – „engedmények nélkül”. A kitétel, mint tudjuk, Koszovóra vonatkozott, ám több interpretációja lehetséges – valóságos feladás, felosztás és (Észak-Koszovót illetően) különstátus között. Az új szerb vezetés Tadić tüntető koszovói szereplésekor dicséretesen megtartóztatta magát a heves reagálástól; maga Nikolić felettébb diplomatikusan nyilatkozott az eseményről. Feszült figyelemmel várjuk, ha odáig jutna a dolog, ki mit nyilatkozik, s mit határoznak majd az illetékesek.

(A szerző a holland nijmegeni egyetem tanára.)

Komáromi Sándor

Szlovének, jugoszlávok – A szlovénkérdés alakulása a világháborút megelőző délszláv közeledéstől a jugoszláv királyi diktatúra végéig (1912–1934)

Dolenc, Ervin (†): *Slowenen und Jugoslawen – Zur Diskussion über die slowenischen Frage in den Jahren 1912–1934.* = *Südostforschungen.* Bd. 69/70. 2010/2011. 90–127. p.

Hosszú, nehéz út vezetett Szlovénia 1991-ben, Jugoszlávia felbomlása során elnyert nemzeti függetlenségéig. Az osztrák tartományi keretekben (Krajna, Stájerország, Dalmácia) élő szlovénség a maga XVIII. század végi, XIX. század eleji öntudatra ébredését követően nyelvi-kulturális autonómiájáért szállt síkra, 1848-ban területi autonómiára jelentettek be igényt, végül – az önálló identitás követelményeit sem veszve szem elől – a közös délszláv kibontakozás mozgalmaihoz kapcsolódtak. Az érdemi csatlakozás a korai illírizmushoz kisiklott azon, hogy – kívülről – már akkor számításba jött a saját nyelv feladása a könnyen egyesíthető szerb és horvát javára, ami ellen maga a nagy költő, France Prešeren emelt szót. Az osztrák uralom alatt természetesen folytatódott s csak fokozódott a nyelvi elnyomás. A nemzeti gondolat letéteményesei hosszú időre a költők, irodalmárok, a nyelvészek (utóbbiak például: Jernej Kopitar, Franc Miklošič) maradtak. Az 1890-es években kibontakozó modern pártpolitikai mozgalmaknak is az alkotó értelmiség adta a derékhadát.

A XX. századelő balkáni háborúkkal megmozgatott Ausztria-ellenes össz-délszláv közeledésben – liberális és szociáldemokrata pártjaival, a katolikus néppárttal – a szlovén polgárság és (vezető posztokon) az értelmiség is érdeklődéssel vett részt. A délszláv összefogás programjában kezdettől versengett két irányzat: politikai szövetség vagy kulturális és nyelvi egybeolvadás. A polémia mindinkább kiéleződött a világháború küszöbén és a küzdelmek második félidejében. Fran Ilešič „újillirista” nyelvész és köre a szlovén populáció csekély (máxfél millió) súlya okán, hozzávéve a nagyarányú kivándorlást, a nyelvi-kulturális beolvadás mellett emelt szót. Az egykorú osztrák–magyar és balkáni politikában jártas brit R. W. Seton-Watson is a szlovénség politikai súlytalanságát emlegette a jugoszláv-kérdésnek szentelt könyvében (*The Southern Slav*

Question, 1911), és egyebek mellett ebből kiindulva a délszláv összefogás kérdésében egyenesen a szűkebb szerb-horvát egyesülést javasolta, a szlovénok mellőzésével. A trializmus képviselői egy ideig alig jutottak szóhoz.

Egy 1911-ben indult projugoszláv szlovén folyóirat (*Veda*) 1913 folyamán körkérdéssel kívánta egyengetni a mérlegelést, de titkon az egybeolvadásra szavazó válaszokat várta. A szlovén válaszolók nem igazán meggyőző többsége szavazott a nyelvi-kulturális különállás megőrzésére. Többen rámutattak a szellemi elnyomatásba befásult honfitársak közönyére, kishitűségére, ostromozták az önfeladás nemzetietlen opcióját. A társadalmi vita további orgánusok, fórumok jóvoltából szélesebb mederben is folytatódott. Hangot kaptak különféle elképzelések, például szlovén katolikus részről a horvát-szlovén összefogás különjavaslata – az ortodox szerbek nélkül. Egy prágai hozzászóló (M. Rostobar) határozottan ellenezte az automatikus beolvadást egy szerb-horvát arcú délszláv közösségbe. Hasonlóan Albin Prepeluh közíró, politikus, aki hangsúlyozta: egy jugoszláv akcióegység csak erőteljesebb lehet kiforrott nemzeti egyéniségek részvételével. A mérleg nyelvét a szociáldemokrata talajon álló író, Ivan Cankar billentette végleg a szlovén identitás szempontjából releváns trialista opció javára nagy hatású *Szlovének és jugoszlávok* című, 1913 áprilisában tartott előadásában. A végszót Cankar, persze, még nem mondhatta ki. Szlovéniában nem látták (Horvátországban sem világosan) a szerb hegemoniatörekvések jövődőlő veszélyét, amitől különben a francia szlavista, Louis Léger igen előrelátóan óvott, és a konföderáció formát javasolta a szövetségesülésben (*Serbes, Croates et Bulgares*, 1913; *La Liquidation de l'Autriche-Hongrie*, 1915).

1917 májusában a Birodalmi Tanács délszláv képviselőcsoportja deklarációban követelte az ausztriai fennhatóság alá tartozó horvátok, szerbek és szlovének közös délszláv autonómiáját a birodalmon belül, a következő év nyarán pedig Ljubljanában létrejött a Szlovén Nemzeti Tanács, amely kezébe is vette a hatalmat az ellenőrzése alatt álló területeken, 1918. december 1-jével azonban, miután kicsúszott alóla maga a birodalom, csatlakozott az emigráns szerb kormány és a birodalmi délszláv

politikai emigráció 1917-es közös korfui nyilatkozatával előkészített és 1918 október végén kikiáltott független délszláv államhoz. A Nemzeti Tanácsot csak a legutolsó pillanatokban foglalkoztatta az átfogó államban betöltendő szlovén szerep és a kulturális jogok lehetősége. November 16–18. között tanácskozott erről a tanács kulturális bizottsága, és éles viták közepette a sajátosságok, mindenekelőtt a saját nyelv és oktatás feltétlen megőrzése mellett foglalt állást, a résztvevők jelentős részét azonban az „integralisták” kapcsolódó sajtópolémiaja mindjárt el is bizonytalanította.

A pártok nem szívesen kockáztatták a szerkezeti egyeztetések gördülékeny lebonyolítását. Főként a liberálisok tettek ki magukért a hézagmentes testvéresülés-eszme propagálásával. Igencsak hangos volt ilyen irányban a dalmát képviselő is, melynek vegyes lakosú érdekerülete az Olaszországgal később megkötött fegyverszünet és béke értelmében éppen elveszett az új Jugoszlávia számára. A politikai hangadók legfeljebb a „haladék” kikötéséig mentek el egy „erős, kifelé és befelé egyaránt egységes” jugoszláv összállamra vonatkozó elképzelésben. Belgrádnak volt mire támaszkodnia centralizáló lépéseiben, melyekkel már az alkotmányozás megindulása (1921) előtt megpróbálkozott, és kivívta a szlovén „autonomisták” heves ellenállását – immár a szerb beavatkozási kísérletekkel szemben. Az 1921 februárjában kelt „autonomista nyilatkozat” az ifjúsocialistáktól a katolikusságig ívelő széles értelmiségi összefogással jött létre, és az alapállás jelentős arányú részvételt biztosított a katolikus háttérű Szlovén Néppártnak az alkotmányozó nemzetgyűlésben az erre kiírt választások során. Az ellenbírálatok – többek között a javíthatatlan ellenlábas Fran Ilešič részéről – „ausztroszlávként” vagy mint „szlovén-németeket” bélyegezték meg az autonomistákat.

1921. június 28-án Belgrádban markánsan centralista alkotmány került elfogadásra, amely a királynak széles körű teljhatalmat biztosított az összállamban, az autonómiavitának azonban nem vetett véget (oldalakon át részletezve), sőt, elvitte az elszakadási opció megjeleléséig – a szlovén nemzeti szuverenitás követelésével. Az 1929-ben a horvát viszonylatban is feltörő nemzeti „széthúzás” veszélyeire válaszképpen bevezetett királyi diktatúra vaskézrel próbálkozott a jugoszláv belső egységesítés véghezvitelével. A tudat átalakítása mindenekelőtt az

egységesített iskolarendszerre várt. 1930-tól a szlovén és a szerbhorvát nyelvi órákat összevonták, kivonták az addigi tankönyvek egy részét. Az ellenállás az 1931. szeptemberi új – királyi – „alkotmány” kihirdetése nyomán éledt fel újra, a későbbi kimagasló irodalomkritikus-gondolkodó Josip Vidmar *Kulturni problem slovenstva* (1932) című könyvével hathatós fegyvert nyerve. A könyv, határozottan elutasítva a liberális pártpolitika téveszméjét és integrista akarnokságát, maradandó érvénnyel emeli ki egy nemzet múlhatatlan kulturális-szellemi küldetését, légyen akármilyen kicsiny, és elidegeníthetetlen jogát annak beteljesítésére. A jugoszláv centralizmus minden addiginál elevebb szlovén ellenzéke nem adta meg magát a másik oldalról követelt „stratégiai” alkalmazkodás parancsának (ezúttal a gazdasági válsággal vagy a környező nacionalizmusoktól szorongatott ország megtámasztására). A szenvedélyek elhatalmasodásának Sándor király merénylet általi halála (Marseille, 1934. október), illetve utódlása során a kormányzás liberalizálása (1935) vetett gátat. A szlovén nyelv önálló oktatása mindenestre csak 1938-ra tért vissza az iskolákba, de más tekintetben számos irányban kezdődtek változások. – (A terjedelmes és alapos tanulmány Ervin Dolenc – 1960–2009 – fiatalon elhunyt szlovén történész posztumusz közleménye.)

Komáromi Sándor

Hazafias színjáték: népi reakciók a Szolidaritásra szovjet Ukrajnában (1980-1981)

Wojnowski, Zbigniew: *Staging Patriotism: Popular Responses to Solidarność in Soviet Ukraine, 1980-1981* = *Slavic Review*, Vol. 71, 2012, No. 4, 824–848. p.

A cikk az 1980 augusztusa és 1981. december között Lengyelországban lezajlott események visszhangját vizsgálja szovjet Ukrajnában. Rámutat, hogy a „megcsontosodott” szovjet rezsim milyen életképes volt még akkoriban, illetve megkérdőjelezi azt a hagyományos nézetet, miszerint a Breznyev-korszak alatti társadalom már mélységesen kiábrándult a szovjet világrendből.

A Szolidaritás-mozgalom felvirágzása és bukása számos aggasztó kérdést vetett fel Moszkva külpolitikájával, gazdasági nehézségeivel, az állam és a nép viszonyával, valamint a nemzeteknek a szocializmusban betöltött szerepével kapcsolatban. Amint a szovjet, a lengyel és a nyugati média tudósításai nyomán a lengyel események híre elérte Ukrajnát, a szovjet vezetők attól tartottak, hogy a krízishelyzet átcsaphat a lengyel-ukrán határon a Szovjetunióba is. A lengyel elképzelések azonban nem találtak táptalajra a szovjet lakosság körében.

A Szolidaritásban a szovjet emberek többsége nem az államszocializmus megkérdőjelezését látta, amely inspirálóan hathatott volna az egész szocialista tömbre, hanem egyfajta lengyel nemzeti mozgalmat, amely elmélyítette Kelet-Európa gazdasági gondjait és gyengítette a Szovjetunió befolyását külső érdekszférájában. A lengyel válság arra indította az embereket, hogy nyilvánosan kritizálják a lengyeleket, amiért eltértek a szovjet modelltől. Persze utólag lehetetlen megítélni, hogy mit gondolt valójában a közvélemény az eseményekről, de úgy tűnik, hogy a szovjet lakosság őszintén elítélte a lengyel mozgalmat annak nemzeti és szovjet-ellenes mivoltáért. Ugyanakkor a Szolidaritást bírálva azt is megengedték maguknak, hogy Moszkva politikáját kritizálják, de mindezt a hazájukért aggódó honpolgárok attitűdjével. Mindezek fényében a szerző szerint az 1980-as évek elején a szovjet lakosságot nem a közöny jellemezte, hanem az, hogy aktívan igyekezett párbeszédbe elegendni az állammal.

Ukrajna különösen érdekes esettanulmány lehet, de nemcsak a lengyel eseményekhez való fizikai közelsége miatt, hanem mert a szovjet hazaszeretetet erős nemzeti és regionális identitások is befolyásolták ebben a népköztársaságban. Habár a szövetségi struktúra a nemzeti identitások megerősödését segítette elő a Szovjetunióban, a szovjet patriotizmus jelentős erőt képviselt Ukrajnában. Az Ukrajna nyugati határvidékén élők siettek is hű szovjet állampolgárokként nyilatkozni a lengyel helyzetről, hogy ezáltal egyenlő pozíciót vívjanak ki maguknak a tágabb szovjet közösségen belül.

A szovjet vezetők számos intézkedéssel igyekeztek megakadályozni, hogy a Szolidaritás begyűrűzzön a Szovjetunió területére. Demonstrálni akarták, hogy a szovjet állam jobban gondoskodik az állampolgáiról, mint a gyenge lengyel vezetés. A vezető pártfunkcionáriusok

nyomására a pártaktivisták, a szakszervezeti vezetők és az üzemvezetők Ukrajnában is hangsúlyozni kezdték, hogy a szovjet állam mennyire a szívéen viseli a tömegek és a munkásosztály sorsát. 1980 őszén agitáló gyűléseket szerveztek, ahol a lengyel eseményekkel kapcsolatos kérdésekre válaszoltak. Nyilvános viták során igyekeztek szorosabbra fűzni a párt és a munkásosztály viszonyát, elbagatellizálni a Szolidaritást és előtérbe helyezni a szovjet hatalom vívmányait, a marxista-leninista ideológia győzelmét és Brezsnyev nemzetközi tekintélyét.

Miután Jaruzelski tábornok 1981. december 13-án kihirdette a hádiállapotot, a szovjet-ukrán szocialista elit tagjai még nagyobb erőfeszítéseket tettek a stabilitás megőrzésére. Figyelték a közlekedési és egyéb szolgáltatások folyamatosságát, gondoskodtak a zökkenőmentes élelmiszer- és üzemanyag-ellátásról, illetve a távfűtésről. A jelentősebb lengyel kisebbséggel rendelkező ukrán területeken a pártbizottsági vezetők és az ipari létesítmények igazgatói huszonnégy órás ügyeletet tartottak, hogy uralhassák a helyzetet.

A szovjet legfelsőbb vezetés félelmei ellenére a szovjet társadalom meglepően stabil maradt az 1980-as évek elején. A hivatalos forrásokon túl a közvéleményt pontosabban tükröző szamizdat dokumentumok és a szovjet turisták és emigránsok vallomásai is arról tanúskodnak, hogy Nyugat-Ukrajnára szinte egyáltalán nem voltak hatással a Szolidaritás-mozgalommal kapcsolatos események. A helyi pártapparatszikok aggódtak a lengyel média és a lengyel turisták befolyása miatt, attól tartva, hogy az illegálisan osztogatott szórólapok felerősítik majd az ukrán szeparatista és vallási érzelmeket. De megkönnyebbülhettek, ugyanis a lakosságot mindennél jobban érdekelte a vérfürdő elkerülése. Előfordult ugyan néhány sztrájk ebben az időszakban Ukrajnában, de ezek nem tartalmaztak politikai követeléseket, és semmiben sem hasonlítottak a lengyel sztrájkokra. A disszidensek egy csoportjának felmérése szerint a fizikai munkások fele inkább negatívan, sőt ellenségesen viszonyult a Szolidaritáshoz.

A szovjet lakosság jelentős része a hivatalos szlogeneket szajkózva bírálta a Szolidaritást, és a válság tetőfokán egyfajta presztízs kérdéssé vált a „korrekt” nézetek nyilvános hangoztatása. Nyilvánosan még azok a szovjetunióbeli lengyelek is a szovjet politikát támogatták, akik magukban a Szolidaritással szimpatizáltak. Mindenki tudta, hogy mit kell mondania, és kész

is volt betartani az íratlan szabályokat. Ez alapján azt gondolhatnánk, hogy a társadalom rettegésben élt, vagy agymosáson esett át, hiszen a korábbi krízisek során (1956, 1968) egészen máshogy reagáltak az emberek. Egyes szerzők úgy vélik, hogy a lakosság bizonyos gazdasági előnyök fejében nem akarta megkérdőjelezni a fennálló politikai és ideológiai rendszert. A cikk szerzője szerint azonban inkább arról van szó, hogy a Szovjetunió képes volt alkalmazkodni az új válsághelyzethez. A hivatalos diskurzus szembeállította a lengyel nacionalizmust és a szovjet területi integritást, és egyfajta idegengyűlöletet szított a „lusta lengyelekkel” szemben.

A szovjet lakosság maga is kivette a részét ebből a retorikából: gazdasági panaszait beágyazták a szocialista testvéreiért keményen dolgozó nép kontextusába. A szerző ezt a retorikát nevezi hazafias színjátéknak. Sokan nem feltétlenül hittek ezekben a szlogenekben, de a színjáték részeként alkalmazták őket, hogy ezáltal fejezzék ki hűségüket a szovjet haza, de nem a kommunista ideológia vagy a pártvezetés iránt. A lengyelországi szovjet elnyomás helybenhagyásával megnyílt az út a konfliktusok, panaszok és ellentmondások kimondása előtt a szovjet ukrán társadalomban.

A helyzetből leginkább a háborús veteránok, egyetemi tanárok, munkásvezetők, pártaktivisták és egyéb kitüntetett állampolgárok, azaz a „feltörekvő” középosztály tagjai tudtak tőkét kovácsolni. Ők voltak azok, akik külföldi delegációkban és belföldi gyűléseken egyaránt az érett szovjet ideológiát képviselték, minek következtében felsőbbrendűeknek tekintették magukat mind a külföldi csatlósállamok lakosaihoz, mind a szovjet átlagemberekhez képest. A szovjet hazaszeretet tehát egyfajta elit kiváltsággá vált, amely által a feltörekvő középosztály (Ukrajnában is) megerősíthette „megbízható” státusát.

A nyugati határvidéken azonban sokan megkérdőjelezték ezt a fajta elitista szovjet patriotizmust. Itt az ukrán–lengyel ellentétek kerültek előtérbe, elhomályosítva az ukrán társadalmon belüli feszültségeket. A határvidék lakói még inkább igyekeztek megóvni a szovjet közösséget az ártalmas lengyel befolyástól, hogy ezáltal is cáfolják az ukrán népköztársaság „legkevésbé szovjet vidékének” sztereotípiáját. Egész Ukrajnában előszeretettel beszéltek arról, hogy a lengyelek lusták, miközben a szovjet nép keményen dolgozik értük. A nyugati határvidéken őket pedig egyenesen feldühítették a vásárolni átjáró lengyel turisták.

A hűségük kifejezésre juttatása mellett a nyugat-ukrajnai állampolgárok azt is felvetették, hogy több „objektív információt” szeretnének kapni a politikai eseményekről és a gazdaság valódi állapotáról. Kritikát fogalmaztak meg a Lengyelországnak nyújtott gazdasági támogatással kapcsolatban is, és úgy vélték, hogy a Szovjetuniónak először saját lakosairól kell gondoskodnia. Számukra a szovjet hazaszeretet hangoztatása nem csupán üres frázis volt. Az egyszerű, nacionalista szlogenekben azt fogalmazták meg, hogy Ukrajna minden lakója egyenrangú tagja a szovjet közösségnek, és mint ilyen, joga van kritizálni a hivatalos politikát. A hazafias színjáték tehát a szovjet lét két eltérő definíciójához vezetett: az egyik az elitista, a másik pedig a mindenkire kiterjedő definíció volt.

Három évvel később, 1984-re úgy tűnt, hogy az élet visszatért a rendes kerékvágásba. Míg a nyugati kultúra befolyása elmélyítette a szakadékot az állam és a társadalom között, a Szolidaritás körüli viták során a szovjet állampolgárok pozitív módon kerültek kapcsolatba a szovjet léttel. Ukrajna lakosai, akik nyilván tudatában voltak annak, hogy nem szovjet múltjuk és a lengyelekhez való földrajzi közelségük miatt eleve gyanúsak a szovjet hatóságok szemében, még erősebben akarták kifejezésre juttatni szovjet hazafiasságukat, mint a Szovjetunió többi állampolgára, és nem hagyták, hogy másodrendű állampolgárként kezeljék őket az előítéletek miatt. Ahogyan pedig az ukrán szovjet patriotizmus elősegítette az állampolgárság fogalmának fenntartását a Szovjetunióban, úgy mozdíthatják elő napjainkban a korábbi szovjet alapokon nyugvó identitások az ukrán polgári társadalom kibontakozását.

Pethő-Szirmai Judit

Meg lehet-e még javítani Amerikát?

Zakaria, Fareed: Can America Be Fixed? The New Crisis of Democracy = Foreign Affairs, January/February 2012, 22–33. p.

Tavaly novemberben az amerikai választók a politikai patthelyzet miatti elégedetlenségük ellenére ugyanarra a hatalmi felállásra szavaztak, mint

korábban: Barack Obama ismét elnök lett, a szenátus demokrata, a képviselőház pedig republikánus. Bár a költségvetési szakadék széléről sikerült visszarántani az országot, ennél sokkal nagyobb kihívást jelent az amerikai gazdaság, társadalom és kormány új stratégiákkal való felszerelése, hogy talpon maradjon a XXI. században. Washingtonnak adóztatás és megszorítások helyett reformokon és befektetéseken kellene gondolkodnia, mert többé már nem halogatható a fiskális, jóléti, infrastrukturális, bevándorlási és oktatási szakpolitikák jelentős átszabása.

Az amerikai vezetés politikai megosztottsága a polgárháborút követő évek óta nem volt ilyen súlyos. A kérdés az, hogy a jelenlegi helyzet tényleg a demokrácia válsága-e. Az amerikai demokráciát már az 1970-es években is súlyos csapások érték (stagnáló gazdaság, száguldó infláció, a politikusokba vetett bizalom elvesztése), de az a történet a helyzet konszolidálásával és a kommunizmus bukásával végződött. Azonban most, alig két évtized elteltével ismét megkérdőjeleződik a fejlett ipari demokráciák működőképessége. Az amerikai társadalom kevésbé bízik kormányában, mint valaha. Úgy tűnik, hogy a demokrácia válságát valójában megoldani nem, csak elkendőzni sikerült ideig-óráig, néhány szerencsés fordulatnak köszönhetően. Jelenleg az amerikai demokrácia rosszabbul működik, mint valaha.

Az 1970-es évek közepén a borúlátó előrejelzéseket három átfogó gazdasági trend hiúsította meg: az infláció visszaszorítása, az információtechnológiai forradalom és a Szovjetunió bukását követő globalizáció. Mindezek számos hasznot hoztak a nyugati világnak. Az alacsony inflációnak és az információtechnológiai forradalomnak hála gyorsabban nőttek a gazdaságok, a globalizáció pedig új piacokat és olcsó munkaerőforrásokat nyitott meg. Ami azonban egy generációval ezelőtt még a növekedést ösztönözte, ma már átlagosnak számít, nem teremt állásokat és lenyomja a béreket.

A második világháborút követő széles körű növekedés az 1970-es évek közepére megtorpant. A GDP növekedése az 1960-as években érte el a csúcspontját, és az elmúlt negyven évben alig nőttek a bérek. A mélyben húzódó problémák megoldása, vagy az alacsonyabb életszínvonalal való beérés helyett az USA erre úgy reagált, hogy adósságba verte magát. Ronald Reagan elnöksége alatt az inflációval korrigált szö-

vetségi kiadások húsz százalékkal nőttek, a költségvetési hiány pedig az eget ostromolta. A Clinton-elnökség rövid sikerét leszámítva a hiány azóta sem ment három százalék alá, jelenleg pedig hét százalék.

A kormányokon túl a lakosság is felelős a kialakult helyzetért, hiszen egyszerre akarnak alacsony adókat és bőkezű jóléti szolgáltatásokat. Ez a két kívánság azonban csak olcsó hitelek árán teljesíthető egyszerre. A lakossági hitelállomány megsokszorozódott, miközben nőtt a fogyasztás. Más gazdag demokráciák is hasonló utat jártak be. Feje tetejére állt a világ. Régebben úgy gondolták, hogy a fejlődő országok nyögnek súlyos hitelek alatt, hiszen gyors növekedésüket csak kölcsönök árán tudták finanszírozni az alacsony bérszínvonal mellett. Jelenleg azonban a G20-ak soraiban a fejlődő országok GDP-hez viszonyított államadóssága 35 százalék, míg a gazdag országok esetében ez az érték háromszor ilyen magas.

A nyugati országoknak ugyanazokra a reformokra lenne szükségük, mint amiket a Nemzetközi Valutaalap szokott tanácsolni a fejlődő országoknak. Átfogó strukturális reformok kellenének, amelyek elősegítene a versenyképességet, valamint a jövőbeni növekedést megalapozó beruházások. A világ legnagyobb valutatartalékát birtokló Amerikának nagyobb mozgástere van ugyan, mint Európának, azonban reformokra, de még inkább beruházásokra itt is égető szükség lenne. Míg az amerikai továbbra is az egyik legversenyképesebb gazdaság a világon, infrastruktúrára és oktatásra egyre kevesebbet költ. Márpedig az Egyesült Államok modernkori történelme azt mutatja, hogy a beruházás és a növekedés szorosan összefügg egymással. Az elmúlt harminc év során folyamatosan csökkentették a szövetségi beruházási kiadásokat, és a növekedés is igen halovány. Ráadásul a minden téren előregedett infrastruktúra esetében a reformok és a beruházások problémája egyszerre jelentkezik. Ahhoz, hogy az infrastrukturális beruházások valóban hatékonyak legyenek, egy nemzeti infrastrukturális bankot kellene felállítani részben kormányzati, részben magántőkéből. Ezáltal megelőzhető lenne a pazarlás, és kiszűrhetőek a párhuzamosságok, mivel nem politikusok, hanem technokraták választanák ki a támogatandó projekteket. A pénzügyi reformok területén is hasonló a helyzet: nem az ötletek hiánya okoz gondot, hanem a politikai érdekcsoportok tusakodása.

Az elmúlt évtizedekben a fejlett ipari demokráciák többsége leginkább csak halogatta a problémák megoldását. A demokrácia válságát azonban hamarosan tetézi még egy baj: a demográfiai krízis. A fejlett társadalmak korábban soha nem látott gyorsasággal öregszenek. A bevándorlásnak és a valamivel magasabb termékenységi mutatóknak köszönhetően az USA-t kivételesen nem úgy érinti az elöregedés, mint az európai államokat. Másrészt viszont többbe kerül az államnak a nyugdíjasok támogatása, különösen az egészségügy területén. Az időseknek szóló két jelentős jóléti program, a társadalombiztosítás és a Medicare jelenleg évente több mint egytrillió dollárt emészt föl, és a kiadások növekedése jóval meghaladja az inflációt.

Habár az idősekről való gondoskodás tiszteletreméltó, a jelenlegi rendszer nem tartható fenn, mivel felemésztí a szövetségi költségvetés legnagyobb hányadát, és ezáltal mind a növekedés, mind a stabilitás veszélybe kerül. Ez azt jelenti, hogy az amerikai jobboldalnak el kell fogadnia, hogy nőni fognak az adók, a baloldallal pedig azt, hogy jelentős reformok nélkül még az adók növelésével sem fog jutni pénz ezen juttatásokon kívül másra. A jóléti kiadások azokat a beruházásra szánt összegeket emésztik fel, amelyek a következő gazdasági növekedési hullám beindításához lennének szükségesek. Jelenleg a jóléti programok a költségvetés kétharmadát teszik ki, míg minden egyéb kiadás a maradék egyharmadon osztozik.

Az Amerika előtt álló legnagyobb kihívás most a költségvetés helyrebillentése lenne, hogy jusson pénz az ország jövőjébe történő beruházásra. A reformok bevezetése és a beruházások megvalósítása még boldogabb időkben sem lenne egyszerű, de a jelenlegi globális trendek különösen nehezé és sürgetővé teszik a feladatot. Az Egyesült Államoknak nincs más választása, mint hogy feljebb lépjen az értékláncon, és magasan képzett munkaerejére, kiváló infrastruktúrájára, nagyívű szakképző programjaira és a világ élvonalában lévő technológiáira hagyatkozzon – mindez azonban jelentős beruházás nélkül nem fog megvalósulni. Ha Amerika nem teszi meg ezeket a lépéseket, elpusztulni ugyan nem fog, de lebénulni igen: gazdag országgént szorul majd szép lassan a világ periferiájára. Elég csak Japán példájára gondolni.

Pethő-Szirmai Judit

Kisebbségek kultúrája

A történelemszervezés változásai és távlatai a rendszerváltás utáni Csehország újonnan létrejött egyetemén

Bůžek, Václav: Die Wandlungen der Geschichtswissenschaften an den neu entstandenen Universitäten in den vergangenen zwei Jahrzehnten. = Český časopis historický. 2012. 3-4. no. 541-557. p.

Cseh felsőoktatási viszonylatban is, akárcsak a többi rendszerváltó országban, számos új, „vidéki” egyetem jött létre a regionális tanárképzés talaján, meglevő főiskolai alapokra építkezve (České Budějovice, Opava, Ostrava, Plzeň, Ústí nad Labem, Hradec Králové, Liberec, Pardubice, Zlín [a szerző Olomoucot és Pardubicét nem említi]). Az új egyetemek fejlődésének egyik centrumában természetesen a történelemoktatás felfuttatása állt. Ennek jegyében a történelemtanár-szak tanszékeit fokról fokra történettudományi intézetekké fejlesztették. A fejlődés húzóerejét az adott régió középkor- és koraújkor-történetére irányuló újszerű, a megelőző időszakra kevésbé jellemző, a régi egyetemeket sem elkötelező figyelem adta, anélkül, hogy hátat fordított volna a 20. század új megközelítésekre váró kérdéseinek. A cseh korona egykori országainak bonyolult története, folyamatos beágyazódása a makroregionális folyamatokba régióként igencsak kiterjedt és fajsúlyos feladatokat kínál az oktatás, egyszersmind a kutatás helyi motivációja szempontjából, egyszersmind tálcán kínálja az együttműködést és tapasztalatcserét a lengyel, német vagy osztrák szomszédsággal, lehetőséget nyújtva kiemelt projektek köré fonódó, tudományos iskolát teremtő regionális műhelyek kialakulására. Az ezekben megszerezhető tudás széles körű, közvetlen gyakorlati alkalmazásra találhat akár a műemlékvédelmi, akár a levéltári, múzeumi szakfeladatok ellátásában, melyek jelentékeny nagyságú munkaerőt képesek lekötöni. A kutatási programok kapcsán e szakterületek környező intézményeivel több helyütt imponáló együttműködés alakult ki.

Kutatási profil szempontjából észrevehető a társadalom- és művelődéstörténet újszerű hangsúlya az egyébként bejáratott politika- és gazdaságtörténettel szemben. A törekvésekben különösen a társadalomtörténet mikrohistorikus megközelítése (életkörnyezet, demográfia, településfejlődés, tudatformák, oral history, gender-kérdések) vagy például a hatalom természetének, megnyilvánulási formáinak és szimbolikájának történeti-antropológiai megvilágítása megnyerő. Ezzel a készültséggel különösen eredményes a kora újkori folyamatok és összefüggések vizsgálata. Lehetséges, hogy idevonatkozólag egyelőre az „esettanulmányok” korszakát éljük. De ezek mentén bizton számíthatunk eme erősen meghatározó korszak történetének szintézisére, amely a honismeret, a politikatörténet, a kulturális fejlődés és az átfogó szellemi áramlatok tükrében kitapintja majd a cseh nemzeti arcukat ma sok ponton még homályos vonásait, a társadalomfejlődés lényegi mozgatórugóit, melyek régióként változó képet mutattak, mielőtt a fejlődés végén fedésbe kerültek volna egymással.

Magát a fejlődést a tanárképzés általánosabb igényei és a szakterületi specifikáció vonzása között feszülő metodikai ellentétek kényszerítették ki, hiszen a nemzetközi standardhoz igazított akkreditációs követelményeknek való megfelelés az autonóm szervezetséget igényelte. Természetesen nagy jelentőséggel bír a tudományos pályán történő előrehaladás belátható, csak a képességektől függő perspektívája, az intézményközi mobilitás lehetősége. A kép ebben a tekintetben is jól alakul. Az előremutató törekvésekben élen jár České Budějovice és Ostrava, ugyanakkor hátramarad egyelőre Plzeň és Liberec, igaz, hogy legalábbis Liberec esetében maga a folyamat is később indult meg. Ma már nem egy intézmény egyenrangú partner akár Prága, Brno, akár Bécs, Krakkó vagy Lipcse számára. Tehertételnek látszik pillanatnyilag az egymástól függetlenül közreadott szaklapok, értesítők pazarló párhuzamossága a publikációs igyekezet kielégítésére, sok üresjáratral. Ugyanakkor néhány munkatárs kiemelkedően teljesít a nemzetközi szakajtóban, együttműködések vezetőjeként vagy szakmai konferenciákon egyaránt. Az előrehaladás további lehetősége biztató. (A német nyelven közölt tanulmányt csehéből fordították.)

Komáromi Sándor

Kisebbségi politika

Ceaușescu és a romániai németek kitelepedése

Baier, Hannelore: *Ceaușescu und die Aussiedlung der Deutschen aus Rumänien.* = *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde.* 35. Jg. 2012. 1. no. 27–50. p.

A romániai németek, azaz: a bánági és szatmári svábok, valamint az erdélyi szászok 1950–1989 között „családegyesítés” címén, egyéni kérelem alapján települhettek ki Nyugat-Németországba, ahol a világháború végén elmenekült, Wehrmacht- és SS-kötélkekből dezertált vagy orosz hadifogságból elengedett hozzátartozók, rokonok éltek. Négy évtized alatt a régi magyar királyok, majd a Habsburgok által letelepített, utóbb román uralom alá került német ajkú kisebbség addigra már több százszázalékos tömegének mintegy 80-90 százaléka fordított hátat Romániának. (Utolsó nagy hulláma az 1989-es forradalmat követő kiutazási szabadsággal élve mondott búcsút a szülőföldnek.) A „családegyesítés” fedőnév alá vont kitelepülésfolyamat indítéka mindinkább túlmutatott a hivatalos megnevezésen: nyugatnémet civil és állami pártfogással tömeges repatriálás folyt, amely anyagi viszonzás mellett zajlott, így egyszerű „kivásárlásnak” látszott, különösen az időtáv Ceaușescu pártfőtít-kár-államfő fémjelezte, 1967-tel kezdődő szakaszában. Az időről időre újonnan megszabott összeget – váltakozva vagy egyidejűleg – a kinti rokonság, a nyugatnémet állam (devizában!), illetve (megváltott javaival vagy vesztegetéssel) maga a kérelmező állta. A jelenség ennél azonban jóval összetettebb. A folyamatossá vált kitelepülés igazgatási, külkapcsolati háttere, gyakorlati menete, melyet a Securitate 1962-től ellenőrzése alá vont, a vonatkozó titkosszolgálati források egészen új keletű közreadásáig nem volt ismert, csak különféle legendák keringtek róluk. Az archív dokumentumok 2011-ben Bukarestben kiadott, 900 oldalas gyűjteménye (*Acțiunea „Recuperarea” – Securitatea și emigrarea germanilor din România, 1962–1989*) most választ ad számos kérdésre. Egyes, a közreadás előszelében megjelent visszaemlékezések, akkori szereplők-

kel készült interjúk stb. tovább bővítik a képet. Alább egy első olvasat benyomásai következnek.

A német családgyejesítés gyakorlata az 1940-es évek végére, az 1950-es évek elejére nyúlik vissza. Akkor egymásnak feszült a humanitárius kötelezettség és az „imperialista-revansista” veszély elhárítása, de a Romániába (!) történő visszatelepődést vagy az ellenkező irányú helyváltztatást egyes, valós családi viszonylatok esetén megoldották. A családgyejesítésen túlmutató kivándorlási téma ebben az időszakban tulajdonképp romániai zsidók esetében merült fel, és az RKP „antifasiszta” elkötelezettsége jegyében kapott zöld jelzést, de központi utasításba került a maradásra történő „meggyőzés” feladata. Egyidejűleg azonban – Hruscsovval egyeztetve – Izrael Állammal szemben bevezetésre került a „gazdaságilag kifizetődő” kivásárlási modell alkalmazása. Románia a nyugatnémet állammal szintén az 50-es években kezdett tapogatózó megbeszélésekbe a kisebbségi német „családgyejesítés” közös szabályozását illetően, melyekre a gazdasági kapcsolatok kiépítésére irányuló tárgyalásokat használták föl (1954, 1956, 1958: Bécs, Bonn, Bukarest). Ezek során – akkor még közvetlen diplomáciai kapcsolatok hiányában – a párizsi követ útján kérte a bonni kormányt konzultáns kijelölésére, akit német részről a szövetségi gazdasági minisztérium egyik tanácsosa személyében találtak meg. Gheorghiu-Dej, akkori RKP-elsőtítkár szondázta a diplomáciai kapcsolatok felvételét is, de német részről erre még jó ideig nem volt készség. Ugyanakkor Bukarestben sor került a német kereskedelmi képviselő felállítására, amely a családgyejesítést érintő kapcsolattartást a feladatkörébe vette. E csatornán keresztül kapott a román fél terjedelmes névjegyzékeket, majd 1966 folyamán jutott el hozzá a sorsdöntő felvetés, amely százezres nagyságrendű kitelepülési folyamat támogatásáról szólt, az anyagi károk megfelelő térítése mellett. Román részről ezt akkor formálisan elutasították, diplomáciai virágnyelven juttatták kifejezésre, miszerint nem kívánnak összefüggést teremteni a diplomáciai kapcsolatok 1967-re kiérlelt felvételével. De bizalmas egyeztetések során át folyamatosan napirenden tartották a német javaslatokat, és eleget tettek az igényeknek. A dokumentumkötet fő súllyal e hol futó megegyezések, hol kötöttebb jellegű megállapodások gyűjteménye, a hasonló korábbiakat is beleértve.

A kivándorlási szándék a németeknél az 50-es évek végén kapott lábra – a nyugati életminőségről, a lengyelországi németek szervezett kitelepüléséről vett (tilos) rádióértesülések vagy a már visszalátogató emigránsok szájából hallottak vonzásában. Hivatalosan csak hiteles családkapcsolati tényállást tükröző kérelmeket fogadtak el, de az igénylések tömegében könnyen előfordulhattak visszaélések. A *Párt* ezúttal is kiadta a feladatot egyrészt a nyugati propagandát ellensúlyozó agitációra és „népnevelésre”, másrészt a kritériumok szigorítására és a szigorúbb ellenőrzésre, egyúttal pedig az ellenirányú megoldás szorgalmazására: a nyugati hozzátartozó jöjjön Romániába. A 60-as évek során elhatalmasodó kitelepülésvágy társadalmi lázával szemben tehetetlen és értelmetlen politikai agitáció tapasztalatait összegzi Paul Schuster pályakezdő író – 1968-ban, immár az új pártfőtítkár színe előtt, a „német nemzetiségű alkotók és tudósok demokratikus fórumán”. (Valószínűleg ezzel indult el a kiközösítés és üldöztetés útján, vö. a Kisebbségkutatás róla szóló korábbi anyagát. – K. S.)

Romániának alapértelmezésben, sem gazdaságilag, sem pedig nemzetközi tekintélye szempontjából, nem állt érdekében a német kisebbség exodus; a maga opciója a beolvasztás, a „betörés” lett volna. Ugyanakkor a felkínált „kárenyhítés” csáberejének (a gazdasági növekedés hirtelen visszaesése során) nem kívánt ellenállni. Ceaușescu penetráns kettős beszédbe kezdett: otthon a romániai németek álnok kicsalogatásával vádolta Németországot, külföldön Románia „humanitárius” elkötelezettségével tüntetett, és a továbbiakban is csak „családgyejesítésről” beszélt. Kettős beszéde rágalmakban sem szűkölködött: Németország, úgymond, kártalanítással kecsegteti a kitelepülőket. A nyugatnémet részről megfizetendő fejkvótát mindeközben – 5000-ról 7800, majd 8900 márkára (útiköltség, vám költség stb. rátéve) – feljebb és feljebb srófolta. Egyidejűleg elutasította a német Vöröskereszt humanitárius ajánlközását. A szövetségi kormány a menekültszervezetek nyomása alatt lenyelte a sértéseket, nem vitázott Romániával. A kitelepülők vegzálása román oldalról a kérelmek benyújtása után szánalmas végkifejlet: a diktátor még meg is haragudott a távozókra, a bizonytalanra szóló várakozás alatt már nem tűrte meg őket állásukban, rájuk küldte a Securitatét (ahogy azt íróiktól is megismertük), de nemzeti bankja felvette az utánuk járó összegeket, hogy a devizamilliárdokat eltapssolja céltalan fejlesztésekre vagy fényűzésre.

Komáromi Sándor

Kisebbségi jog

Jogintézményi változások, intézménytranszfer a XX. századi Kelet-Közép- és Délkelet-Európában

Siegrist, Hannes – Troebst, Stefan: Institutionenwandel und Rechtstransfer im östlichen Europa des 20. Jahrhunderts. = Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung. 61. Jg. 2002. No. 3. 321–331. p.

Az ismertető közlemény öt rész tanulmányt közlő tematikus folyóirat-szám bevezetője. A tanulmányok a lipcsei egyetem „Kelet-európai történelem és kultúra humántudományi központja” (Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas) által kitűzött, 2009 óta futó projekt keretében készültek, és egyes, kiválasztott anyagi, illetve szellemi jogok körében vizsgálandó (földtulajdon-jog, termelői, illetve szerzői tulajdon-, emberi szabadságjogok) egy-egy ország vagy országcsoport példáján (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Románia). A projekt fontos célkitűzése az összehasonlító jogtörténeti és jogszociológiai, jogi etnológiai módszer interdiszciplináris kultúra-, illetve társadalomtörténeti, történeti-szociálintropológiai alkalmazása.

A nyugati modernizációt késleltetetten követő vagy arról hosszabb távon akár leszakadt régióról, mint Nyugat és Kelet találkozásánál elhelyezkedő köztes zónáról van szó. Öröksége: olyan, fragmentált jogkultúra, amely a klasszikus (római), illetve helyi archaikus konvenciók elemeiből és a régióba benyomult, különféle szellemiségű nagyhatalmak öntörvényű jogadaptációjából tevődik össze. Az első világháború után a korábbi állami szuverenitások megéledése, újak megjelenése során lezajlik a heterogén elemek nemzeti paradigmatisztikus átváltása, ami a divergencia jegyében jellemzi a folyamatokat, s csak nehezen indul meg a régió belüli, gyakorlat szülte harmonizáció, illetve az európai standardhoz történő igazodás. De a következő háború után mindjárt újra kibicsaklik a fejlődés a szovjet államszocialista berendezkedésének exportjával.

Földtulajdonjog: A régióban elhelyezkedő agrártársadalmak színterén centrális jelentőségű jogintézmény az ismétlődő átszabásokkal a büntetőjog mellett leginkább érintett terület. Kirívó etnonemzeti-protecionista torzulás jelentkezett az első világháborút követően a kisebbségekkel szemben diszkriminatív élű földreformokkal, utóbb a nagybirtokosság felszámolásával végbement az agrártársadalmi szerkezet teljes átalakítása, mielőtt az államszocialista kollektivizálás teljes szolgáorba süllyesztette azt.

Szerzői jog: Az 1886. évi Berni Megállapodás az irodalmi-művészeti alkotások tulajdonjogi védelmére eleinte csak nyomokban terjedt a régióban, intézményesen csak az első világháborúban győztes hatalmak ültették át e talajba, hogy itt is betöltse kiemelt szerepét a kultúra kommercializálódó viszonyai között. Túl sok nemzeti „egyenítést” ez a jogintézmény nem engedett meg bolsevisztikus összefüggésekben sem. A témának szentelt önálló tanulmány szűkebben a jugoszláv területtel foglalkozik.

Iparjog: A termelői kapcsolatok körében eleve nemzetközi-univerzális érvény szinten releváns szabványjog és szabadsalomvédelem 1946-os keletű ISO-standardja csak az 1970-es évektől váltja fel a szovjet rendszerű átfogó gyakorlatot.

Demokratikus szabadságjogok: A széles körű állampolgári jogok teljessége nehézkesen terjedt át a nyugat-európai térfélről a szóban forgó régióra, mígnem az úgy-ahogy elért szintet a szovjet politikai rendszer kiterjesztése – 1989/90 körüli felbomlásáig – keletről újfent korlátozta. Kisebbségvédelemre vonatkozó kötelezettségeket ugyanakkor éppen a kelet-közép- és délkelet-európai határváltozások okán rögzítettek először békeszerződések az első világháború után. A régió még inkább a nemzetközi jogi szabályozás fókuszába került a területén elkövetett, a második világháború gyakorlatává tett és később is visszatérő népirtás vétségének szankcionálása során. Az egyetemes jogalkotás e legújabb fejleményét tekintve szimbolikus jelentőséggel is bír egy-egy a régióból emigrált jogtudós, mint a lengyel Hersch Lauterpacht (1897–1960), illetve Raphael Lemkin (1900–1959), a lettországi német Paul Schiemann

(1876–1944) vagy a román Vespasian Pella (1897–1960?) idevágó munkássága. A témakörrel két tanulmány is foglalkozik az összeállításban. Az egyik (A. Skordos) az 1990-es évek jugoszláv cselekményeinek véget vető nemzetközi intervenció történelmi előképeit veszi szemügyre (1814/15-ös őthatalmi Bécsi Kongresszus stb.), a másik (S. Troebst) a jogforrássá váló történelmi emlékezet tapasztalati súlyát méltatja.

A lipcsei projekt 2014-re még kibővül egy további, a hatalmi szerződések nemzetközi jogi hátterének szentelt fejezettel, visszapillantva egészen Lengyelország 1772/75-ös felosztásáig, és teret szentelve a poszt-jugoszláv szuverenitásképződés államközösségi védnökségének.

Komáromi Sándor

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Népesedés a Székelyföldön a 18. század elején

Pál-Antal Sándor: Népeségi viszonyok a Székelyföldön a 18. század elején = Erdélyi Múzeum, 74. köt. 2012. 2. sz. 1-19. p.

A közölt demográfiai adatok elsősorban a korabeli összeírásokból származnak, amelyeket a szerző korrigált az 1708–1711, és 1717–1719. évi szárazság és pestis okozta emberveszteségekről szóló tudósításokkal; a hiányzó adatokat pedig becslés (ez elsősorban a háborús veszteségeket és a migrációs adatokat jelenti) alapján pótolta.

A korabeli székely törvényhatóságok: Aranyosszék, Csík-Gyergyó-Kászonszék, Háromszék, Marosozék és Udvarhelyszék. A Székelyföld területén 409 falu mellett egy szabad királyi város: Marosvásárhely; kilenc mezőváros és három udvarhelyszéki kiváltságos hely létezett.

A korabeli adóösszeírások szerint a székelyföldi családok száma az 1703-as 25.995-ről 1721–1722-re 22.066-ra csökkent. Ezek az adatok azonban nem teljesek, hiányoznak az „immúnis”, vagyis adómentes nemesek, a nincstelenek, illetve egyéb, az adófizetés alól felmentett személyek és családok. Sőt, az 1713. évi összeírás a birtokos nemeseken kívül az adófizetésre kötelezett armalistákat (egyetelkes, címeres nemesek) sem regisztrálta, noha ők népes társadalmi réteget képviseltek a Székelyföldön. (Pontatlansága miatt ezt az összeírást a szerző nem vette figyelembe.)

A családok számában bekövetkezett legnagyobb visszaesést Háromszék produkálta, de jelentős mértékű volt Udvarhelyszéken is. A hiteles, korrigált adatok szerint a székely falvak népességének átlaga magasabb az országos átlagnál, ugyanakkor a nagyobb községek részesedése csekély. (A települések harmadában 26–50 adózó család élt, egynegyedében pedig 51 és 100 közötti.)

A korrigált adatok szerint a Székelyföldön a 18. század elején kb. 28.000–28.500 család élt. Ez az adat már tartalmazza a 4300–4400-ra tehető nem adózó népességet.

Az 1721-1722. évi adóösszeírás részletesebb ugyan az 1703. évinél, de ez sem terjedt ki az adómentes mágnásokra, a birtokos nemesekre, a tisztviselőkre, az egyházi személyekre, valamint a vagyontalanokra. (A mágnások és birtokos nemesek létszámának meghatározásához a szerző korabeli hűségeskü-lajstromokat, illetve „immunitást” megállapító felmérést; a tisztviselők és az egyházi személyek számát a széki előjárók, az egyházi intézmények és az iskolák számának becslése alapján határozta meg, végül az adó alól kivett vagyontalanok számát településenként három-négy családban határozta meg.) Ily módon a családok száma 12,8%-kal gyarapodott, azonban összességében 11,04%-kal csökkent az 1703-as adathoz képest. Ennek okát a szerző a háborús események és a természeti csapások rovására írja. A családok száma alapján a teljes népességszám megállapítására általában ötös szorzót használnak a korszakra vonatkozóan, ám az említett emberveszteségek és a korabeli összeírások egybevetése – a szerző szerint – azt mutatja, hogy az ötös szorzónál sokkal alacsonyabb adat áll közelebb az igazsághoz.

A szárazság és a pestis pusztítása következtében a néptelenné vált telkek aránya 1722-ben 25,8%-ot tett ki. Ugyanakkor az összeírás idején a pusztá telkek egy része már benépesült. Ennek két forrása a visszatelepülők tömege, továbbá megjelentek az új, többnyire nem magyar ajkú bevándorlók. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a székelyföldi elvándorlás részben Moldvába és Havasalföldre, részben Erdély nyugati részébe, illetve a Partiumba, és tovább, a királyi Magyarországra.

A 17. század folyamán a román lakosok száma Székelyföldön állandóan gyarapodott, legerőteljesebben Aranyosszéken. Az összeírást végző biztosok Háromszéken 746, Marosszéken 420 román családfőt számoltak; Székelyföld egészében e század végén 8–10%-ra lehet tenni a román jelenlétet.

Egy 1711-es összeírásból kiderül, hogy ekkor már több teljesen elrománosodott település létezett Székelyföldön. A román ajkú lakosság létszámáról teljesebb képet nyújt az 1733. évi összeírás. Ekkorra arányuk a lakosság 15-16%-ára rúgott.

A szászok betelepülése a Székelyföldre a 17. század elején volt a legjelentősebb, ekkor létszámarányuk 1,8–2,0%-ot tett ki. Azonban az idetelepült szászok nem szerveződtek közösségekké, és rövid ittlét után

asszimilálódtak, vagy eltávoztak. Az egyéb betelepült etnikumok – örmények, zsidók, cigányok – nem tudtak jelentős társadalmi szerepet kivívni maguknak, ez alól talán az örmények képeztek kivételt ekkor, elsősorban a marhakereskedelemben betöltött szerepük miatt.

Cholnoky Győző

Népszövetség és magyar kisebbségek Csehszlovákiában, Romániában és Jugoszláviában

Ferenčuhová, Bohumila: Spoločnosť národov a maďarské menšiny v Československu, Rumunsku a Juhošlávií. = Historické štúdie. 46. r. 2010. 7–40. p.

Már a XVI. és XVII. századi vallási háborúkat lezáró békeszerződések is tartalmaznak bizonyos garanciát az államok részéről az állampolgárokkal szembeni bánásmóddal kapcsolatban. A XIX. század első felében a nemzetközi jog is szolgált egyfajta védelmet a kisebbségeknek.

A Habsburg-monarchiában többé-kevésbé fejlett nemzeti öntudatú, különböző nyelvi kultúrájú és vallású nemzetiségek éltek. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása új országok és új kisebbségek létrejöttét eredményezte. Csehszlovákiában a német és a magyar nemzeti kisebbségnek kellett alkalmazkodnia az új helyzethez.

A békeszerződések részét képezték a kisebbségi szerződések is. Az első világháború végén D. H. Miller és sir H. L. Smith javaslatára bizottságot hoztak létre az újonnan alakult államok kisebbségeinek védelmére. A bizottság 1919 szeptemberében megszerkesztette a békeszerződésnek az újonnan létrejött államokban élő kisebbségek védelmére vonatkozó törvénycikkelyeit. Sir. J. H. Morley brit diplomata azt javasolta, hogy az új államok kisebbségei panaszaikkal az Népszövetséghez fordulhassanak.

A békeszerződés kisebbségi garanciára vonatkozó 93. cikkelyével kapcsolatban a lengyeleknek, a szerbeknek, a horvátoknak, a szlovének és a románoknak fenntartásaik voltak. A kisebbségvédelem új elemét az Népszövetség garanciája képezte.

Az új államok és kisebbségek bizottságának gyűlésén 1919. május 20-án P. Berthelot olvasta fel Beneš jegyzékét Csehszlovákia nemzetiségi helyzetének rendezéséről, amely a nemzeti jogok és a svájci alkotmány elvein alapult, és tekintetbe vette a speciális cseh körülményeket.

Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben aláírt békeszerződésben az 57. cikkely alapján a Csehszlovák Köztársaság vállalta az ország azon állampolgárainak érdekvédelmét, akik a többségtől faji, nyelvi vagy vallási szempontból különböznek. Állampolgárságot kellett kapnia minden német, osztrák és magyar állampolgárnak, akik a szerződés érvénybe lépésének idején a Csehszlovákiához csatolt területen éltek, továbbá Csehszlovákia vállalta a törvény előtti egyenlőség biztosítását, egyenlő polgári és politikai jogokat, egyenlő lehetőséget az érvényesülésre származásra, vallásra és nyelvre való tekintet nélkül. A kisebbségekre vonatkozó cikkelyekben pedig garantálta a kisebbségi nyelv használatának jogát a magán-, az üzleti és a vallási életben, a sajtóban és a nyilvános rendezvényeken. A vállalt kötelezettségeket az alkotmányba is beépítették. T. G. Masaryk elnök és a csehszlovák politikusok e kötelezettségeket szigorúan minimumnak tekintették.

Románia miniszterelnöke, Ion Bratianu kezdeményezte, hogy Románia, Lengyelország, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Csehszlovákia és Görögország közös követelményeket dolgozzanak ki. Bratianu tartott a nagyhatalmak Románia belpolitikájába való beavatkozásától. A béke- és kisebbségi szerződések ratifikációja után a Népszövetségnek kellett nemzetközileg garantálnia az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek védelmét.

A Népszövetség gondoskodott arról, hogy a vállalt kötelezettségek ne csupán papír formában éljenek. A szervezet titkársága széles hatáskört és preventív diplomáciát igyekezett érvényesíteni.

Már 1920. március 3-án kézhez kapta a szövetség az első, Oломoucról érkező panaszt a kisebbségi kötelezettségek megszegéséről Beneš parlamenti beszéde kapcsán. A Népszövetség tanácsa 1920. október 20–28-i ülésén döntött arról, hogy a kisebbségek petícióikkal közvetlenül a Népszövetséghez fordulhatnak. E célból létrehozták a Hármak Bizottságát (Comité des Trois). A Kisebbségvédelmi Bizottság vezetőjévé Eric Colban norvég diplomatát nevezték ki. A kisebbségi szekció további tagjai Salvador Madariag, Manuel Aguirre de Cáceres voltak, ké-

sőbb Pablo de Azcárate-val bővült a sor. A szekció munkatársai nem közép-európai országokból származtak, a terület szakembereivé váltak, és pártatlanok voltak.

1923 szeptemberében döntöttek arról, hogy a Népszövetség kisebbségi szekciója csak azokat a petíciókat vizsgálja ki, amelyek teljesítik az általuk megszabott feltételeket (a békeszerződéssel összhangban kell lennie, nem követelheti a kisebbség és az állam közötti politikai kötelék megszüntetését, nem származhat anonim vagy téves forrásból, tartózkodnia kell a szóbeli támadásoktól, tényeket kell tartalmaznia).

A magyar fél Csehszlovákiára vonatkozó panaszai elsősorban Kárpátalja elcsatolására és államjogi kérdésekre, illetve a csehszlovák agrárreformra irányultak. A kisebbségi szekció a magyarok által beadott első két petícióval anonim volta miatt nem foglalkozott. Végül 1923-ban a három csehszlovák országgyűlési képviselő és a hat ellenzéki politikus által aláírt 67 oldalas „A kisebbségek helyzete Szlovákiában és Kárpátalján” című brosúrát a szekció elfogadta és kivizsgálta. A csehszlovák kormány a petícióra meggyőzően válaszolt: a szobrok és egyéb osztrák–magyar szimbólumok megrongálását a felszabadulás forradalmi hevével indokolta, tagadta a magyar általános és középiskolák számának csökkenését, az oktatással összefüggő változásokat pedig racionális okokkal magyarázta.

A csehszlovákiai magyar képviselők 1925. június 27-én beadott újabb petíciója az állampolgárság kérdésével foglalkozott.

A romániai dokumentáció igen gazdag. 1921. június 9-én érkezett a szövetséghez az első magyarokat érintő petíció, amelyet a Magyar Nők Nemzeti Közössége írt alá négy bebörtönzött magyar lány érdekében, akik március 15-én nyilvánosan tiltakoztak. A panaszok a vallási szabadságra és a kisebbségi egyházakra, az iskolaügyre, a nyelvi kérdésekre, az államigazgatásban előforduló diszkriminációra, az ipar és a kereskedelem elrománosodására és az agrárreformra vonatkoztak.

A helyzet felmérésére 1923 nyarán Romániába utazott a titkárság néhány alkalmazottja: E. Colban, P. de Azcárate és M. Hoden. Colban 17 napos romániai tartózkodása után úgy nyilatkozott, hogy bár a vártanál sokkal kellemesebb benyomást szerzett, azért látta a problémákat is. A kisebbségi egyházakkal összefüggő panaszokat nem találta jelentősnek. Az iskolakérdés megoldására pedig ígéretet kapott.

Azonban a romániai kisebbségi aktivitás nem csitult 1924-ben sem: az összes erdélyi egyház képviselője és a magyar nemzeti párt a román királyhoz fordultak az oktatásügy megoldásáért. Az 1919. december 19-i szerződés alapján Romániának lehetővé kell tennie a kisebbségi tanítási nyelvű állami iskolák létezését. Az egyházi gimnáziumok rosszabb körülmények között működhetek tovább, és a román adminisztráció is lépten-nyomon megkeserítette működésüket. Az újonnan alapított magyar magániskolákat és az általuk kiadott bizonyítványokat a román állam nem ismerte el jogilag. 1925. november 6-án az eredeti törvényjavaslattal szemben jelentős engedményeket tartalmazó egyezséget fogadott el a román parlament.

A 20-as évek első felében a jugoszláviai magyarok helyzetére vonatkozóan nem érkeztek panaszok a Népszövetséghez. A helyzet 1927-től változott meg és a 30-as években csúcsosodott ki.

A Népszövetség sokat tett a konstruktív megoldások és a kölcsönösen elfogadható kompromisszumok érdekében. Németország belépése a szövetségbe új irányt szabott, melynek hátterében nem a rendszer tökéletesítésének szándéka, hanem a területi revízió célja állt. Németország változtatási javaslatait sorra utasították el a „kisebbségi államok”. A nemzeti-ségi ügyek megoldása azonban válságba került. A krízis a nácik hatalomra kerülésével hágott tetőpontjára, amikor a felső-sziléziai, létben veszélyeztetett zsidó kisebbség érdekében a szövetség nem tudott beavatkozni. A kisebbségi problematika és a nemzetiségek közötti ellentétek megoldása egyre inkább kikerült a Népszövetség hatásköréből.

Császári Éva

A pozsonyi terménýtőzsde (1922–1952) Egy intézmény működésének viszontagságai

Fabricius, Miroslav: Bratislavská plodínová burza (1922–1952) Peripetie fungovania jednej inštitúcie. = Historický časopis. 60. r. 2012. 2. no. 215–234. p.

A tőzsdék az országos vásárokból alakultak ki. A vásár és a tőzsde közötti különbség az áru jellegében áll. Míg a vásárban az árut teljes mennyiségében az eladó és a vevő jelenlétében árusították, addig a tőzsdén

csupán az áru mintáját árusították a tőzsde szabályai és bevett szokásai szerint. A tőzsde meghatározó árképző hatással bírt és fontos információs központtá vált. Megkülönböztetünk pénztőzsdét, árutőzsdét és szállítási tőzsdét.

A Habsburg Birodalom első tőzsdéje 1771-ben nyílt meg Bécsben. 1860-tól törvény tette lehetővé az árutőzsdék létrejöttét mindazon neves városokban, ahol kereskedelmi kamarák működtek.

Az első világháború előtti időszakban a mezőgazdasági termékek élénk kereskedelme jellemezte Szlovákia területét is. A háború azonban negatívan befolyásolta a tőzsde működését.

A pozsonyi terménýtőzsde 1922–1939 között: az új állam kialakulásával központosítani igyekeztek a kereskedelmet. Azonban az egyetlen prágai tőzsde nem tudta egyedül irányítani az országos áruértékesítést. Az új tőzsde létrehozásáért Brünn, Olomouc és Pozsony lobbizott. Pozsony mellett szót, hogy a legtermékenyebb terület közepén jött létre, volt kikötője, és a pozsonyi tőzsde létrejöttével Szlovákia nem kerülhetett volna a budapesti, illetve bécsi tőzsde befolyása alá.

A pozsonyi tőzsde létrehozásának kezdeményezései a Szlovák Teljhatalmú Minisztériumtól, az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium szlovákiai részlegétől és a Szlovák Képviselők Klubjától indultak ki. Lényegesebb fordulat 1920-ban következett be, amikor a törvényjavaslatot előkészítő bizottság áru- és terménýtőzsde alapítására tett javaslatot Pozsonyban. A mezőgazdasági minisztérium javaslatára a pozsonyi tőzsde számára külön törvényt kellett alkotni, amelyről 1921 márciusában kezdtek tárgyalni. A legnagyobb vitát a tőzsdetanács választott és kinevezett tagjainak aránya váltotta ki.

A pozsonyi tőzsdéről szóló törvényt 1922. január 25-én elfogadta a képviselőház, de mivel a parlament a törvénytervezetet néhány módosítás beiktatásával fogadta el, ismét meg kellett vitatnia azt a szenátusnak. A tervezet 1922. február 15-én vált hatályos törvénné.

1922. május 27-én ünnepélyesen megnyitották a pozsonyi terménýtőzsdét, az első tőzsdegyűlés 1922. június 26-án volt. A tőzsdén számos üzletet kötöttek, arra törekedtek, hogy egységesítsék a Duna területén zajló gabonakereskedelmet, és a nemzetközi árucserét a pozsonyi kikötőben történjen. A Dunai Nagyvásár keretén belül kiállításokat és

konferenciákat szerveztek, amelyeken a szlovák termékeket népszerűsítették. A tőzsde döntőbírói és szakértői testülettel és saját titkársággal rendelkezett.

1932-ben a Csehszlovák Terménnytanács által megvalósított terménymonopólium következtében a pozsonyi tőzsde árképző szerepe megszűnt, a tőzsdei kereskedelem 1938-ban a kedvezőtlen politikai helyzet miatt megbénult.

1939–1945: Szlovákia létrejötte után a Szlovák Nemzeti Bank vezetője felszólította a pénzügyminisztériumot pénztőzsde alapítására. 1939. május. 8-i ülésén a kormány megtárgyalta a javaslatot, és határozatot hozott a pozsonyi székhelyű pénztőzsde alapítására. A törvénytervezetet J. Fundárek dolgozta ki. Az új tőzsdetörvényt 1939. december 31-én hirdették ki és 1940. június 1-jén lépett érvénybe.

A tőzsde újraszervezése keretén belül a zsidókérdést is megoldották: a gazdasági minisztérium azzal a kéréssel fordult a belügyminisztériumhoz, hogy 1940. május 20-ig hagyják meg funkcióikban a pozsonyi tőzsde zsidó származású tisztségviselőit, ugyanis nélkülük a tőzsde működésképtelenné válik, mert az árja tagok nem mutatnak megfelelő érdeklődést a tőzsde működése iránt. Az államelnöki hivatal a pénzügyminisztériumtól kért választ arra, hogy a tőzsde testületeiben miért ülnek aránytalanul nagy számban zsidók, és sürgős megoldást követelt.

1940 augusztusában a tőzsde titkára jelezte a pénzügyminisztérium felé, hogy a pozsonyi tőzsde tisztségviselői és alkalmazottai között nincs egyetlen zsidó sem, csupán a tőzsde áru- és faipari főosztályának tagjai között vannak. A tőzsde elnöke néhány nappal később a kormány elnökségéhez címzett levelében írja, hogy bár a tőzsde hamarosan kizárja a zsidó elemet a tagok soraiból, de kizárásukkal a tőzsde jelentős éves tagdíjtól esik el, amelyet közpénzből kell majd pótolni.

1940 augusztusában az értékpapír-kibocsátási kérvények beadási határidejének lejártá után katasztrofális eredmények születtek: a 350 részvénytársaság 1 milliárd 500 millió SK értékű részvénytőzsdéjából csupán 12 társaság 250 millió korona értékű részvényét jegyezték. A tőzsde működése 1945 februárjában leállt.

1945–1952: Pozsony felszabadítása után a Pénzügyi Meghatalmazotti Hivatal a tőzsde képviselőivel tárgyalt az intézmény újraszervezé-

séről. A hivatal által a tőzsde vezetőjévé kinevezett Š. Menkyna 1945 júliusában javaslatot tett a tisztségviselői testület kinevezésére. A tőzsde képviselői szerették volna a tőzsdét bevonni az új köztársaság gazdasági életébe, és egységesíteni a tőzsdei törvényeket. Meggyőződésük szerint a tőzsde az új viszonyok között is a gazdasági élet barométere lehetett volna.

1952 júniusában a mezőgazdasági minisztérium javaslatot tett a terménnytőzsde megszüntetésére. Az üzleti szerződésekről és az állami arbitrázsról szóló törvény elfogadásával a tőzsde tevékenysége radikálisan beszűkült, majd 1952-ben megszűnt. Épületeit államosították.

Császári Éva

Német telepések a Kárpátok déli részén

Ciociltan, Alexandru: Colonizarea germană la sud de Carpați = Revista Istorică, XXII. Tom.m 2011, 5-6 no. 431–460 p.

Gyakran esik szó a magyar városfejlődés kapcsán az erdélyi szászokról; kevésbé ismert azonban a szerepük a Kárpátokon túli városok kialakulásában. Moldvában Neamț („Német”) megye (és településeinek) elnevezése utal a hajdani szász jelenlétre. Miért ne vizsgálhatnánk, kérdezi Alexandru Ciociltan, mi volt a szerepük a Kárpátok déli lejtőin? A kérdés azért is jogos, mert a téma feldolgozása még várat magára. Bár a tanulmány tárgya nem ez, mégis óhatatlanul felmerül a kérdés: miért? Miért nem foglalkozott eddig a román történetírás érdemben a havasalföldi városfejlődés kérdésével? Bár nem az én tisztem eme kérdés megválaszolása, mégis, érdekes társadalmi jelenségekre mutathat rá annak vizsgálata, hogy milyen történelmi problémákat emel ki egy társadalom történetírása, és miért.

Térjünk vissza a havasalföldi városokhoz. A szászok kapcsán négy város kerül szóba: Câmpulung (magyarul Hosszúmező), Argeș, (a mai Curtea de Argeș avagy Argyasudvarhely), Târgoviște, és Râmnic (a mai Râmnicu Vâlcea). Az első két város a mai Argeș megyében talál-

ható, a másik kettő pedig közel ezekhez: Târgoviște a mai Dâmbovița, Râmnic pedig Vâlcea megyében helyezkedik el.

Vannak történészek, akik szerint más havasalföldi városok (például Pitești, Buzău vagy Bukarest) történetében is meghatározó a szászok közreműködése, ez a feltételezés azonban a szerző szerint nem megalapozott. Kérdéses azonban, a szászok miért éppen a fentebb felsorolt városokban telepedtek meg?

Többféle magyarázat is lehetséges. Az egyik a Magyar Királyság területén élő Német Lovagrend Kárpátokon túli terjeszkedése, melynek jelentőségére Nicolae Iorga mutatott rá. A lovagok feladata a gyakori kun betörések miatt az ország délkeleti szegmensének védelme volt. Ezért cserébe II. András jelentős engedményeket tett; később viszont meggyűlt a baja a lovagokkal, akik később hódításokba kezdtek Kunország területén; az Andreanum szerint egészen a Dunáig jutottak el. Ez legkorábban a kunok legyőzése, 1220 után történhetett meg; az elfoglalt területekre telepéseket hívtak. A telepések érkezése miatt elégedetlen II. András később, 1225-ben elűzte a lovagrendet Magyarországról, hogy aztán 1227-től folytathassa annak politikáját, a hódítást és a hittérítést. Megalapította a Kun Püspökséget; a helyi szászok és a magyarok azonban, ahogy arról IX. Gergely pápa leveléből (1234) értesülünk, inkább a román püspökhöz tartoztak. Jól jelzi a Magyar Királyság helyzetét a térségben a *Rex Cumaniae* (Kunország királya) cím.

A tatárjárás után a Magyar Királyságnak sikerült visszaszereznie a Szörényi Bánságot és Argeșt, de Kunország többi része tatár befolyás alá került. Az uralkodó a Szörényi Bánság területére johannita lovagokat hívott, de a királyi földekről való elvándorlást királyi engedélyhez kötötte, tanulva elődje és a Német Lovagrend konfliktusaiból. A teuton lovagokhoz hasonlóan a johanniták feladata az ország délkeleti részének védelme volt, most azonban a tatárok ellen. Éppen ezért IV. Béla kénytelen volt benépesíteni ezt a szakaszt, hiszen ez biztosíthatta a legjobban a Magyar Királyság védelmét.

A másik, a Kárpátok déli részén fekvő terület, Argeș a Szörényi Bánság ellenőrzésének szempontjából stratégiai jelentőségű volt a Magyar Királyság számára. A Szörényi Bánság megtartásához szükséges volt a Nagyszebenből induló, Argeșen keresztülfutó, majd az Olt jobb partján Râmnic felé vezető út ellenőrzésére.

A városok elhelyezkedését a kereskedelmi utakban elfoglalt, kulcsfontosságú pozíciójuk is indokolja. Az előbb említett, nagyszebeni út mentén alakult ki Argeș és Râmnic, míg a legrégebbi írott források szerint a brassói kereskedelmi utak egészen a Dunáig, sőt Besszarábiáig is elmentek, Hosszúmező és Târgoviște érintésével. A XIII. század második felében és a XIV. század első évtizedeiben a kereskedelmi utak biztonságát a Kárpátokon túl csak a tatárok teheték lehetővé – a brassói szász kereskedőknek tehát tárgyalniuk kellett velük. Ez bizonyítja azt is, hogy a tatárok felismerték a kereskedelem jelentőségét, és ez a jelenség az akkori magyar–tatár kapcsolatoknak sem mond ellent, hiszen több magyar követ is megfordult a tatároknál, IV. (Kun) László korában pedig ezek a kapcsolatok még szorosabbá is váltak.

Ennyit röviden a szászok jelenlétének lehetséges okairól. Felmerül a kérdés, vajon ők alapították-e ezeket a városokat. Petre P. Panaitescu úgy vélte, hogy az ottani városok kialakulása voltaképp a szászok terjeszkedésének köszönhető.

A marxizmus, majd Ceaușescu szocializmussal ötvözőtt nacionalizmusa igyekezett minimalizálni a külső tényezőket, esetünkben a németek közreműködését a városok kialakulásában. Ugyanez a jelenség megfigyelhető egyébként a szocialista tábor többi országának történetírásában is, mutat rá Werner Conze német történész.

Ezt meg lehet magyarázni a kollektív bűnösség elvének II. világháborút követő megjelenésével, de közel sem ez lehet a jelenség egyedüli oka. A marxizmus különös hangsúlyt fektetett a belső tényezőkre, ami a szocialista tábor elzártságának ismeretében nem is csoda – a történelem így legitimálhatta a status quo fenntartását.

Az előbb említett Petre P. Panaitescunak tehát fel kellett adnia korábbi nézeteit. Új elmélete szerint a városok a szabadparaszti közösségekből alakultak ki, és több fejlődési szakaszon mentek keresztül. Ennek első szakasza volt a falu-szakasz, ezt követően a vásár-szakasz, majd a vásárok várossá alakultak át. Ciocîltan több érven keresztül bizonyítja, hogy ez a tézis tarthatatlan. Bár szó esik Târgoviștéről is, leginkább Hosszúmezőt hozza fel példaként, így én is azt a várost emelném ki. A falu-szakasz ellen szól az, hogy a *szabadparaszt* (románul *moșnean*, mely egyszerre jelent szabadparasztot és kisbirtokost) szó nem szerepel

egyetlen forrásban sem. 1636-ban, mikor Matei Basarab megerősíti a város kiváltságait, a jogokat az egész városra, megyére, annak 12 tanácsosára, papjaira, összes lakójára ruházza. A városlakók mellett a *moșten* szó is szerepel a forrásban, ez azonban nem szabadparasztot jelent. A *moșteni* ige öröklést jelent; egyértelmű, hogy a város *örököséről* van itt szó. A XVII. században a bírók mind szászok voltak – ez szintén ellentmond a tézisnek. Nehéz elképzelni, hogy a zárt falusi világ „jöttmenteket”, idegeneket ilyen magas pozícióhoz juttat. Ugyanígy a vásár-szakasz érvei sem állják meg a helyüket; Hosszúmező esetében az egyetlen érv a folyó mai neve (*Râul Târgului – Vásári folyó*); csak hogy a Râul Târgului név a XVIII. század második felében, 1774-ben, 1783-ban és 1799-ben jelenik meg először a forrásokban. A régebbi források mind Hosszúmező folyójaként (*Câmpulung*) említik.

A kutatás fontos részét képezik a régészeti feltárások; a câmpulungi Szent Jakab-templom megépítése körülbelül a XIII. század második felére tehető. A szászok nagy figyelmet fordítottak Lőrinc ispán 1300-as emléktáblájának és földi maradványainak gondozására; feltételezhető, hogy ő volt a szász telepések vezetője. (A szász hagyomány egyébként megfelel a valószínűsíthető fejlődési modellnek; ezt bizonyítja Baksics szófiai érsek 1670-es beszámolója is. Baksics leírása alapján kezdetben nem éltek ott románok, néhány évszázaddal később pedig, mikor a katolikusok száma radikálisan csökkent, a románok benépesítették a várost, és a katolikusoknak csak két templomuk maradt. Ugyanez érvényes lehet Târgoviște-re is.)

A szászok gazdagságát, gazdaságuk fejlettségét mutathatja, hogy Miklós Sándor (Nicolae Alexandru Basarab) vajda a szászok közelébe költözött udvarával. Ez 1343-44-ben történhetett, de legalábbis a XV. század közepe táján. Az uralkodói jelenlét azonban nem tévesztendő össze a román népesség jelenlétével; az első román fatemplomok a XV. században épültek, a város szélén. Márpedig ha a város a belső fejlődés eredményeként jött volna létre, a románok nem szorultak volna a város szélére. A már említett Miklós Sándor felesége, Klára kezdeményezésére jött létre a helyi domonkos közösség. Ez arra mutat rá, hogy együttműködtek a helyi katolikus lakossággal. A román települések közelében elhelyezkedő Târgoviștét Klára vagy az ő domonkos szerzetesei alapíthat-

ták. Az odaérkező románok jogai kezdetben korlátozottak voltak; külön kutatás témája lehetne, miként nyerték el a jogegyenlőséget.

A honfoglalás elmélete szerint Havasalföld megalapítása Hosszúmező megalapításával kezdődött. Az elmélet szerint a várost Fekete Radu alapította 1290-ben, a vele érkező szászokkal és románokkal együtt. Hosszúmezőn templomot emeltetett, ezt követően pedig megalapította Argeșt, írja a Cantacuzino-évkönyv és az azt megelőző, Macarie Zaim tollából származó arab nyelvű krónika.

Miért akarhatott Radu új országot alapítani a Dâmbovița folyásánál, kérdezi Radu Popescu. Két lehetséges választ ad: Radu vagy összeveszett a magyar és szász urakkal (ez az őt kísérő szászok és románok ismeretében valószínűtlen), vagy pedig a török veszély ellen akarta megvédeni Erdélyt. A honfoglalás elmélete sokáig magyarázatként szolgált a helyi szász közösségek megalakulására, a fentiek ismeretében azonban ez kevésbé valószínű. Az elmélet felmerülhetett a moldvai „honfoglalás” kapcsán is, de könnyedén beilleszkedett az Erdélyt a román világ középpontjába helyező történelemszemléletbe.

A krónikák, illetve Matei Basarab kiváltságlevelei alapján Fekete Radu nem lehetett más, mint Miklós Sándor vajda. Ez megmagyarázza, miért éppen Argeșt és Hosszúmezőt emeli ki az évkönyv. Az uralkodó 1343-44-ben Argeșről Hosszúmezőre költözött. A korabeli krónikák szerzői számára tehát az udvar megjelenése egyet jelenthetett a városok megalapításával. Ami az uralkodó származását illeti, Miklós Sándor nem Erdélyből érkezett. A havasalföldi nemesség titulussai közé tartozott a fogarasi hercegi cím, mely egy hasonló nevű várról és hercegségről kapta a nevét, és egészen a XVII. századig maradt fenn. Másrészt a hagyomány szerint Radu katolikus felesége, Margit alapította a helyi domonkos kolostort; ez a források szerint Klarához, Miklós Sándor feleségéhez köthető.

A szerző az egyik idézett forrás, Matei Basarab 1647-es adománylevelének eddig fel nem ismert jelentőségére mutat rá. Az adománylevél felsorolja, mi mindent ajánlott fel Miklós Sándor a hosszúmezei templom számára. Az adományok között szerepeltek a cigánytanyák is, melyeknek lakói segédkeztek a templom körüli teendők ellátásában. A havasalföldi cigányságról szóló legrégebbi forrásnak eddig I. Dániel

1385-ös adománylevelét tekintették. Matei Basarab adománylevele másodlagos forrásként arra enged következtetni, hogy Hosszúmezőn él Havasalföld egyik legrégebbi cigány közössége. Ők az udvar északi részén helyezkedhettek el, erre utalnak egyes földrajzi nevek, például a Valea Țigăniei (*Cigányok völgye*). Később, az 1950-es években Hosszúmező akkori polgármestere, Grigore Grecescu kezdeményezésére a cigányok a város szélére szorultak. Ennek szintén megvan a maga szimbolikus jelentése (a cigányok kiszorítását is jelentheti), ami szintén egy kutatásra érdemes téma lenne.

Holka Aranka

„Eutanázia” és népirtás – Elmegyógyintézeti fogyatékosok és betegek elpusztítását célzó náci intézkedések zsidó áldozatai

Hinz-Wessels, Annette: *Antisemitismus und Krankenmord. Zum Umgang mit jüdischen Anstaltspatienten im Nationalsozialismus. = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 61. Jg. 2013. No. 1. 65–92. p.*

Az elmegyógyintézeti ápoltak kiiktatására irányuló, hírhedt „T 4-akció” és utóéletének részletei sokáig homályban maradtak, s csak a kései megismerés nyomán gyarapították a nácik emberiségellenes bűneinek lajstromát, egyúttal a holokauszt történet fejezeteit is. Az előzmények, melyek „értéktelen életek megsemmisítését” célzó, I. világháború végi eugenetikai felvetésekre mennek vissza, formát öltöttek már rögtön 1933 után az örökletes betegségben szenvedők kényszersterilizálásában, 1939-ban a fogyatékkal élő gyerekek és fiatalok, illetve újszülöttek kiiktatásában („gyermek-eutanázia”).

A berlini Tiergartenstraße 4. sz. alatti (innen a fedőnév: „T 4”) logisztikai központból irányított program keretében Hitler belső utasítása alapján 1940 tavaszától néhány kijelölt tartományi intézményben folyt több mint hetvenezer gyógyíthatatlannak nyilvánított ápoltszerű, szén-monoxiddal végbevitt likvidálása, majd elhamvasztása, miután – „alapos” (űrlapos) felmérést követően – az egyes állami otthonokból

titkos eljárással kiválogatták, összegyűjtötték és átszállították őket. Az adott szempontoknak megfelelő válogatásra a helyi orvosok kaptak utasítást (az ismérvek alapján többoldalú minősítést eszközöltetve, amit még a központ is módosíthatott), a többi néhány „külső” üzleti („betegszállító”, „számlázó” stb.) társaság, illetve a T 4-Központ dolga volt. Ez állt kapcsolatban például a Birodalmi Biztonsági Főhivatal „Krimináltechnikai Intézetével” is, amely – a lengyel területen más vonatkozásokban már kipróbált – gyilkos szert forgalmazta. Az eugenetikai megközelítés a háborús pszichózis közepette átbillent a „kegyes halál” hazugsága mögé rejtett gazdálkodási közérdekre, de a zsidótlanítás önmagában is alapcélkitűzésnek számított. Az intézkedések eminensen zsidóellenes élet pontosan kifejezte a mérlegelésre általában lehetőséget adó válogatási szempontsor záró eleme: „zsidó ápoltak”, minden egyéb körülménytől függetlenül. A teljes titkosítással a hitleri adminisztráció fékezni kívánta a nyilvánosság várható reakcióját, megtevesztendő akár az „övéit”, a saját „fajtársait” is. A hozzátartozóknak, gyámoknak és ügyvédeknek a kiküldött halotti bizonyítványok és számlák nyomán csakhamar valóban feltűntek a váratlan elhalálozások. A reklamációkra az intézmények eleinte vagy egyszerűen nem is reagáltak, vagy a kérdezőket hivatali útvesztők felé terelték, maga a T 4 pedig csakhamar önfenntartóvá vált a kifizetett fiktív számlák hozamából. 1940 novemberétől egyébként a küldemények feladócímét a távoli Lengyel Főkormányzóságban fekvő Cholm/Chelm elmeintézetével adták meg, amely akkorra már be is zárta, de a háborús viszonyok között amúgy sem lett volna elérhető. A T 4 ettől függetlenül az e távolsághoz vetített urnaszállítási díjat is rátette a költségekre. Érdemi tiltakozás csak (főként katolikus) egyházi részről kapott lábra, akkor (1941 tavaszán) felhagytak a központi szervezéssel, s a „kegyes halált” helyi szinteken, gyógyszereléssel, éheztetéssel osztották tovább. Mindez természetesen a magánintézményeket, beleértve – amíg léteztek – a zsidó fenntartású otthonokat is, elkerülte.

Való igaz: a program az intézményekben túlnyomó többséget alkotó „néptárs”-egyedeket éppúgy érintette, mint a zsidót, bár nem akkora teljességgel, az elv és a bevezetett módszer valódi szerepét azonban a zsidóság átfogó, ipari méretű kiiktatásának valamivel később kelt programjában nyerte el. A téma első átfogó feldolgozása – *The Origins of Nazi Genocide: From*

Euthanasia To The Final Solution (1995) – Henry Friedlander, Amerikába elkerült, berlini születésű Auschwitz-túlélő történésznek köszönhető. Az itt ismertetett tanulmány Friedlander nyomdokain továbbkutatva mutatja be, elsősorban az ápoltak zsidónak minősült körére összpontosító eredményeit. Részlegesen fennmaradt kórlapokat, minősítőkartonokat, összeírásokat, hivatali átiratokat, jelentéseket, büntetőper-iratokat használ fel.

Nem lényegtelen előzmény a zsidó bentlakók intézeti előélete. A gondozás zsidó rituális követelményei 1933 után valamennyi otthonban fokozatosan megszűntek. Elharapóztak a súrlódások a keresztény személyzet szabadjára engedett utálkozásával (zsidó ápolóból nem volt elég). Eleve a rováskura írták az antiszemita propaganda kitételét, miszerint átlagon felüli körükben a pszichikai terheltség, a degeneráció, míg eltartásuk a fajtisza közösség vállára nehezedik. Mind ellenségesebben viszonyultak a nem zsidó betegtársak is. 1938-ban mégis pusztán „az esetleges fajgyalázás kizárása” érdekében született rendelet a zsidó ápoltak elkülönítésére. Különálló részlegek kialakítására, berendezési többlet biztosítására stb. gyakorlati lehetőség ugyanakkor (a helyi iratanyagokban is követhetően) általában nem nyílt; a meglévő kevés, zsidó fenntartású és már túlszűfolt intézményekben történő összevonásuk is kivihetetlennek bizonyult, e célra új otthonokat pedig nem kívántak nyitni. A hatóság helyi szinten jobb híján azzal próbálkozott, hogy legalább az anyagi terheket a kinti zsidó közösségekre áthárítsa. Emigrációra kényszerülő hozzátartozók szinte megoldhatatlan helyzetbe kerültek az ápoltak bizonytalanra történő visszahagyásával: vízumot a befogadó államok általában nem adtak ki a beteg részére, jóálló nyilatkozatot nem fogadtak el, az ápolási költségek meghatározatlan időre történő megváltása fejében pedig az intézmények képtelen összegeket akartak felszámolni.

A „lehetetlen” helyzetből kínált „kiutat” a T 4-Akción, hogy az intézetekben véget lehessen vetni az „egészségtelen és tűrhetetlen” zsidó-nemzsidó együttélésnek. A minősített betegek átszállítása a kijelölt célpontokba 1940 júliusától – olykor ismételt merítéssel – eltartott egészen 1941 májusáig, a végső művelet pedig mindjárt a beszállítás napján kezdetét vette. A nem teljes körben ismert összesítések alapján zsidóként

mintegy kétezer személy válik azonosíthatóvá, bizonyos azonban, hogy a létszám lényegesen magasabb volt. A náci precíz adminisztrációjára ezúttal nem jellemzően a zsidó hányad intézetben belüli különlistázására nem került sor (vagy a dokumentumok nem ismertek), így az nem állapítható meg: a számnak mennyinek „kellett volna” lennie, ha csekély kivétellel elszállítottak minden zsidót. (Ottmaradhattak például idegen állampolgárságúak vagy nem zsidó házastársakkal rendelkezők.)

1940 decemberében kelt rendelet szerint – ekkor még javában folyt az akció – új elmebeteget az országos hálózat intézményeibe nem vehettek fel, ezek gondozása a Rajna-melléki Sayn izraelita fenntartású intézetére hárult. Ezt viszont 1942 végén kiűritették, lakóit kénytelen-kelletlen részint visszaosztották a hálózatba, részint a berlini zsidó kórház újonnan nyitott osztályán kerültek elhelyezésre. Innen szakaszosan vették őket a megsemmisítőtáborokba 1943 folyamán. A korábbiakból mégis hálózaton belül maradt vagy oda visszavitt, illetve állampolgárságuk okán vagy nem zsidó házastársuk miatt „védett” ápoltak a „végső megoldás” menetéhez kapcsolódva Theresienstadtba kerültek át, ahol elkülönítve várták további sorsukat: Auschwitz, járványkór, éhhalál. Hogy a „védett” személyekből itt végül ki szabadulhatott fel, ki nem, az ma már végképp, vagy egyelőre nem tudható.

A T 4-Akción a maga kaotikus lefolyásával a zsidó holokauszt bizarr, baljóslatú előjátékának bizonyul, amely a kétszeres bélyeget viselő zsidó-elmebeteg csoport kiirtásával előkészíti az átfogó „eutanázia” gyakorlatát, kikísérletezi a módszerét. A megsemmisítőpontokon az akció hirtelen megszakítását követően, hogy ne álljon paragon a berendezés, a munkatáborokból még legalább húszezer beteg és elgyengült (zsidó és nem zsidó) foglyot pusztítottak el (14f13-Akción), majd a felszerelést lengyel terepre átszállították, a gázpalackokat mobil üzemmódban is alkalmazták. A néhány kísérleti műhely gyakorlott „gáz-szerészeinek”, „fűtőmestereinek” (azonosítható személyek) azután Treblinkában, Sobiborban vagy Auschwitzban kellő további kifutása volt. A fajtársait sem kímélő „eugenikus” program össznemzeti összefüggésekben is tanúsítja az elkövetők, illetve a hivatalos ideológia és a politikai berendezkedés mérhetetlenül aljas cinizmusát.

Komáromi Sándor

RESUME

Ferenc, Viktória

The language of instruction in minority Hungarian higher education – interviews from South-Slovakia and Subcarpathia

On the bases of a qualitative research (27 interviews) the language-in-education practice and background motivations of language policy decisions were investigated in seven higher education institutions beyond the border of Hungary where Hungarian language is used at least partly as a language of instruction. In the light of the data gathered in South-Slovakia and Subcarpathia/Ukraine we can establish that all of the involved institutions provide some form of bilingual education, however none of them possess a conscious and comprehensive university language policy, in which the aims, conditions and implementation of bilingual education would be defined in an explicit way.

Hannák, Ancsa – Vancsó, Anna – Vásárhelyi, Orsolya – Ruppert, Péter An analysis of the networks of Hungarians in Massachusetts

This paper deals with the network system of Hungarian migrants living in Massachusetts, U.S. The aim of the research was describing the forms of maintaining the relationship among Hungarians in the area, as well as mapping the ways how they keep the connection with relatives and friends in Hungary and in which channels they are informed about the most recent issues of Hungary. The research methods based on network research methodology reflected to the appearance of this method in the field of sociology of migration.

Sipos, Katalin

Catalonia: The reform of the statute of autonomy in 2006 (historical antecedents, legal background)

The autonomy of Catalonia within the political and legal framework of Spain has some – in a sense – deep-rooted and long-lasting historical antecedents. The society of the Iberian Peninsula was more or less shaped by the permanent interference between the western traditions of Christianity and the Arabic-Muslim world. The Counts of Barcelona established their lordship shortly after the disintegration of Charlemagne's realm in the 9th century and a bit later on the modern Catalanian aspirations for autonomy started to evolve. The contemporary political and legal framework of the Catalanian autonomy was almost entirely revised in 2006 and the main theoretical and practical

issues and challenges emerging directly from this relatively new statute are analyzed thoroughly in this article.

Farkas, Vajk

The autonomy process in Spain

During the constitutional process in Spain in 1978 the territorial structure of the State was one of the biggest issue to deal with. To achieve a broad consensus the Spanish Constitution remained open in relation to the territorial structure and just made possible to form autonomous communities and established its basic rules. As a consequence of this method of constitutional regulation a long lasted process of autonomy had started. On this framework the Spanish territory was divided in 17 autonomous communities. Through several changes of the basic statutes of the communities its functions and institutional structures were homogenized. In 2006 a new basic statute of Catalonia was adopted which intended to make as broad as possible its functions. Most of the novelties of the Catalan statute were declared unconstitutional. The Constitutional Court issued a landmark decision which marked the limits of the autonomy process. The paper presents the autonomy process in Spain, the structure of the Spanish state of autonomies and the consequences of the Constitutional Court's decision on the basic statute of Catalonia.

Kovács, Kálmán Árpád

Problems of minority rights during the rule of Maria Theresia as represented by the example of the Romanians in Transylvania. Part 2.

This study is about the minority politics of Maria Theresia (1740–1780) in the case of the Romanians in Transylvania. The Habsburg politics wanted to form a(n) (in the pre-modern meaning) national and religious counterweight of the traditional participant of protestant dominance, in order to strengthen central state in the spirit of state Catholicism. The fulfilling of these aims went on after the collapse of the „nominal (religious) union” on a different way. So the unious policy had also characteristics of religious motives and motives of reason of the state. The concrete steps were coordinated by the Roman Catholics of the government in the land, who also had to counteract the suspiciousness of clerical leadership of the Greek Catholics. The peace and stability of the province forced the central state toward tolerance against Greek Orthodox's. The tolerated status and the declining of Russian and Serbian influence on the Romanian population of Transylvania had also the consequences of the slow rise of self-confidence of the Greek Orthodox'. Eventually the Habsburgian State could not achieve to unify his Transylvanian underlings with this religious policy.

A szemle rovat forrásai

Český časopis historický (Csehország)

Erdélyi Múzeum (Románia)

Ethnic and Racial Studies (Anglia)

Historické štúdie (Szlovákia)

Historický časopis (Szlovákia)

Revista Istorică (Románia)

Slavic Review (USA)

Südosteuropa (Németország)

Südosteuropa Mitteilungen (Németország)

Südost-Forschungen (Németország)

A magyar oroszokról (ruthének) (Ukrajna)

Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (Németország)

Zeitschrift für Ostmittel Europa-Forschung (Németország)

Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde (Németország)

SZÁMUNK SZERZŐI

Farkas Vajk PhD hallgató

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, JÁK

Ferenc Viktória, nyelvész

Nemzetpolitikai Kutatóintézet

Hannák Ancsa PhD hallgató, informatikus

Northeastern University, Boston, MA, USA

Kovács Kálmán Árpád, történész

Pannon Egyetem

Ruppert Péter, kommunikációs szakértő, vezérigazgató

Maven Seven Hálózatkutató Zrt.

Sipos Katalin

a politikatudományok kandidátusa

Vancsó Anna, PhD hallgató, szociológus, junior elemző

Budapesti Corvinus Egyetem, Maven Seven Hálózatkutató Zrt.

Vásárhelyi Orsolya, survey-statisztikus, elemző

Maven Seven Hálózatkutató Zrt.

Pro Minoritate
2013. tavasz

FILEP Tamás Gusztáv: Identitás emelet

A határ mint komplex rendszer és az identitás

PAKOT Ágens – SÓRÉS Anett: Nemzeti identitás a határon és azon túl...

A határon túli magyarok nemzeti identitásdimenzióinak alakulása a magyar–szlovák–ukrán határ mentén

ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária: Származás, identitásörzés, asszimiláció

KOLTAI Júlia: Nemzeti identitás a különböző földrajzi-nemzetiségi alcsoportok között

Nemzetértelmezés, identitás Nyugaton...

GÖNCZ Borbála: Európai identitás?

TÓTH Annamária: Franciaország és a *határon túli* franciák

A francia nemzetfelfogás Québec és az Aosta-völgy példáján keresztül

ANDREIDES Gábor: „Az olasz lélek megteremtése egy büszke küldetés”

Az olasz identitás és nacionalizmus erősítésére tett fasiszta kísérlet

...és Keleten

MAKKAI Béla: Bosznia-Hercegovina mint magyar kivándorlási, avagy expanziós célterület

VLAISAVLJEVIC, Ugo: Etnikai identitás és háború

SÁFI Csaba: A határon túli oroszországi honfitársak az orosz politikai gondolkodásban, a

Jelcintől Medvegyevig tartó időszakban. Eltérő elméleti megközelítések

ZAHORÁN Csaba: Románia magyar szíve

Székelyföld képei a magyar és a román közbeszédben 1989 után

Szemle

PETHŐ Sándor: Posztumusz grimasz

Zelei Miklós: Situs inversus. Az Isten balján, Komp-Press – Korunk Kiadó, Kolozsvár, 2013, 72 oldal

BARÁTH Gergely: Cseh migráció, gazdasági expanzió és a magyarországi cseh közösségek a dualizmus korában

Mészáros Andor: *Cseh elem a magyar polgárosodásban*, Budapest – Piliscsaba - Esztergom, 2011, 438 oldal

Abstract

Számunk szerzői

Szerkesztőség: 1055 Budapest, Falk Miksa u. 6., Tel.: +36-1-445 04 73, fax: +36-1-445 04 79

Internet cím: www.prominoritate.hu, E-mail: redactio@prominoritate.hu